

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2022

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Журнал містить наукові статті з актуальних проблем теорії та історії держави і права, філософії права; конституційного та муніципального права; адміністративного, фінансового, податкового права; цивільного та господарського права і процесу; трудового права, права соціального забезпечення; аграрного, земельного, екологічного, природоресурсного права; кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права; кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності; міжнародного права.

Для наукових та науково-педагогічних працівників, докторантів, аспірантів, здобувачів, практичних працівників, студентів, курсантів та всіх зацікавлених осіб.

Головний редактор:

Латковська Тамара Анатоліївна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0003-3159-5994

Редакційна колегія:

Біла-Тіунова Любов Романівна, доктор юридичних наук, професор, завідувачка кафедри адміністративного і фінансового права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-7886-793X

Гнатівська Альона Ільдусівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного і фінансового права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0001-7171-3209

Дудченко Валентина Віталіївна, доктор юридичних наук, професор кафедри загальної теоретичної юриспруденції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-0915-6530

Давидова Ірина Віталіївна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-5622-671X; Researcher ID AAG-9051-2019.

Колодін Денис Олексійович, кандидат юридичних наук, доцент, декан факультету цивільної та господарської юстиції, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0001-6368-0849.

Глиняна Катерина Михайлівна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-1778-1021; ResearcherID AАН-4546-2019.

Латковський Павло Павлович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0002-2406-766X

Манжосова Олена Вікторівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного та господарського права, Чернівецький юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія», Чернівці, Україна, orcid.org/0000-0002-8873-4783

Марущак Анна Валеріївна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-2337-0402 – відповідальний секретар

Сідак Микола Васильович, доктор юридичних наук, професор, Вища школа економіки та менеджменту публічної справи в м. Братислава (Словаччина), orcid.org/0000-0002-4895-8037

Чанишева Галія Інсафівна, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, Україна, orcid.org/0000-0003-1852-8068

Mirica Stefania-Cristina, доктор філософії, Університет «Dunarea de Jos», м. Галац, Румунія, SCOPUS ID 56968006800

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» 25.11.2022 р. (протокол № 3)

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Офіційний сайт видання: www.jes.nuoua.od.ua

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 1188 від 24.09.2020 р. (додаток 4) журнал "Juris Europensis Scientia" включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право»). До 1 липня 2020 р. журнал виходив під назвою «Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія».

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.1>**С. Б. Карвацька**

доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри європейського права та порівняльного правознавства
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0001-9948-4866

Р. В. Іванюк

адвокат
АО «Бобровніков, Іванюк та партнери»,
аспірант кафедри теорії права та прав людини
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
orcid.org/0000-0002-3459-3428

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ПРАВОСУДДЯ: НОВІ ДИСКУСІЇ ДО ПИТАННЯ ПРИРОДИ ТА ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ

У статті розглянуто природу та взаємозв'язок між правами людини та правосуддям. Стаття виконана із застосуванням комплексу загально-філософських та спеціально-правових методів, зокрема, діалектичного, об'єктивності, системності, аналізу та порівняльно-правового методу, що забезпечило цілісність та всебічність дослідження. У статті обґрунтовано тезу, що права людини та правосуддя як категорії протягом останніх років зазнали як концептуального, так і практичного переосмислення. Права людини стали сучасним вираженням прагнення до справедливості: права людини – це не лише особистий захист від держави; вони не тільки визнають моральну цінність особи, але й визнають її місце в суспільстві. У статті вказано, що захист прав людини найбільше залежить від механізмів на національному рівні. Права людини – це основа для розширення можливостей розуміння та вирішення проблем правосуддя на місцевому, внутрішньому та міжнародному рівнях. І лише справедливе правосуддя служитиме інтересам жертв і посилить повагу до прав людини.

У статті досліджено, що розуміючи права людини, необхідно зробити їх реалізацію реальністю та розширити доступ до правосуддя. У багатьох випадках те, чи буде справді гарантоване право особи чи групи, залежить від тиску міжнародної спільноти та від національного правосуддя. Визначено, що права людини повинні бути частиною національних конституційних і правових систем, щоби національні органи правосуддя застосовували стандарти прав людини, а порушення прав людини засуджувалося і каралося. Національні стандарти мають безпосередній вплив, а національні процедури більш доступні, ніж процедури на регіональному та міжнародному рівнях. У висновку доведено, що регіональні та міжнародні системи можуть стати пусковим механізмом для забезпечення захисту прав людини усередині країни, після того, коли всі внутрішні шляхи були використані та вичерпані.

Ключові слова: права людини, справедливість, захист прав людини, правосуддя; верховенство права.

Karvatska S. B., Ivanuk R. V. HUMAN RIGHTS AND JUSTICE: NEW DISCUSSIONS ON THE ISSUE OF NATURE AND INTERRELATIONSHIP

The article examines the nature and interrelationship between human rights and justice. The article was written using a range of general-philosophical and special-legal methods, in particular, dialectical, objectivity, systematic, analysis, and comparative-legal methods, ensuring the research's integrity and comprehensiveness. The article substantiates the thesis that human rights and justice as categories have undergone both conceptual and practical reinterpretation in recent years. Human rights have become a modern expression of the striving for justice: human rights are not only personal protection from the state; they recognize not only the moral value of the person but also his/hers place in society. The article states that the protection of human rights depends most on mechanisms at the national level. Human rights are the basis for expanding the possibilities of understanding and solving justice problems at the local, domestic and international levels. And only fair justice will serve the interests of victims and increase respect for human rights.

The article claims that it is necessary to make human rights protection and implementation of its standards more realistic and improve universal access to justice mechanisms. In many cases, whether the right of an individual or a group is guaranteed depends on the pressure of the international community and national justice. It was determined that human rights should be part of national constitutional and legal systems so that national justice bodies apply human rights standards, and human rights violations would be condemned and punished. National standards have a direct impact, and national procedures are more accessible than procedures at regional and international levels. The conclusion argues that regional and global systems can act as a trigger to ensure the protection of human rights within a country after all domestic remedies have been exhausted.

Key words: human rights, justice, protection of human rights, justice; Rule of Law.

Постановка проблеми. Збройний напад РФ на Україну вилився в серйозні та масові порушення прав людини з катастрофічними наслідками для здійснення практично всіх прав людини в Україні. Зокрема, є переконливі докази порушення права на життя – свавільні вбивства та насильницькі зникнення, а також порушення права власності; порушення заборони тортур і жорстоке поводження, зокрема, насильство за ознакою статі та сексуальне насильство, пов'язане з війною; порушення права на свободу та недоторканність, включаючи викрадення та свавільне утримання під вартою чи без зв'язку з зовнішнім світом [3]. Здійснення справедливості для жертв вимагатиме правосуддя в довгостроковій перспективі. Сторони конфлікту зобов'язані притягнути до відповідальності осіб, винних у вчиненні тяжких міжнародних злочинів. Лише справедливе правосуддя служитиме інтересам жертв і посилить повагу до прав людини. У контексті Ради Європи (далі – РЕ) це має означати продовження надання довгострокової підтримки зусиллям українського правосуддя розслідувати грубі порушення прав людини. «Забезпечення правосуддя для всіх жертв війни в Україні потребуватиме непохитного та довгострокового зобов'язання залучених сторін, у тому числі через співпрацю з Міжнародним кримінальним судом, та продовження надання довгострокової підтримки українській системі правосуддя» [3]. Безперечно, що права людини – це основа для розширення можливостей розуміння та вирішення проблем правосуддя на місцевому, внутрішньому та міжнародному рівнях.

Аналіз останніх наукових досліджень. Права людини та правосуддя як категорії протягом останніх років зазнали як концептуального, так і практичного переосмислення. Тому логічно перебувають у фокусі уваги дослідників – як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. У новому ракурсі розглядає зазначену проблему український вчений М.Г. Братасюк. Варте уваги нові дослідження взаємозв'язку прав людини та правосуддя Керрі Бут Воллінг, директорки факультету Інституту лідерства, Меліси Лабонте (Сіракузький ун-т) та Курта Міллза, професора міжнародних відносин і прав людини в Університеті Данді, Сіонайд Дуглас-Скотт, професорки Оксфордського університету, яка досліджує питання справедливості та прав людини. Її поточні проекти включають монографію про європейське законодавство в галузі прав людини та спільну редакцію тому про Європейський Союз і права людини. Всі праці вказаних авторів позначені глибоким сучасним характером пізнання досліджуваних явищ.

Метою статті є аналіз глибокого взаємозв'язку прав людини та правосуддя у контексті його концептуального та практичного переосмислення.

Виклад основного матеріалу. Взаємозв'язок між правами людини та правосуддям є важливим, глибоким і, навіть, суперечливим. Взаємозв'язок між правами людини та правосуддям екстраполюється у контексті філософських, економічних, соціальних, правових візій, які є ключовими для розуміння природи зв'язків між правами людини, їх захистом та правосуддям [9]. Права людини є більшими, ніж академічна концепція; воно має фундаментальне значення для нашого життєвого досвіду і може надати нам сили (а іноді й розчарувати) у пошуках справедливості [12]. Очевидно, що хоча розуміння справедливості й притаманну широкому дискурсу про права людини, все ж не існує чіткого консенсусу щодо того, як інтегрувати та узгодити ці концепції – і в доктринальному аспекті, і як механізм для розробки ефективної політики в глобальному масштабі, регіональному та національному рівнях. Окрім цього, розширення кордонів розуміння як прав людини, так і справедливості ускладнює будь-яке чітке та усталене розуміння співвідношення прав людини та правосуддя.

Українська філософія захисту прав людини має нині змістити акцент із закріплення прав людини в національному законодавстві на реальний їх захист. Найперше для цього під філософію захисту прав людини необхідно підвести нові світоглядно-філософські, юснатуралістичні засади, відмовившись від легістських, оскільки в сучасній Україні легістська доктрина ще достатньо живуча, особливо в правозастосовній діяльності, хоча її принципи та цінності, як державоцентричні по суті, є несумісними з демократичними цінностями. Тобто, сучасна філософія захисту прав людини має ґрунтуватися на природно-правовому підході, який стверджує загальнолюдські цінності, які втілюють і відтворюють основи людського буття, оскільки поза ними воно буде частковим, неповноцінним, і ці цінності закріплені принципами права, які є ядром, підґрунтям правової системи. Правові основи захисту прав людини, що сфокусовані в мегапринципові верховенства права, не можна зводити до суто законодавчого підґрунтя. Дух права в правозахисну діяльність в умовах України може бути втілений шляхом звернення наших суб'єктів правозастосування до практики ЄСПЛ, використання його рішень для захисту порушених прав людини [1, с. 16].

Підписана 27 червня 2014 р. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (ЄС), ратифікована Верховною Радою України та Європейським парламентом 16 вересня 2014 р. (чинна з 1 вересня 2017 р.) зобов'язує уряд України імплементувати низку нормативних документів ЄС, яка допомагає їх конкретизувати та уникнути прогалин у національному законодавстві та правореалізаційній практиці. Однак інтерпретація

договорів про права людини потребує особливого підходу та врахування специфічних характеристик цих договорів [4].

Війна РФ проти України, яка розпочалася як повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 р. призвела до переміщення мільйонів українців як всередині країни, так і за її межами. Для багатьох із них переміщення призвело до підвищеного ризику стати жертвами торгівлі людьми, експлуатації та жорстокого поводження. РЄ у Меморандумі про наслідки війни в Україні для прав людини від 8 липня 2022 р. наголосила, що «міжнародна спільнота має продовжувати підтримувати людей, які врятувались від війни, а також країни та громади, які їх прихистили, у довгостроковій перспективі, приділяючи особливу увагу потребам уразливих груп» [3]. Деякі договори про права людини дозволяють призупинення дії деяких прав людини зобов'язань держав-учасниць у суворих параметрах. 1 березня 2022 року Україна повідомила ООН Генерального секретаря про відступ від певних своїх зобов'язань щодо прав людини, відповідно зі статтею 4 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (МПГПП) та статтею 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ), для строк дії воєнного стану, введеного 24 лютого згідно з Указом № 64/2022 «Про Введення воєнного стану в Україні» [11]. Але, у контексті питання розвитку прав людини важливо розуміти, що документи з прав людини є фактично інструментами, які у певному сенсі завжди будуть на крок позаду, оскільки вони спрямовані на вирішення проблем, які вже були визнані, а не тих, які залишаються глибоко інституціоналізованими в сучасні суспільства, через що не можуть бути визнані як права та порушення прав.

Незмінним для сучасного західного суспільства є центральна роль прав людини як головної етичної мотивації. Права людини стали сучасним вираженням прагнення до справедливості: права людини – це не лише особистий захист від держави; вони не тільки визнають моральну цінність особи, але й визнають її місце в суспільстві як члена різних асоціацій і соціальних груп. Хартія ЄС робить і те, і інше, тобто вміщуючи в одному документі як громадянські та політичні права, так і економічні та соціальні права, таким чином підкреслюючи неподільність прав людини.

Чи залишається справедливість цінністю для ЄС? Відповідь ускладнюється рядом чинників. По-перше, справедливість не представлена як одна з основоположних цінностей ЄС у статті 2 Договору про Європейський Союз. По-друге, в ЄС активується дискурс стосовно того, що всередині європейської системи свобода і справедливість принесені в жертву безпеці, у тому числі й права людини.

Чи є свобода, безпека та справедливість цінностями, які може надати ЄС, і чи існує достатній консенсус на рівні ЄС щодо того, що вони можуть означати? Такі ключові питання перебувають у фокусі досліджень вчених та правознавців. Костас Дузінас і Адам Гірі (Costas Douzinas and Adam Geary) називають справедливість у певному сенсі філософською «невдачею», аргументуючи своє бачення тим, що жодне суспільство чи ідеологія ще не розробили загальноприйнятої теорії справедливості, і загалом таку теорію розробити неможливо [6]. Сіонайд Дуглас-Скотт вважає, що в ЄС пріоритетна увага приділяється безпеці, тому нерідко справедливість сприймається як засіб боротьби з тими, хто загрожує суспільству, а таке розуміння очевидно ризикує знецінити глибоке розуміння справедливості [5, с. 61-62]. Однак, попри критику, що протягом більшої частини існування ЄС законодавство про рівне ставлення не поширювалося від дискримінації у сфері зайнятості та рівного ставлення до чоловіків і жінок до дискримінації інших видів, було б несправедливо звинувачувати ЄС в протидії соціальній справедливості. Причина є риторичною і вбачається у тому, що слід враховувати природу самого ЄС. Ендрю Вільямс (Andrew Williams) звертає увагу на необхідності узгодженості в політико-правових цінностях ЄС та вбачає доречним створення концепції правосуддя, орієнтованої на права людини, оскільки права людини «забезпечують культурну, філософську, правову силу».

Тобто, права людини (незалежно від того, розуміємо ми їх як прояв справедливості чи ні) забезпечують найбільш зрозумілу та переконливу моральну основу як для вітчизняної правової системи, так і для правової системи ЄС. І хоча права людини не є тотожні справедливості, ключовим питанням є те, як права людини співвідносяться з механізмом правосуддя.

Права людини у вимірі ЄС також мають вирішальну перевагу над правосуддям. Так, була досягнута політична згода щодо їх змісту та формулювання, і ця згода набула конкретної форми в Хартії ЄС, а також у Європейській конвенції з прав людини (ЄКПЛ). І хоча можна критично ставитися до конкретної прецедентної практики, в ЄС, принаймні існує прийнятність фундаментальних прав людини як філософської та юридичної концепції. Не існує всеосяжної теорії справедливості, такої, яка була б прийнятною для всіх правових систем. Саме в правах людини, навіть якщо вони інколи не відображені у своїй конкретній реалізації, містяться важливі моральні складові права як складові критичної правової справедливості [5, с. 75-76].

Основним інструментом у сфері прав людини є Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод (ЄКПЛ) 1950 р., та меха-

нізм її реалізації – Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ). Окрім цього, дії РЄ у сфері прав людини включають інші спеціальні інструменти та конвенції, які доповнюють гарантії та положення ЄКПЛ, звертаючись до конкретних ситуацій або вразливих груп. Традиційні системи моніторингу доповнюються іншими незалежними органами, такими як Європейська комісія проти расизму та нетерпимості та Уповноважений з прав людини [2].

У РЄ робота організації з встановлення стандартів спрямована на пропонування Комітету міністрів нових правових стандартів. Мова йде, наприклад, про прийняті положення щодо скасування смертної кари та нові конвенційні інструменти, такі як Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми, 2005 р., що удосконалює процедури ЄСПЛ для того, щоби він залишався ефективним. У РЄ наголошують, що попри те, що положення конвенцій і договорів про права людини іноді вважаються нижчими від очікувань правозахисників, це не змінює того, що правозахисні договори є їхньою найнадійнішою опорою [2]. ЄСПЛ фактично надає життя та сенсу тексту ЄКПЛ: ключовою особливістю є сила рішення Європейського суду: держави мають виконати остаточне рішення суду; контроль за їх дотриманням здійснює Комітет міністрів РЄ. Також у кожній справі, яка розглядається ЄСПЛ, процедура передбачає можливість дружнього врегулювання на основі медіації між сторонами. Проте авторитет і ефективність ЄСПЛ на національному рівні повинні бути забезпечені відповідно до «принципу субсидіарності», який передбачає, що держави несуть першочергову відповідальність за запобігання порушенням прав людини та виправлення їх у разі їх виникнення [2]. Метою Офісу Комісара Ради Європи з прав людини, створеного в 1999 році, є як формування концепції прав людини, так і забезпечення ефективної поваги та повної реалізації цих прав у державах-членах РЄ. Уповноваженому з прав людини доручено сприяти ефективному дотриманню прав людини та сприяти діяльності національних інститутів омбудсмена та інших правозахисних структур.

У європейському контексті повинні бути створені умови для забезпечення плюралізму неупереджених міркувань, що є коректним у транснаціональному та багатокультурному ЄС, де складно окреслити єдину монолітну перспективу розуміння справедливості. Показовим прикладом пошуку таких умов та гарантій є справа Седріка Герроу. Герроу – правозахисник, який використовує права людини як основу для аналізу, щоби зрозуміти глобальну кризу біженців та міграцію – стверджував, що його гуманітарні дії насправді захищають

французькі цінності свободи, рівності та братерства, тоді як поведінка уряду їх зраджує, зокрема, засуджував французьку державу за порушення прав притулку та незаконну депортацію неповнолітніх без супроводу [7]. Седрік Герроу, французький фермер, був заарештований за сприяння нелегальному в'їзду африканських мігрантів до Франції та управління тимчасовим табором для біженців. У 2018 р. Касаційний суд Франції виніс рішення на користь Герроу, постановивши, що «принцип братерства надає свободу допомагати іншим у гуманітарних цілях, незалежно від законності їхнього перебування на національній території» [10]. Очевидно, що досягнення справедливості в наднаціональному та плюралістичному ЄС викликає дуже складні питання через пізнання справедливості у її різноманітних формах – матеріальній та процесуальній.

Висновки. Розуміючи права людини, необхідно зробити їх реалізацію реальністю, запропонувати інструменти та стратегії для боротьби з дискримінацією та розширення доступу до правосуддя. У багатьох випадках те, чи буде справді гарантоване право особи чи групи, залежить від тиску міжнародної спільноти та, значною мірою, від національного правосуддя.

Захист прав людини, на нашу думку, найбільше залежить від механізмів на національному рівні. По-перше, важливо забезпечити, щоби держави гарантували права людини на національному рівні та розробили відповідний механізм для усунення будь-яких порушень. У той же час необхідно чинити тиск на держави, щоби вони взяли на себе зобов'язання щодо тих механізмів, які мають процедури примусу. Закони, політика, процедури та механізми, що діють на національному рівні, є ключовими для здійснення прав людини в кожній країні. Тому вкрай важливо, щоби права людини були частиною національних конституційних і правових систем, щоби національні органи правосуддя застосовували стандарти прав людини, а порушення прав людини засуджувалося і каралося. Національні стандарти мають безпосередній вплив, а національні процедури більш доступні, ніж процедури на регіональному та міжнародному рівнях.

Обов'язок держави поважати, захищати та реалізувати права людини є першочерговим, а обов'язок регіональних або міжнародних судів – допоміжним механізмом, який виникає головним чином у випадках, коли держава свідомо чи постійно порушує права. Регіональні та міжнародні системи можуть стати пусковим механізмом для забезпечення захисту прав людини усередині країни, після того, коли всі внутрішні шляхи були використані та вичерпані.

Література

1. Братасюк М.Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С.14-20
2. Council of Europe. Legal protection of human rights URL: <https://www.coe.int/en/web/compass/legal-protection-of-human-rights>
3. Council of Europe. Memorandum on the human rights consequences of the war in Ukraine Strasbourg, 8 July 2022. URL: <https://rm.coe.int/memorandum-on-the-human-rights-consequences-of-the-war-in-ukraine/1680a72bd4>
4. Djeffal Christian. Static and evolutive treaty interpretation : a functional reconstruction. Cambridge University Press, 2016.
5. Douglas-Scott Sionaidh. Human rights as a basis for justice in the European Union. *Transnational Legal Theory*. 2017. P. 59-78, DOI: 10.1080/20414005.2017.1321907
6. Douzinas Costas and Geary Adam. Critical Jurisprudence. Hart Publishing 2005.
7. International Federation for Human Rights. France: The Harassment of Cédric Herrou, Defender of Migrants' Rights Must End. April 9, 2017. URL: www.fidh.org/en/issues/human-rights-defenders/france-the-harassment-of-cedric-herrou-defender-of-migrants-rights.
8. International Service for Human Rights. Human Rights Defender's Profile: Cédric Herrou from France. March 22, 2019. URL: www.youtube.com/watch?v=04V-Bo-JQLA.
9. Labonte Melissa, Mills Kurt. Human Rights and Justice. *Philosophical, Economic, and Social Perspectives*. Edited: London Imprint Routledge, 2018.
10. Peltier Elian and Pérez-Pena Richard. Fraternité Brings Immunity for Migrant Advocate in France. *The New York Times*. 2018. July 6. URL: <https://nyti.ms/2Nxd26a>.
11. United Nations Human Rights. Office of High Commissioner for Human Rights (OHCHR). Situation of human rights in Ukraine in the context of the armed attack by the Russian Federation 24 February – 15 May 2022. June 2022. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-06-29/2022-06-UkraineArmedAttack-EN.pdf>.
12. Walling Carrie Booth. Human rights and justice for all. Demanding Dignity in the United States and Around the World. *International studies intensives*. New York, NY : Routledge, 2021.

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.2>**І. М. Коваль**

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії права та конституціоналізму
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-5332-6958*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ НАСТАНОВИ Г. С. СКОВОРОДИ (ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

В статті підкреслюється, що центральне місце в творчості Г. Сковороди посідає проблема моралі та духовності і їх ролі в житті і поведінці людини. Філософ наголошував про те, що навколишній світ є надзвичайно складним, і в ньому важливу роль відіграє людина – це своєрідний мікроскоп.

В статті наголошується про те, що мислитель аналізуючи проблему діалектики взаємозв'язку людини і суспільства доводив, що кожна людина у своєму житті прагне до щастя, миру і злагоди, але цього можна досягти при умові внутрішнього морального і духовного самовдосконалення кожного члена суспільства, прагнення кожної людини пізнати себе, своє «Я», визначити свої схильності щодо майбутньої професійної діяльності.

В статті акцентується увага на те, що на формування філософського і наукового світогляду Г. Сковороди величезний вплив мали родинне виховання, отримана освіта, поїздки за кордон та зустрічі і спілкування із видатними представниками філософії, науки і культури Європи.

Наголошується на тому, що Сковорода не тільки добре знав філософські, історичні, літературні твори античних мислителів, але й творчо перекладав їх, і пропагував серед освічених верств. Він постійно нагадував, що саме велике багатство яким володіє не тільки окрема людина, але й суспільство – це його духовні цінності. Багатство, розкіш, накопичене нечесними аморальними, антиправовими та антигуманними діями не принесе їх володарям щастя.

Філософ у своїх творах вів активну непримиренну боротьбу з людськими вадами та негативними пристрастями які штовхають людину на злочин та інші антиморальні дії. Він оспівує і проголошує кращі зразки морально-етичної поведінки серед яких чиста совість, чесна праця, повага до інших людей, відповідальність, боротьба з вадами та негативними пристрастями.

Встановлено, що мислитель на самий високий рівень ставить духовну зрілість людини, її прагнення до високого морального і прекрасного. Призиває судити про людину не по її словам, а по справам.

Сковорода як і його улюблений філософ Сократ призивав піклуватись перш за все про свою душу, вести цілеспрямоване духовне життя і виховувати в собі благородство духа. Філософ був переконаний, що тільки на шляху інтелектуального і морального удосконалення людина досягає своїх цілей і щастя в житті.

В статті обґрунтовується, що Сковорода як педагог значну увагу приділяв не тільки творчому засвоєнню студентами навчальної програми, але й вихованню у них кращих морально-етичних норм і принципів, високої духовності, готовності боротись з негативними пристрастями, любити і шанувати своїх батьків та бути патріотами своєї Батьківщини.

В статті вказується, що хоча Сковорода надавав перевагу душі над тілом, разом з тим він призивав піклуватись не тільки про духовність але й про фізичне здоров'я.

В статті підкреслюється, що Сковорода був пророком добра, злагоди, миру, між людьми, призивав виховувати християнські заповіді, свято дотримуватись настанов Біблії – Святого Письма. Ці заклики мислителя і у наш час є надзвичайно актуальними.

Ключові слова: Україна, людина, духовність, філософія, мораль, релігія, пристрасті.

Koval I. M. MORAL AND ETHICAL GUIDELINES OF H. S. SKOVORODA (TO THE 300TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY)

The article emphasizes that the central place in the work of H. Skovoroda is occupied by the problem of morality and spirituality and their role in human life and behavior. The philosopher proclaimed that the surrounding world is extremely complex, and a person plays an important role – it is a kind of microscope.

The article emphasizes that the thinker, analyzing the problem of the dialectic of the relationship between man and society, proved that every person in his life strives for happiness, peace, and harmony, but this can be achieved under the condition of internal moral and spiritual self-improvement of each member of society, the desire of each person to know himself, his «I» to determine his inclinations regarding the future professional activity.

The article focuses on the formation of the philosophical and scientific outlook of H. Skovoroda was greatly influenced by family upbringing, education, trips abroad, and meetings and communication with outstanding representatives of philosophy, science, and culture of Europe.

It is emphasized that Skovoroda knew well the philosophical, historical, and literary works of ancient thinkers and creatively translated them and promoted them among the educated classes. He constantly reminded us that the great brotherhood possessed by an individual and society is its spiritual value. Wealth and luxury accumulated through dishonest, immoral, illegal, and inhumane actions will not bring happiness to their owners.

In his writings, the philosopher waged an active and uncompromising struggle against human defects and negative passions that pushed people to commit crimes and other immoral actions. He glorifies and proclaims the best examples of moral and ethical behavior, including a clear conscience, honest work, respect for other people, responsibility, and the fight against vices and negative passions.

It has been established that the thinker places the spiritual maturity of a person at the highest level, his desire for the highest moral and beautiful. Calls to judge a person not by his words, but by deeds.

Skovoroda, like his beloved philosopher Socrates, called to take care of one's soul, first of all, to lead a purposeful spiritual life and to cultivate nobility of spirit. The philosopher was convinced that only on the path of intellectual and moral improvement can a person achieve his goals and happiness in life.

The article substantiates that Skovoroda, as a teacher, paid considerable attention not only to students' creative assimilation of the curriculum but also to their education in the best moral and ethical norms and principles, high spirituality, readiness to fight against negative passions, love and honor their parents and be patriots of their Motherland.

The article points out that although Skovoroda preferred the soul over the body, at the same time he called for taking care not only of spirituality but also of physical health.

The article emphasizes that Skovoroda was a prophet of goodness, harmony, and peace between people called to educate Christian commandments – the Holy Scriptures. These appeals of the thinker are still extremely relevant in our time.

Key words: Ukraine, human, spiritually, philosophy, morality, religion, passion.

Постановка проблеми. У 2022 р. не тільки в Україні, але і в багатьох країнах світу відзначатимуть 300-річчя від дня народження Григорія Савича Сковороди (1722-1794). Без перебільшення можна заявити, що Сковорода це духовний наставник, пророк високої моралі, український геній. До його мудрого слова, його дороговказу ми і в XXI столітті уважно прислухаємось.

Інтерес до творчості мислителя постійно зростає. Так сучасна Сковородіана налічує більше 3000 робіт присвячених українському мислителю і вона постійно поповнюється новими розвідками і здобутками.

Григорій Савич увійшов в історію XVIII століття як надзвичайно оригінальний мислитель, якого з повагою називали українським Сократом, харківським Діогеном та Платоном. Він органічно поєднує в собі талант філософа, поета, письменника, музиканта і педагога.

У своїй творчості і власному житті Сковорода прищеплював всій українській нації кращі духовні морально-етичні зразки поведінки та християнські чесноти.

Духовна спадщина філософа і у наш час відіграє важливу роль в історії України, коли наш народ веде справедливую боротьбу за свою свободу незалежність і суверенітет проти агресивного вторгнення і нав'язаної нам війни з боку Російської Федерації. Нащадок славних запорожців Сковорода вболівав за долю рідної України і проголошував право боротись за свою свободу і національну незалежність, шанувати пам'ятати свою героїчну історію:

«Слава навіки буде з тобою,

Вольності отче, Богдане герою» [1, с. 75].

Він надзвичайно високо оцінював подвиг і героїзм народу у Визвольній війні під керівництвом славного гетьмана Хмельницького. Слід долучитися до слушної думки В. Стадніченка про те, що «На перевалі третього тисячоліття знову з'являється, як протягальний маяк, постать Сковороди. Він іде до нас, ми прямуємо йому назустріч, бо розуміємо: без його думки, без його надиху не подолаємо викликів часу, не зможемо вирішити

складні проблеми нової епохи, не побудуємо майбутньої цивілізації «homo etikus» – людини високomorальної і чистої серцем» [2, с. 42].

Це яскраве підтвердження того, що теоретичний духовний спадок нашого філософа є те цілюще дерево яке надихає нас боротись вдосконалюватись і мужньо йти шляхом який веде до європейської культури, цивілізації і правових морально-етичних цінностей.

Аналіз останніх досліджень. Творчість Г. Сковороди ще під час його життя викликала широкий інтерес. Його твори «переписувалися, береглися, шанувалися, хвилювали сучасників, допомагали людині усвідомити своє місце в житті й утверджуватися духовно [3, с. 28]».

Серед найбільш відомих дослідників життя і творчості Г. Сковороди Д. Багалій, Ю. Барабаш, М. Бартоліні, В. Бонч-Бруевич, Г. Васянович, В. Ерн, І. Іванько, Л. Махновець, В. Нічик, М. Попович, В. Стадніченко, М. Сумцов, І. Табачников, Л. Ушкалов, Д. Чижевський, В. Шевчук, В. Шинкарук та ін.

Слід вказати й на те, що сучасна Сковородіана постійно поповнюється новими дослідженнями не тільки в Україні, але й за рубежом.

Метою статті є висвітлення деяких аспектів пов'язаних з морально-етичними настановами Г. С. Сковороди.

Виклад основного матеріалу. Серед видатних постатей, які зробили вагомий внесок в розвиток не тільки вітчизняної науки, культури, літератури важливе місце по праву належить Г. Сковороді. У цьому аспекті наведемо такий історичний факт. Так, у постанові Уряду Російської Федерації від 1918 р. «де перелічувались імена видатних мислителів, яким слід ставити пам'ятники, прізвище Сковороди в списку філософів і вчених стоїть першим» [2, с. 40].

Філософсько-етичні та релігійно-світоглядні погляди Г. Сковороди формувалися як під час навчання в Київській духовній академії, так і під час його поїздки за кордон, а також в процесі викладацької діяльності та постійного спілкування з людьми які належали до різних соціальних верств.

Сковорода цікавився і глибоко знав не тільки сучасну філософію і літературу, добре знав творчість грецьких та римських філософів, але й перекладав праці Сократа, Платона, Аристотеля, Плуларха, Філона, Цицерона, Гроція, Лукіана, Сенеку, Орігена, Еразма Роттердамського та ін. [3, с. 11].

Варто зазначити, що великий вплив на життя і творчість Сковороди мав Сократ який увійшов в історію як провідник високої моралі і духовності. Він був непохитно переконаним, що тільки на шляху інтелектуального і морального проникнення в своє «Я» у свій внутрішній світ можливе самовдосконалення людини.

Надзвичайно близькими для Сковороди була філософська система Платона його ідеї «душі», який призивав, кожную людину піклуватись про виховання своєї душі і таким чином самовдосконалюватись і бути зразковим громадянином держави.

Сковорода надзвичайно високо цінував давньоримського філософа і письменника видатного представника стоїцизму Сенеку, який закликав жити у злагоді з природою, мужньо переносити удари долі, постійно прагнути вдосконалювати свій внутрішній духовний світ, жити по совісті, і «приборкувати шалені пристрасті душі» [4, с. 17]. Ці морально-етичні настанови філософа стали життєвим орієнтиром і взірцем в житті Г. Сковороди.

Сковорода увійшов в історію народу України як пророк її високих ідеалів моралі і християнських чеснот. Він виступав «центральною постаттю духовної історії країни» [5, с. 22]. Важливу роль у формуванні світогляду і його життєвих принципів діяльності і поведінки відіграла а) батьківське виховання; б) освіта отримана в Київській духовній академії, в) поїздка за кордон і особливо християнська релігія, а також значний вплив античної філософії та культури.

У своєму житті і творчості Сковорода надзвичайно велику роль відводив християнській релігії. Він постійно носив з собою Біблію яку чудово знав і яка для нього служила духовним компасом. «Біблія, – говорив мислитель, – це той духовний світильник і скарб, що ховає в собі скарб істини, вона вчить християнським чеснотам, розуму, правді та мужності» [1, с. 200].

Аналізуючи роль трьох наук – медицини, юриспруденції і богослов'я, філософ вказує, що якщо медицина лікує тіло, юриспруденція примушує людину виконувати закони, то «богослов'я з рабів робить людей синами Божими, вливаючи в їхні серця вічне бажання до того, до чого цивільні закони тягнуть силою» [1, с. 198].

Добре відомо, що у своїх творах Г. Сковорода часто посилається на «Святе Письмо» [6, с. 642]. Це той духовно-моральний орієнтир який спрямовує людину жити згідно християнських заповідей. Всі люди смертні, але тільки той мужньо зустрине свій останній час у кого чиста совість.

*«Не боїться совість чиста,
Навіть Перуна вогнитса,
Її Сонце не опалить.*

Вона життя райське хвалить» [7, с. 34].

У своїх творчості Г. Сковорода суворо засуджував вади і негативні пристрасті людей, які штовхають людину на антиморальні, антигуманні і протиправні вчинки. Філософ вказує на те, що на жаль душа людини інколи опускається до рівня тваринних пристрастей, і переймає їхні властивості та риси «злобу, несамовитість, ненаситність, заздрість, хитрість...» [10, с. 286].

Сковорода любив цитувати вислів Аристотеля про те, що душа яка піддалась пристрастям є тваринною і хворою. «Марносластво і прагнення насолоди, – зауважує Сковорода, – багатьох потягло у протиприродний стан» [1, с. 172].

Люди у яких нечиста совість «нечисте серце» у своїх думках і вчинках не здатні творити добро, а тому мислитель закликає:

«Краще мить чесно жить, аніж в день в мислях злих,

Краще в святі день, а ніж безбожний рік» [1, с. 62].

У своїх творах філософ замислюючись над людськими вадами формує глибокі ідеї спрямовані на їх приборкання. Сковорода глибоко впевнений втому, щотільки людина високоморальна, освічена і духовно багата, навіть в складних життєвих ситуаціях здатна володіти і управляти собою. Але це все вимагає гідного, християнського виховання.

Мислитель заявляє про те, що починаючи з дитинства необхідно прищеплювати дитині християнські чесноти. Він приходить висновку, що тільки батьки в першу чергу несуть морально-правову відповідальність за виховання своїх дітей. Вони повинні дотримуватись двох основних заповідей «народити здорову дитину» і «добре навчати». Ті хто не виконує цих настанов, – заявляє Г. Сковорода, не має права називатись батьком або матір'ю.

Григорій Савич був прекрасно обізнаний з грецькою філософсько-правовою та етико-моральною літературою в якій надзвичайно високо цінувались такі моральні чесноти як доброчесність, справедливість, законотриманість, а також повага дітей до батьків.

Суворому осудженню підлягали в суспільно-правовій думці Греції і Риму неповага до батьків. Вони карались безчестям і навіть притягувались до суду [5, с. 71].

Філософ постійно нагадував молоді щодо шанобливого ставлення до своїх батьків. «Перш за все батька матір шануй і служи їм», – закликав Сковорода [1, с. 268].

Люди повинні прагнути, заявляє Сковорода, по-перше до освіти; по-друге, до віри Божої, а по-третє, до милосердя, великодушності, спра-

ведливості та цнотливості – ось ціна наша й честь» [1, с. 176].

«Цінувати людину потрібно, вчив мудрець не за її одежою, зовнішністю, титулами, а за плодами її життя» [1, с. 194].

Значну увагу у своїй творчості педагогічній діяльності Сковорода приділяв вихованню молоді. Так, звертаючись до своїх студентів він добре розумів, що їх оточують і приваблюють різні пристрасті серед яких багато негативних.

*«Важко впокорити гнів та інші страсті,
В солодощі плотські важко не попасти
Важко розум у небо із земного вирвать,
Важко не втопитись в світу цього прірві»*,

[1, с. 87].

Філософ призиває боротись з негативними вадами і пристрастями і для цього мобілізувати волю, весь свій духовний і моральний потенціал.

*Хто перемогти зможе всю озлобу древню,
Той міцний володар на силу душевну* [1, с. 87].

Кожна людина, вчив Сковорода прагне до щастя. Але хто може бути щасливим?

«Той, чия совість як чистий кришталь.

Щаслив тот і без утіх, хто победил смертний гріх...

Непорочність – ось тобі броня,

А невинність – крем'яна стіна» [9, с. 41].

Це той, хто підкорив пристрасті душі і ним керує розум. Яка користь людині, якщо вона досягне багатства, але відмовиться від душі своєї?

Тільки той у кого чисте серце, пізнає Бога, щиро виконує заповіді нашого Христа – це шлях до морального самовдосконалення радісного та гідного життя.

Філософ закликав молодь цінувати і не марнувати час, бо він промайне безслідно і вже ніколи не повернеться, а тому потрібно жити чесно і достойно.

«Тільки подвиг доброї волі, – заявляє Г. Сковорода, – підносить її над скотськими поняттями, звірячими спонуканнями... виводить на висоту чистоти умів, стихією яких є світло, розум, мир гармонія, любов блаженство» [8, с. 286-287].

Мислитель закликає, щодо поглибленого виявлення духовного і свого «Я», і спрямовувати всю свою діяльність на моральне самовдосконалення. «Сине! Отврати Очи твои от Сует Мырських», – писав Сковорода [5, с. 59].

Філософ добре розумів, що боротися з згубними пристрастями, які підстерігають молодих людей на кожному кроці – справа нелегка. Так, звертаючись до свого учня і друга М. Ковалинського Сковорода заявляє: «О, якщо б у мене був духовний меч. Я би відрубав у тебе скупість і знищив би розкіш і дух нетверезості, поразив би пихатість, розтрощив би розбещеність» [10, с. 62].

Слід зауважити, що Сковорода як особистість мав повне моральне право щодо подібних моральних настанов, оскільки все своє життя демонстру-

вав кращі морально-етичні зразки поведінки.

Перший біограф мислителя М. Ковалинський яскраво, а головне точно і стисло охарактеризував Г. Сковорода так: «Він ставився до людей різного стану з повагою, відвідував хворих, утішав засмучених, ділив останнє з убогими... мав побожність без марновірства, вченість без чванливості, поведіння без улесливості» [8, с. 289-290].

Своє життєве кредо, морально-етичну і духовну позицію філософ сформулював так: «Що стосується мене, то нехай інші піклуються про золото, почесні,... розпутніх насолод,... нехай шукають слави, прихильності вельмож; нехай отримують вони ці, як вони думають скарби, я їм не завидую, лише б у мене були духовні багатства і той хліб духовний» [10, с. 51].

Замислюючись над проблемою взаємозв'язку і взаємовпливу тіла і душі, Сковорода надає перевагу останній, але зауважує, що вони діалектично взаємопов'язані.

Цю проблему він розглядає діалектично: чим більше у людини сформовані морально-духовні і християнські чесноти, тим менше у неї тілесних пристрастей, які негативно впливають на її здоров'я. Він прихильник і пропагандист здорового образу життя.

Засуджуючи вади в поведінці людини, Сковорода акцентує увагу на необхідність вести боротьбу з пияцтвом, яке особливо небезпечно серед молоді. Наставляючи студентів він говорив: «Коли повз тебе проходить п'яний, ти так думай: Бог дав тобі видовище, щоб ти на чужому прикладі усвідомив, яке велика зло пияцтво, – біжи від нього» [1, с. 277].

Це яскравий приклад піклування Сковороди щодо прививання студентам кращих морально-етичних норм поведінки.

Таким чином, у своїх трактатах, афоризмах, віршах, діалогах, притчах Сковорода закликає до морального і духовного самовдосконалення, суворого виконання християнських настанов як важливого чинника сенсу життя кожної людини. Вся творчість і спосіб життя Сковороди зразок високої духовності і морального самовдосконалення – яскравий приклад для всіх людей.

Висновок. Видатний український філософ Г. С. Сковорода залишив визначні духовні скарби, і які в наш час є надзвичайно актуальними.

Центральне місце в творчості мислителя посідають морально-етичні проблеми. Він прагнув підняти морально-духовний рівень тогочасного суспільства вдихнути в нього християнські чесноти та цінності.

Сковорода глибоко і всебічно призивав вести боротьбу з негативними людськими вадами і пристрастями з метою звільнення людини і її душі від них і спрямовуючи всю діяльність людини до світла, розуму та істини.

Сковорода – це пророк, який натхненно ніс слово Божої істини в народ у своїх творах і діяльності. Прищеплював серед народу високі духовні ідеали і цінності.

Його педагогічна діяльність була перш за все спрямована на популяризацію знань виховання у майбутнього покоління шанобливого ставлення до батьків, пошана і гордість за історичне минуле, привиття високих морально-етичних та духовно-християнських ідеалів і чеснот.

У наш складний бурхливий і суперечливий час дуже важливо звернутись до духовної спадщини мислителя. Без перебільшення можна сказати, що і в нашому ХХІ сторіччі як ніколи нам потрібний Сковорода, щоб розбурхати наші заржавілі і черстві душі, пробудити нашу совість, від сплячки, мобілізувати всю націю на боротьбу за захист своєї Батьківщини честі і гідності кожного громадянина.

Література

1. Сковорода Григорій. Літературні твори. Упорядн. Валерій Шевчук. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. 352 с.
2. Стадниченко В. Я. Садівник щастя: Сковорода як дзеркало України: Нариси, дослідження, спогади,

поезії, світлини: вступ. стаття. Л. І. Андрієвського. Київ : Криниця. 2012. 496 с.

3. Шевчук В. Величний мислитель українського народу / Сковорода Григорій твори: упорядн. Валерій Шевчук. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво Апріорі, 2021. С. 5-32.

4. Содомора А. На дорозі до самого себе / Сенека Л. А. Моральні листи до Луцілія. Львів : Апріорі, 2020. С. 3-33.

5. Бартоліні Марія Грація. «Пізнай самого себе». Неоплатонічні джерела в творчості Г. С. Сковороди / переклад з італ. М. Прокопович за уч. К. Новікової, наук. ред. перекладу О. Сирцова. Київ : Академперіодика, 2017. 460 с.

6. Історія української літератури. У дванадцяти томах. Давня література (друга половина XVI – XVIII ст.). Київ : Наукова думка. 2014. Том другий. 839 с.

7. Сковорода Григорій. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наукова думка. 1983. 542 с.

8. Ковалинський М. Учень про вчителя. Життя Григорія Сковороди // Сковорода Григорій. Літературні твори. Упорядн. Валерій Шевчук. Вид. 2-ге. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. С. 281-320.

9. Сковорода Г. С. Сад пісень. Вибрані твори. Для старшого шкільного віку / пер. М. Зерова, В. Пелеха, В. Шевчука; передмова, упоряд. та приміт. В. Яременка. Київ : Веселка, 1983. 190 с.

10. Ушкалов Л. В. Григорій Сковорода. Харків : Фоліо, 2019. 123 с.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.25

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.3>**О. В. Стогова***кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальної юриспруденції**та конституційного права**Навчально-наукового інституту права**Сумського державного університету**orcid.org/0000-0001-7010-556X*

ДЕВОЛЮЦІЯ У ВЕЛИКОБРИТАНІЇ: РЕЗУЛЬТАТИ РЕФОРМИ¹

У статті автор продовжує вивчення проблеми децентралізації публічної влади, зосереджуючи свою увагу на деволюції як формі децентралізації у Великобританії. Автор наголошує, що децентралізація влади стала глобальною тенденцією у світі з кінця ХХ століття, але відбувалася в різних формах та з відмінними результатами. Найчастіше, на думку автора, використовувалося делегування та адміністративна деконцентрація. Основними причинами децентралізації публічної влади автор називає наступні: необхідність ефективного управління різними субнаціональними ідентичностями та культурами, що все частіше співіснують у межах однієї спільноти; потребу у зменшенні надмірної бюрократизації, пов'язаної із надмірною централізацією. Автор досліджує реформу деволюції у Шотландії, Уельсі й Північній Ірландії, звертає увагу, що ці заходи були запроваджені в рамках конституційних параметрів Вестмінстерської моделі та зосереджені на периферії, тобто найбільша складова Великобританії, Англія, залишилася поза межами цієї реформи. Автор наголошує, що причиною децентралізації влади у Великобританії, на відміну від більшості країн, була не неефективність публічної влади, а потреба у новій моделі відносин центр–периферія, яка мала б забезпечити цілісність Сполученого Королівства. Деволюція публічної влади була обрана як модель, яка здатна функціонувати у межах особливостей Вестмінстерської моделі демократії. Автор користується аналітичним підходом Дж. Балпіта, запропонованим у його «Територія та влада у Великій Британії». Аналіз відносин центру із місцевими владами Англії демонструє, що реальний перерозподіл публічних повноважень та ресурсів часто витіснявся швидкими формальними угодами про передачу повноважень. Англійське врядування характеризується сталими відносинами між центром і периферією, тому не має підстав говорити про революційні зміни у цих відносинах. Автор констатує ускладнення інституційного дизайну публічної влади, відсутність підтримки громадськості, і навіть протидію реформам децентралізації з боку місцевих акторів.

Ключові слова: публічна влада, децентралізація, деволюція, деконцентрація, Великобританія.

Stohova O. V. DEVOLUTION IN GREAT BRITAIN: RESULTS OF THE REFORM

In the article, the author continues to study the problem of decentralization of public power, focusing his attention on devolution as a form of decentralization in Great Britain. The author emphasizes that the decentralization of power has become a global trend in the world since the end of the 20th century, but it took place in different forms and with unlike results. According to the author, delegation and administrative deconcentration were most often used. The author cites the following as the main reasons for the decentralization of public power: the need for effective management of various subnational identities and cultures that increasingly coexist within the same community; the need to reduce the disadvantages of excessive bureaucracy associated with excessive centralization. The author examines the devolution reform in Scotland, Wales and Northern Ireland, draws attention to the fact that these measures were introduced within the constitutional parameters of the Westminster model and focused on the periphery, that is, the largest component of Great Britain, England, remained outside the boundaries of this reform. The author emphasizes that the reason for the decentralization of power in Great Britain, unlike in most countries, was not the inefficiency of public power, but the need for a new model of center-periphery relations that would ensure the integrity of the United Kingdom. The devolution of public power was chosen as a model able to function within the features of the Westminster model of democracy. The author uses the analytical approach of J. Bulpitt, proposed in his "Territory and Power in Great Britain". An analysis of the relationship between the center and the local authorities in England shows that the real redistribution of public powers and resources was often displaced by quick formal agreements on the transfer of powers. English governance is characterized by stable relations between the center and the periphery, so there is no reason to talk about revolutionary changes in these relations. The author notes the complications of the institutional design of public authorities, the lack of public support, and even opposition to decentralization reforms by local actors.

Key words: public power, decentralization, devolution, deconcentration, Great Britain.

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проєкту в сфері освіти ERASMUS-JMO-2021-HEI-TCH-RSCH-101047645 – «EULOCDEM: Локальна демократія: кращі європейські практики для України» (спільний проєкт СумДУ, Еразмус + Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

Протягом останніх десятиліть багато країн здійснили децентралізацію публічної влади, але форми децентралізації використовувалися різні, найчастіше політичне делегування та адміністративна деконцентрація. Л. Хуге та інші стверджують, що в сучасному світі спостерігається глобальна тенденція до децентралізації [1]. З 52 досліджених цим автором країн у двох третинах спостерігається зростання повноважень субнаціональної влади. Вказану реструктуризацію владних повноважень оцінюють як відповідь на різноманітні виклики, такі як управління різними субнаціональними ідентичностями та культурами на думку Min Tang та Narisong Huhe [2], пом'якшення економічної нерівності на погляд R. Martin, A. Pike, P. Tyler, B. Gardiner [3] та необхідність зменшення недоліків надмірної бюрократизації, пов'язаної із надмірною централізацією відповідно до результатів досліджень Організації Економічного співробітництва та розвитку [4].

В останні роки Великобританія провела реформу деволюції у Шотландії, Уельсі й Північній Ірландії, запровадила виборного мера та асамблею в Лондоні [5]. Цікаво, що ці заходи деволюції були запроваджені в рамках конституційних параметрів Вестмінстерської моделі та зосереджені на периферії. Найбільша складова Великобританії, Англія, залишилася поза межами цього процесу. У травні 2015 року було обрано консервативний уряд із маніфестом зобов'язань «передати повноваження та бюджети для стимулювання місцевого зростання в Англії» (Консервативна партія, 2015). Відтоді уряд розпочав реформу відповідно до Закону про передачу повноважень містам та місцевій владі 2016 року.

Слід звернути увагу на те, що причиною децентралізації влади у Великобританії була не неефективність розподілу влади, а необхідність побудови нової моделі взаємовідносин між центром і периферією (історичними етнорегіонами) для підтримання цілісності Сполученого Королівства. У межах особливостей Вестмінстерської моделі демократії була обрана модель деволюції публічної влади.

Метою статті є аналіз деволюції публічної влади у Великобританії у наслідок реформи англійського урядування 2015 року.

Розглянемо аналітичний підхід розроблений Джимом Балпітом у його «Території та владі у Великій Британії» [6]. Д. Балпіт дотримувався підходу, за яким дослідження територіальної політики Великобританії надмірно зосереджувалося на ролі ідеології на шкоду аналізу мистецтва управління та здійсненню практичної політики – того, що він називав мистецтвом управління державою. Дослідник намагався аналізувати відносини центр-периферія через історичний аналіз територіальної політики у Великобританії та з погляду центрального уряду. Для Балпіта

територіальна політика має характеризуватися відносинами між «центром» і «периферією». Центром визначається як «політичне адміністративне співтовариство старших міністрів і вищих державних службовців», а «периферія, з погляду центру, це всі інші місця» [6, с. 3]. Він розрізняє «високу політику» та «низьку політику». Перша охоплює відповідальність центру, включає макроекономічну політику та повноваження щодо збору податків. Друга – охоплює інші питання, які за звичайних обставин можна залишити на розсуд периферії. Д. Балпіт описав поділ повноважень між центром/периферією та високою/низькою політикою як «подвійну політику». Зазначена концепція має велике значення, оскільки пропонує історично обґрунтоване розуміння викликів та змін у відносинах центр-периферія в Англії.

Англія була місцем майже постійної адміністративно-територіальної реформи протягом другої половини ХХ століття [7; 8; 9]. Деволюція в Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії обґрунтовувалася субнаціональною ідентичністю, а передача повноважень місцевій владі у цих регіонах базувалася на створенні потужних субнаціональних інститутів із демократичними виборами, значній політичній самостійності і закріплені особливого статусу у рамках неписаної конституції Великобританії.

Вказане обґрунтування деволюції немає підстав у межах Англії. Протягом останніх 50 років уряди Великобританії різного кольору намагалися делегувати повноваження і функції регіональним або місцевим рівням влади. Лейбористські уряди 1960-х років створювали регіональні економіко-планові ради для дев'яти областей в Англії, які зосередили значний інтелектуальний потенціал, але за недостатністю політичного та економічного впливу були скасовані 1979 року [10]. За консервативного уряду Маргарет Тетчер приватний сектор, орієнтований на розвиток міст-корпорації був використаний для каталізації економічного розвитку у нерозвинених міських районах. Територіальна основа місцевого управління знову змінилася у 1992–94 роках зі створенням дев'яти державних установ в англійських регіонах для координації заявок на Європейське фінансування разом із численними напрямками фінансування розвитку від центрального уряду.

Нові лейбористські уряди Тоні Блера та Гордона Брауна намагалися об'єднати конституційний та територіальний вимір «англійського питання», але на практиці їхня політика була двозначною за своїм ефектом. Віце-прем'єр-міністр Джон Прескотт ініціював створення регіональних агенцій розвитку, а також розширені урядові офіси для регіонів і «регіональні палати», об'єднання лідерів місцевого самоврядування та регіональних зацікавлених сторін. У 2007 р. «регіональні пала-

ти» були замінені «радами керівників місцевих органів влади» [11], і державна політика почала втручатися у справи міст-регіонів та функціональних економічних зон [12]. Таким чином, реформаторські рішення щодо управління в Англії на переконання *J. Tompau* були нав'язані центром і прийняті виключно з економічного/технократичного погляду [13].

Передача повноважень у Шотландії, Уельсі та Північній Ірландії стала розривом із практикою «мажоритарного режиму концентрації влади» центрального уряду Великобританії, яка залишилася в силі щодо Англії [14; 15]. З 2010 р. місцеві комуни користувалися більшою свободою дій у формуванні власного управління та домовленостей про партнерство з сусідами [16; 17], але таке делегування повноважень не супроводжувалося передачею додаткових ресурсів. Англійська політика деволуції намагалася вийти з цього глухого кута під час перебування на посаді канцлера казначейства (травень 2010 – липень 2016) Джорджа Осборна. Він уникав нормативного підходу, його підхід до відносин центр/периферія розглядав передачу повноважень як функціонально ефективний засіб досягнення узгоджених результатів політики. Метою державної політики стало змусити місцеві комуни сформулювати бажані результати замість прав на «повноваження». Раніше у центрі уваги були угоди, укладені між урядом і місцевими органами влади, але у дослідників залишалися сумніви щодо того, наскільки ці угоди забезпечують делегування владних повноважень та відповідальності [18]. Правове регулювання місцевого самоврядування – це одне з небагатьох повноважень, яке було передано кожному з трьох новоутворених представницьких органів. Загалом ці три нових законодавчих органи мають неоднакові повноваження і сукупність функцій.

«Вестмінстерський парламент» – Парламент Сполученого Королівства – має повноваження щодо регламентації муніципального управління лише в Англії. Як наголошують дослідники, «в результаті здійснення політики деволуції з кінця 90-х рр. ХХ ст. Шотландія може вибирати власний Парламент, Уельс – Асамблею, навіть Північна Ірландія має виборний Стормонт, а Англія не має нічого. У рамках деволуційної політики саме Англія виявилася обмеженою у своїх інтересах, саме її роль лідера слабшає в четвірці «внутрішніх» націй.

Виникає питання, чи після 50 років нав'язування центральним урядом територіальних рішень для Англії нова політика деволуції може призвести до стійких змін у відносинах між англійською периферією та урядом Великобританії? Шотландія, Уельс і Північна Ірландія досягли суттєвих змін у відносинах із центральним урядом, отримавши визнання їх автономного статусу. Навпаки, аналіз відносин центру із місцевими

владами Англії демонструє, що реальний перерозподіл публічних повноважень та ресурсів часто витіснявся швидкими формальними угодами про передачу повноважень [19].

Д. Балпіт виділив 4 моделі взаємодії центру із місцевою владою та кілька етапів розвитку відносин центр-периферія у Великобританії. Дослідивши територіальну політику Великобританії, він визначив «модель центральної автономії» як домінуючу модель відносин центр-периферія щонайменше протягом останніх трьох століть. Аналіз відносин із Шотландією, Уельсом та Північною Ірландією за принципом Балпіта дозволяє зробити висновок, що модель центральної автономії залишається там домінуючою, незважаючи на значні передані повноваження [20; 21]. Зазначений підхід забезпечує поглиблений аналіз політичних рушійних сил і обмежень здійснення реформи територіального управління в Англії.

Дослідження проблеми розподілу повноважень та ресурсів між органами публічної влади різних рівнів у Великобританії дозволяє зробити наступні висновки: у цій сфері вимагаються «сміливі та радикальні зміни» на основі деволуції і децентралізації економічних, фінансових і політичних ресурсів.

Д. Харрісон досліджує нездатність адміністративно-територіального поділу Англії забезпечити вирішення проблем відновлення балансу економіки Великобританії та просторової нерівності [22]. У подібному ключі досліджують проблему Д. Ефферінгтон та М. Джонс [23], які пояснюють невдачу угод про передачу повноважень вирішити просторові нерівності. Основний висновок, що наразі існує «розрив між риторикою та реальністю», а «революції деволуції» не відбулося. Модель центральної автономії залишається домінуючим режимом взаємовідносин між центром і периферією, а останні угоди можуть бути більш точно описані не як «деволюція», а як «нове партнерство».

Аналіз Балпіта підкреслює ключову роль національного уряду як гравця із правом вето, який може сприяти або блокувати зміни до статус-кво. Тому перешкодою для реформ є небажання тих політичних еліт, які зараз отримують вигоду від статус-кво, підтримувати реформи, що явно призначені змінити існуючий баланс сил. У цьому контексті порівняльний політичний та інституційний аналіз постійно підкреслюють важливість фактору кризи. Кризи відкривають «вікна можливостей», потенційно звільнивши інституції та конституційні конфігурації від усталених норм, тим самим полегшуючи введення нових структур і відносин. Відкриття «вікон можливостей» саме по собі недостатньо, щоб гарантувати, що можливість для змін буде використана. Політичні еліти прагнуть вирішити кризу таким чином, щоб параметри реформи зменшилися, і «вікно можливостей» швидко

закривається. У цьому контексті зростає роль особи з зобов'язаннями щодо конкретного порядку денного реформ та здатністю усунути «блокування виконавчої влади». У реформі 2015 року такою особою став міністр фінансів Джордж Осборн, який особисто керував її порядком денним. Роль Осборна полягала в тому, щоб усунути «виконавчі блокування», які інші члени його уряду ставили на заваді реформи. Але Осборну не запропонували місце в Консервативному уряді Терези Мей і з липня 2016 року політичний порядок денний змінився, а «вікно можливостей» закрилося. Відомо, що британська конституція розвивалася відповідно до тези «про тріщини та клини» [24], яка полягає у тому, що зміни загалом відбуваються шляхом відносно незначних поступок по відношенню до правил, процедур або відносин, які потім забезпечують клин, що у свою чергу може бути використаний для розширення початкової поступки. Виходячи з цієї тези, ще надто рано оцінювати наслідки останніх реформ для англійського управління. Обрані мери мають потенціал діяти як «клини», проштовхуючи рішення місцевої влади через «щілини» надані угодами про деволюцію. Тимчасовий міський голова Манчестеру Тоні Ллойд уже назвав угоду про передачу повноважень Великому Манчестеру «трансформаційною». Ці аргументи не означають заперечення основного висновку нашого дослідження щодо домінування у Великобританії «моделі центральної автономії», а лише демонструють великі шанси економічних, соціальних та демократичних переваг «угод про деволюцію» змінити модель центр-периферія. Сильні місцеві влади, забезпечені достатніми ресурсами зможуть працювати з урядом у партнерстві для досягнення домовленостей, які відповідають їхнім місцевим інтересам. Тобто «модель центр-периферія» може розвиватися у напрямку «моделі переговорів зі столицею» Д. Балпіта, і подальше існування Великобританії як зразка «моделі центральної автономії» переоцінено.

У нашій роботі проаналізовано результати досліджень за останні двадцять років. **Висновки дослідження наступні:** англійське врядування характеризується сталими відносинами між центром і периферією, тому не має підстав говорити про революційні зміни у цих відносинах. Але при цьому констатовано дедалі складніший інституційний дизайн публічної влади, відсутність залучення громадськості чи підтримки громадськості, і навіть протидію реформам децентралізації з боку місцевих акторів.

Література:

1. Hooghe, L., Marks, G., Schakel, A., Niedwiecki, H., Chapman, S., Osterkat, S., & Sharir-Rosenfield, S. (2016). *Measuring regional authority: A postfunctionalist theory of governance*, Vol. 1. Oxford: Oxford University Press.

2. Tang, M., & Huhe, N. (2016). The variant effect of decentralization on trust in national and local governments in Asia. *Political Studies*, 64(1), 216–234.

3. Martin, R., Pike, A., Tyler, P., & Gardiner, B. (2016). Spatially rebalancing the UK economy: Towards a new policy model? *Regional Studies*, 50(2), 342–357.

4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2015). *Local economic leadership*. Paris: OECD.

5. Flinders, M. (2009). Charter 88, New labour and constitutional anomie. *Parliamentary Affairs*, 62(4), 645–662.

6. Bulpitt, J. (1983). *Territory and power in the United Kingdom*. Manchester: Manchester University Press.

7. Banks, J. C. (1971). *Federal Britain*. London: Harrap.

8. Garside, P., & Hebbert, M. (Eds.). (1989). *British regionalism 1900–2000*. London: Mansell.

9. Mawson, J., & Bradbury, J. (2006). *Devolution, regionalism and regional development: The UK experience – Regions and cities*. London: Taylor & Francis.

10. Hogwood, B., & Keating, M. (Eds.). (1982). *Regional government in England*. Oxford: Clarendon.

11. Ayres, S., & Stafford, I. (2009). Dealmaking in Whitehall: Competing and complementary motives behind the review of sub-national economic development and regeneration. *International Journal of Public Sector Management*, 22(7), 605–622.

12. Ward, K., Deas, I., Haughton, G., & Hincks, S. (2015). Placing greater Manchester. *Representation*, 51(4), 417–424.

13. Tomaney, J. (2016). Limits of devolution: Localism, economics and post-democracy. *Political Quarterly*, 87(4), 546–552.

14. Rees, J., & Lord, A. (2013). Making space: Putting politics back where it belongs in the construction of city regions in the north of England. *Local Economy*, 28(7–8), 679–695.

15. Richards, D., & Smith, M. (2015). Devolution in England, the British political tradition and the absence of consultation, consensus and consideration. *Representation*, 51(4), 385–401.

16. Pugalis, L., & Townsend, A. (2013). Trends in place-based economic strategies: England's fixation with 'fleet-of-foot' partnerships. *Local Economy*, 28(7–8), 696–717.

17. Waite, D., MacLennan, D., & O'Sullivan, T. (2013). Emerging city policies: Devolution, deals and disorder. *Local Economy*, 28(7–8), 770–785.

18. Pike, A., & O'Brien, P. (2015). City deals, decentralisation and the governance of local infrastructure funding and financing in the UK. *National Institute Economic Review*, 233, R14–R26.

19. Sandford, M. (2016). Signing up to devolution: The prevalence of contract over governance in English devolution policy. *Regional and Federal Studies*.

20. Bradbury, J. (2006). Territory and power revisited: Theorising territorial politics in the United Kingdom after devolution. *Political Studies*, 54(3), 559–582.

21. Convery, A. (2014). Devolution and the limits of Tory statecraft: The Conservative Party in coalition and Scotland and Wales. *Parliamentary Affairs*, 67(1), 25–44.

22. Harrison, J. (2007). From competitive regions to competitive cityregions: A new orthodoxy, but some old mistakes. *Journal of Economic Geography*, 7, 311–332.

23. Etherington, D., & Jones, M. (2016). The city-region chimera: The political economy of metagovernance failure in Britain. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 9, 371–389.

24. Wright, T. (2004). Prospects for parliamentary reform. *Parliamentary Affairs*, 57(4), 867–876.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.4>**А. С. Абдель Фатах**

*старший викладач кафедри цивільного та господарського права
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0001-9494-7614*

М. О. Юнацький

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-2093-716X*

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ІНФОРМАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН: ЗАКОНОДАВЧИЙ ТА ДОКТРИНАЛЬНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуті питання правового регулювання у сфері відносин з приводу науково-технічної інформації (НТІ) де пріоритетом є використання інструментарію цивільного права.

Приватне право України на сучасному етапі розвитку знаходиться у стані докорінних змін, з метою вдосконалення та оновлення цивільного законодавства. Аналізуючи економічні, соціальні, ідеологічні передумови, виникають підстави стверджувати, про об'єктивну необхідність рекодифікації цивільного законодавства України. При цьому слід враховувати зміни в матеріальному праві, у Європейських доктринальних кодифікаціях, збільшення об'єктів правового регулювання, наявність тенденцій до уніфікації приватного права. Не стали винятком питання поняття, ознак та правового регулювання інформації та її складової – науково-технічної інформації як об'єкту цивільних правовідносин. За умови активного розвитку інформаційних технологій, визначення статусу інформації як немайнового блага, інформатизації всіх сфер суспільного життя ще більше зростає актуальність аналізу поняття та ознак інформації та її складових.

Завдяки інформаційному забезпеченню, яке є відправною точкою наукового дослідження, науковці мають можливість збирати та оцінювати відомості про наукові досягнення у відповідній галузі а потім починати власні удосконалення існуючих технологій і продуктів.

Авторами встановлено, що ряд законодавчо-нормативних положень щодо користування інформацією та її складовою науково-технічною інформацією потребують більш детального розгляду та узгодження.

Автори статті вказують, що завдяки неузгодженості тлумачення поняття «інформація» різних галузей права постає проблема поглиблення теоретичних положень, а також вдосконалення норм цивільного права розглядаючи інформацію як специфічний об'єкт.

У статті запропоновано (використовуючи приватноправову концепцію регулювання НТІ) розглянути НТІ з трьох позицій: особисте немайнове благо, ознаками якого є невіддільність від особи, невідчужуваність, непопущність, позбавленість майнового змісту; об'єкт права інтелектуальної власності, що має творчий характер, новизну, оригінальність та об'єктивну форму вираження; інформаційний продукт (ресурс), характеристиками якого є можливість вартісної оцінки та здатність виступати предметом правочинів.

Ключові слова: авторське право, інформація, науково-технічна інформація, нематеріальне благо, право інтелектуальної власності, договір, патентне право.

Abdel Fatah A. S., Yunatskyi M. O. SCIENTIFIC AND TECHNICAL INFORMATION AS AN OBJECT OF CIVIL LEGAL RELATIONS: LEGISLATIVE AND DOCTRINE APPROACH

The article examines the issue of legal regulation in the field of relations regarding scientific and technical information (STI), where the priority is the use of civil law tools.

The private law of Ukraine at the current stage of development is in a state of fundamental changes, with the aim of improving and updating civil legislation. Analyzing the economic, social, and ideological prerequisites, there are reasons to assert the objective necessity of recodification of the civil legislation of Ukraine. At the same time, one should take into account changes in substantive law, in European doctrinal codifications, an increase in objects of legal regulation, and the presence of tendencies towards the unification of private law. The issue of the concept, signs and legal regulation of information and its component – scientific and technical information as an object of civil legal relations

was no exception. Under the conditions of active development of information technologies, determination of the status of information as a non-property good, informatization of all spheres of social life, the relevance of the analysis of the concept and features of information and its components increases even more.

Thanks to information provision, which is the starting point of scientific research, scientists have the opportunity to collect and evaluate information about scientific achievements in the relevant field and then start their own improvements to existing technologies and products.

The authors established that a number of legislative and regulatory provisions regarding the use of information and its component scientific and technical information require more detailed consideration and coordination.

The authors of the article point out that due to the inconsistency in the interpretation of the concept of "information" in different branches of law, the problem of deepening the theoretical provisions, as well as improving the norms of civil law, considering information as a specific object, arises.

The article proposes (using the private law concept of STI regulation) to consider STI from three positions: personal non-property good, the characteristics of which are inseparability from the person, inalienability, inviolability, lack of property content; an object of intellectual property law that has a creative character, novelty, originality and an objective form of expression; an information product (resource), the characteristics of which are the possibility of value assessment and the ability to act as the subject of transactions.

Key words: copyright, information, scientific and technical information, intangible good, intellectual property right, contract, patent law.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням ролі та значення науково-технічної інформації (НТІ). Без якої неможливий інноваційний розвиток економіки, впровадження науково-технічного прогресу. В суспільстві відбувається постійний приріст НТІ, її накопичення та оновлення. Тому НТІ сприяючи взаємодії економіки, соціальної сфери та виробництва набуває особливе місце в житті суспільства.

Звісно, що на сьогодні не можна заперечувати комплексність правового регулювання сфери інформаційних відносин. Тут мають своє застосування норми різних галузей права, проте пріоритетність у застосуванні, безумовно, належить інструментарію права цивільного. Йдеться про розуміння інформаційних відносин як відносин приватноправових, а самої інформації, в тому числі, науково-технічної, як оборотоздатного об'єкта цивільного права.

Стрімкий розвиток сучасного інформаційного суспільства в умовах науково-технічного прогресу призвів до того, що без науково-технічної інформації не можливо створювати та впроваджувати новітні технології, здійснювати наукові та технічні відкриття, застосовувати інноваційні методи роботи у будь-яких галузях економіки. На сьогодні науково-технічна інформація постає одним із найбільш вживаних об'єктів зобов'язальних і речових правовідносин, що проявляється в процесі формування та виконання різноманітних договорів (договори купівлі-продажу НТІ, договори передачі НТІ). Тому з'явилась потреба теоретичного розкриття питання місця НТІ в системі об'єктів цивільного права, визначення її ознак та специфічних рис, що дозволить розглянути її окремо від інших об'єктів цивільного права.

Як об'єкт цивільних правовідносин НТІ є складною за своїм змістом правовою категорією та має відповідні специфічні ознаки, що в свою чергу впливає на поведінку об'єкта у цивільному обороті. Так, профільний Закон України «Про науково-тех-

нічну інформацію» [1] зазначає на належність НТІ до об'єктів права інтелектуальної власності, об'єкту товарних відносин, забезпечує стематизацію такої інформації та гарантії власників НТІ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Під час підготовки матеріалу статті враховані відповідні доробки таких науковців, як Атаманова Ю.Є., Беляков К.І., Дзера О.В., Колос В.В., Кохановська О.В., Кудрявцева С.П. Кузнєцова Н.С., Неколяк Р. В., Марущак А.І., Підпригора О.А. та інші. При цьому слід зазначити необхідність вдосконалення як правового регулювання питань, визначення науково-технічної інформації як об'єкту цивільних правовідносин (законодавчий рівень), так і її подальших наукових досліджень (доктринальний рівень).

Метою статті є з'ясувати специфіку науково-технічної інформації як складової категорії «інформація» та дослідити її як комплексний об'єкт цивільних прав, врахувавши специфіку її ознак та форм вираження.

Виклад основного матеріалу. Науково-технічна інформація (НТІ) належить до специфічних видів інформації, маючи власні особливості характерні ознаки правового регулювання. Зважаючи на те що науково-технічна інформація розглядається, і як творча, і як наукова діяльність та швидко поширюється, завдяки сучасним технологіям з'являється необхідність її регулювання та захисту. Вважаємо доцільним для ґрунтовного дослідження НТІ з'ясувати основні аспекти поняття «інформація».

Так, на міжнародному рівні вперше право на інформацію зазначено у ст. 19 Загальної декларації прав людини [2] та продубльовано у ч. 2 ст. 34 Конституції України: «кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір» [3].

Визначення категорії інформація закріплено у деяких нормативно-правових актах. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про інформацію» інфор-

мація це будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [4]. А у Цивільному кодексі України (ч. 1 ст. 200) визначено інформацію як будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [5]. Але одне з найбільш деталізованих визначень категорії інформації міститься у ст. 1 Закону України «Про захист економічної конкуренції», де зазначено: «відомості в будь-якій формі та вигляді, на будь-яких носіях (у тому числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми, малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відеофільми, мікрофільми, звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені чи документовані відомості» [6].

Так, відповідно до ЦК інформвція відноситься до нематеріальних благ, до яких законодавцем віднесені також результати творчої діяльності (ст. 199 ЦК) і особисті немайнові блага (ст. 201 ЦК). Віднесення цих об'єктів до окремої групи можливо пояснити особливістю їх правової природи та відсутністю у них матеріального змісту. Це є причиною особливого правового регулювання відносин, що пов'язані з їх використанням та захистом [5].

Отже, при визначенні інформації застосовується концепція «інформація – відомості». Доктринально цим підходом не зовсім задовольняються потреби юридичної науки та практики.

Тому, по-перше, – право на інформацію зазначається як особисте немайнове право фізичної особи, передбачене ст. 302 ЦК України, а по-друге, – інформація визначена як об'єкт договірних відносин маючи певну вартість, та постає у якості товару.

Слід зазначити, що одна з найважливіших ознак інформації є її оборотоздатність, тобто можливість надання прав на інформацію іншим особам на підставі цивільно-правових договірних зобов'язань [7, с. 61].

Охорона інформації як особистого немайнового **блага** здійснюється відповідно до норм ст. 201 і Книги 2 ЦК України. А як результат інтелектуальної та/або творчої діяльності відповідно до норм ст. 199 і Книги 4 ЦК України.

Теорія цивільного права України дещо інакше визначає поняття «інформація» від законодавчих визначень. Наприклад, Петров Є.В. зазначає, що інформація – це результат, продукт знань та діяльності людини, орієнтований на створення нових відомостей або зняття відомостей з інших об'єктів матеріального або духовного світу, для об'єднання цих відомостей у певний продукт або товар, необхідний для суспільства [8, с. 157].

Один з провідних дослідників НТІ, Кохановська О.В., у своїх працях зазначає, що: «... інформація – це нематеріальне благо особливого роду, яке проявляється як особисте немайнове благо, як результат впливу на людину та інших суб'єктів та об'єктів права, як результат інтелектуальної творчої діяльності і як відомості про осіб, події та явища, предмети, об'єкти і процеси незалежно від форми їх представлення [9, с. 176, 10].

Для ґрунтовного дослідження природи, сутності та особливостей НТІ, пропонується розглянути цю категорію в якості об'єкту інформаційного права, об'єкту цивільного права та об'єкту права інтелектуальної власності (об'єкту патентного права). Така методика пов'язана з необхідністю окреслення чіткого механізму у правовому регулюванні НТІ, та розуміння відповідних норм, які можна застосовувати за різних обставин щодо НТІ у випадку колізії правових норм. Важливим також, є необхідність розмежування НТІ від інших суміжних об'єктів, а саме інших видів інформації та відповідних об'єктів права інтелектуальної власності.

Досліджуючи питання НТІ у інформаційному забезпеченні наукової і науково-технічної діяльності слід розглянути Закон України «Про науково-технічну інформацію» [1] як такий, що регулює правові відносини доволі специфічної наукової сфери – науково-технічної, визначаючи основи державної політики в галузі НТІ, та встановлюючи порядок її формування та реалізації за для науково-технічного, соціального та економічного прогресу країни. Мета цього Закону є формування в країні правової бази щодо одержання та використання НТІ.

Регулюванню цим Законом підлягають не тільки правові, а і інші відносини (в т.ч. економічні) між громадянами, юридичними особами, державою в процесі створення, поширення, одержання та використання НТІ.

Відповідно до ст. 2 вище зазначеного Закону під об'єктом відносин у сфері НТІ розуміють як вітчизняну, так і зарубіжну НТІ. Вона охоплює отримувані результати в процесі дослідно-конструкторської, науково-дослідної, виробничої, проектно-технологічної та громадської діяльності, що зафіксовані у формі, яка б забезпечувала б їх використання, відтворення та поширення.

Звичайно, НТІ як один із видів інформації (ст. 10 ЗУ «Про інформацію»), має відповідно і її загальні ознаки (послідовність, системність, універсальність, масовість, невичерпність, селективність, якість, здатність до трансформації або обмеження).

На думку автора, Марущака А.І., юридичною властивістю інформації є її здатність бути захищеною у судовому порядку. Так, вчений звернув увагу на те, що за допомогою цієї ознаки є можли-

вість підтвердження того, що інформація дійсно виступає як об'єкт цивільних прав та може бути охарактеризована ознакою оборотоздатності [11].

До особливих ознак НТІ відносять те, що вона отримується під час дослідження закономірностей об'єктивної дійсності, що базується на практиці, і об'єктивізується у певній формі. Тому до наукової інформації відносяться і результати господарської, і виробничої практики. Наукова інформація є логічною і такою, що адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується в суспільно-історичній практиці [12].

Автори погоджуються з даною позицією, оскільки НТІ як результат пізнання різних явищ багатогранною, залишаючись при цьому логічною та об'єктивною.

Науковці Кудрявцева С.П. та Колос В.В. визначили деякі особливості НТІ, серед інших видів інформації:

- спрямовується на здійснення інформатизації суспільства використовуючи інформаційні продукти та послуги, а також впливає на інформаційне забезпечення відповідних кадрів що здійснюють наукові дослідження;

- відповідна інформація накопичується із часом, та залишається актуальною на різних етапах життя суспільства, формуючи архіви та бібліотечні фонди;

- НТІ з одного боку задовольняє комерційні інформаційні потреби (видання, книги, монографії тощо), а також в якості суспільного надбання (вільні у доступі бібліотечні фонди) забезпечує відповідні потреби суспільства у вільному доступу до інформації;

- Інтернаціональність НТІ [13, с. 6]. Автори цілком погоджуються з позицією науковцю щодо сформованих особливих ознак НТІ.

НТІ, як об'єкт цивільних правовідносин слушно вписується до видової характеристики подібних об'єктів, вмістивши в собі як складові особистих немайнових та майнових відносин, так і складові абсолютних та/або відносних правовідношень, а також складові виключних майнових правовідносин та/або зобов'язальних правовідносин.

До наведеної приватноправової концепції НТІ у складі інформаційних відносин відповідає характеристика інформації у трьох напрямках: 1) в якості особистого немайнового блага; 2) у формі результату творчої або інтелектуальної діяльності (як об'єкт виключних прав); 3) в якості інформаційного продукту, ресурсу, документу, тобто об'єкту, який можливо використати як інформаційний товар або як предмет будь-яких правочинів, враховуючи особливості і специфіку його як об'єкту особливого роду [14, с. 34]. Далі розглянемо кожен з цих напрямків класифікації НТІ.

Віднесення НТІ до особистих немайнових прав дає змогу визначити наступні її характеристики

як: невідчужуваність, непорушність, невіддільність від особи, належність творцю, безстроковий та абсолютний характер. Тому (як зазначалося вище) захист такої НТІ в розумінні немайнового права описаний у нормах Книги 2 ЦК України (як особисте немайнове благо).

Наведений напрямок достатньо досліджено в цивільній науці, але слід додати, що особливо значення при цьому мають такі характеристики НТІ, як її збереження у визначеному вигляді та право на недоторканність інформації (неможливість зміни чи будь-якої іншої дії не уповноваженими на те особами).

Автори погоджуються з думкою Кохановської О.В. щодо того, що інформація як особисте немайнове благо належить до найважливіших, невідчужуваних, природних, притаманних людині від народження благ – разом з благом життя, здоров'я тощо. Тому не можна допускати навіть термінологічних неточностей у цій сфері. Так, особистим немайновим благом не можна ні «володіти», ні «користуватися», ні «розпоряджатися» [15].

У цивілістичній науці наявна дискусія з приводу належності НТІ до об'єктів права інтелектуальної власності. Наприклад, Стефанишин Н.М. вважає, що потрібно чітко окреслити критерії, яким мають відповідати всі об'єкти права інтелектуальної власності, і такі критерії імперативно закріпити у главі 35 ЦК загальні положення про право інтелектуальної власності, зокрема статті 420 Цивільного Кодексу України шляхом внесення у дану статтю відповідних змін, а для інших об'єктів, зокрема для засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг та нетрадиційних об'єктів необхідно ще й визначити їх легітимізацію шляхом звернення до відповідних державних органів. Об'єктами права інтелектуальної власності є нематеріальні об'єкти [16, с. 112-113]. Виходячи з даної позиції, якщо визнати НТІ як дані, що закріплені на матеріальних носіях, то вона, таким чином, може набути уречевлюваної форми тобто ознак матеріального об'єкта (в якості об'єкта права власності).

При аналізі НТІ як об'єкта права інтелектуальної власності, її ознак та властивостей, варто зазначити про наявну у цивільному законодавстві презумпцію – «результат інтелектуальної діяльності вважається створеним творчою працею, якщо не доведено інше». Яка застосовується також у судовій практиці.

Науковці Атаманова Ю.Є. та Підпригора О.А. зазначають, що безперечно НТІ є продуктом інтелектуальної, творчої роботи і тому може бути результатом інтелектуальної діяльності, але за умови, коли за своїм характером вона є результатом творчої, інтелектуальної діяльності, є інформацією, що передає зміст певного новітнього науково-технічного досягнення [17, с. 262; 18, с. 132].

Погоджуючись з позицією Кохановської О.В. [15, с. 151], яка аналізує норми цивільного права щодо регулювання НТІ не тільки як «загальнообов'язкового формально визначеного правила поведінки», але і як специфічний інформаційний об'єкт та/або об'єкт творчості (авторського права).

Аналізуючи загальнотеоретичні засади особливостей інформаційних об'єктів права та окремих об'єктів права інтелектуальної власності можливо зробити висновок, що відомості, тобто інформація або НТІ можуть потрапити під захист охоронних норм авторського права або ж норм права промислової власності.

Розглядаючи третій пункт класифікації приватноправової концепції НТІ слід звернути увагу на Розділі IV Закону України «Про науково-технічну інформацію» (який має назву «Ринок науково-технічної інформації»). Де вже під самим терміном «ринок» розуміється товарний і, власне, речовий характер окремих відносин, пов'язаних з НТІ. Відповідно, в даному розділі (ст. 13) НТІ розглядається вже в якості об'єкту товарних відносин [1].

Наступна стаття цього ж Закону (ст. 14) зазначає, що «органи науково-технічної інформації, підприємства, організації, громадяни, що здійснюють науково-інформаційну діяльність і вільно реалізують свою інформаційну продукцію та інформаційні послуги, є товаровиробниками, які беруть участь у створенні ринку на загальних підставах незалежно від форм власності» [1]. Таким чином, у випадку, коли НТІ входила до складу відповідної інформаційної продукції, вона в свою чергу набуває характерних рис товару, а суб'єктами її створення стають товаровиробники. У таких обставинах змінюється характер правовідносин, що виникли з приводу НТІ, і мова йде вже не про право на НТІ, а про майнове право на відповідну науково-технічну інформаційну продукцію.

У ст. 16 Закону України «Про НТІ» йдеться про відносини між виробником і споживачем НТІ.

Так частина 1 статті в якості основного документа, регламентуючого відносини між виробником і споживачем інформації, вказує контракт (договір). Згідно ст. 7 цього ж закону, якщо споживач НТІ одержав від особи, якій належать права на цю інформацію, або через посередника інформацію, що не відповідає умовам договору між ними, він має право вимагати безоплатного усунення недоліків у погоджений строк [1].

Науковці Дзера О.В. та Кузнєцова Н.С. зазначають, що під НТІ можна розуміти усі результати здійснення науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, коли вони зафіксовані у об'єктивній формі, котра дозволяє їх вільно поширювати. У статті 2 Закону України «Про НТІ» проголошує, що «науково-технічна інформація є суспільним надбанням», а в статті 6 ця

сама інформація «визнається об'єктом права власності». За таких умов вчені схильні дотримуватися тієї позиції, за якою інформація має всетаки ознаки об'єкта майнових і немайнових прав, оскільки і надалі в статті 7 міститься норма, за якою «споживач науково-технічної інформації несе відповідальність за додержання прав власника цієї інформації. Він не має права передати одержану науково-технічну інформацію третій особі, якщо це не обумовлено договором між власником і споживачем науково-технічної інформації» [19].

В цьому контексті однією із особливих ознак НТІ постає її здатність набувати роль предмета відповідних цивільних договорів. Отже, за певних умов НТІ може використовуватись як повноцінний об'єкт зобов'язальних і майнових правовідносин (договори передачі НТІ, договори купівлі-продажу НТІ), маючи свою вартість.

Автори погоджуються з думкою Коссака В.М., що результатом науково-технічної творчості постають ті ж самі корисні моделі, винаходи, промислові зразки, які в свою чергу підпадають під охорону патентного права. А щодо тих об'єктів, які залишаються за межами поняття «промислова власність», то їх охорона здійснюється авторським правом [20, с. 14].

Висновки. НТІ є складним за змістом об'єктом цивільного права. Тому підсумовуючи слід зазначити на необхідності застосувати комплексного підходу до поняття НТІ, розглянувши її з як складову різних галузей права. Пропонується НТІ розглянути як особисте немайнове благо; результат творчої та/або інтелектуальної діяльності (тобто об'єкт виключних прав); інформаційний продукт, використовуваний в якості товару.

При належній кваліфікації відносин щодо НТІ слід у кожному випадку звертати увагу на наявності чи відсутності у НТІ ознак об'єкта прав інтелектуальної власності, і якщо вони присутні, то чи мають вони основний чи допоміжний характер. Відповідно суттєвість цих характеристик проявляється у визначенні норм, застосовуваних у відносинах щодо НТІ.

Для розкриття специфіки НТІ як об'єкта інформаційного права, слід зазначити такі притаманні їй ознаки: специфічний правовий режим НТІ, коли вільний доступ до неї можливий тільки з урахування законодавчих обмежень; надання НТІ певної форми та її запис на матеріальному носії є моментом її створення; можливість збереження НТІ за суб'єктом, який її передає; тиражування НТІ, яке впливає на комерційну цінність інформації, та не завжди на її корисність для суб'єкту, якому належать права на неї.

З розвитком інформаційних технологій, появою нових сфер застосування і обміну інформацією (наприклад інтернет), об'єктивно виникає значна кількість дискусійних питань пов'язаних

з регулюванням відносин у інформаційній сфері, подальшим розвитком доктрини цивільного права та підвищенням рівня використання цивільно-правових норм. Тому перспективою подальших наукових досліджень в інформаційній сфері є розгляд її в корпоративних відносинах, відносинах інтелектуальної власності тощо.

Окрім того, існує потреба в розширенні міжнародного співробітництва у даній сфері. Це надасть змогу подолати нерівності та прогалини у можливостях доступу до наукових даних та інформації для розвитку на національному та глобальному рівнях.

Література

1. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25.06.1993. № 3322-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. N 33. ст. 345.
2. Загальна Декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. / Комп'ютерний інформаційний диск «Законодавство України».
3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
4. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 26.10.2022).
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40.
6. Про захист економічної конкуренції. Закон України від 11.01.2001 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2001. № 12. Ст. 64.
7. Азимов Ч.Н. Научно-техническая информация и право. Харьков : Вища школа, 1987. 136 с.
8. Петров Є.В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 / Національний університет внутрішніх справ. Харків, 2003. 206 с.
9. Кохановська О. В. Цивільно-правова норма як загальнообов'язкове правило поведінки, інформація і результат творчості. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Т. 25. № 2. С. 142-155.
10. Калаченкова К., Титова О. Щодо правового режиму інформації у сфері господарювання. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2016. № 2. URL: <https://studlib.org.ua/index.php/eprs/article/view/89/85> (дата звернення: 26.10.2022).
11. Марущак А.І. Інформаційне право: доступ до інформації: навч. посіб. / А.І. Марущак. Київ : КНТ. 2007. 532 с.
12. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. Київ: Видавничий Дім «Слово». 2003. 240 с. URL: <http://www.info-librarv.com.ua/books-text-3032.html> (дата звернення: 26.10.2022).
13. Кудрявцева С.П., Колос В.В. Міжнародна інформація: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий Дім «Слово». 2005. 400 с. URL: <http://buklib.net/books/24892/> (дата звернення: 26.10.2022).
14. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2006. 34 с.
15. Кохановська О.В. Інформація як нематеріальне благо та захист інформаційних прав згідно з Цивільним кодексом України. *Верховний Суд України*. 2013. URL: [https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/6700A809B011484FC2257B7B004D77FF](https://www.viaduk.net/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/6700A809B011484FC2257B7B004D77FF) (дата звернення: 26.10.2022).
16. Стефанишин Н. М. До визначення поняття права інтелектуальної власності у Цивільному кодексі України. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2016. Вип. 42. С. 110-118. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu20164213> (дата звернення: 26.10.2022).
17. Правове регулювання інноваційних відносин: монографія. Кол. Авторів С. М. Прилипка, А. П. Гетьман, Ю. Є. Атаманова та ін. Харків : Юрайт, 688 с.
18. Право інтелектуальної власності: Академ, курс : Підручник для студентів вищих навч. закладів. О. А. Підпригора, О. Б. Бутнік-Сіверський, В. С. Дроб'язко та ін. За ред. О. А. Підпригори, О. Д. Святоцького. Вид. 2-ге., переробл. і допов. 2014 р. 672 с.
19. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, Р. А. Майданика. Вид. 3-тє, перероб і допов. К. : Юрінком Інтер. 2010. 976 с.
20. Коссак В.М. Проблеми договірного регулювання передання майнових прав інтелектуальної власності. *Наукові праці*. 2006. Том 47. Вип. 34. С. 12-16.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.5>

Д. А. Біленець
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та митного права
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0003-0866-0698

К. А. Возняковська
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0002-0351-7107

СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРЮВАННЯ В ЗОНАХ МИТНОГО КОНТРОЛЮ ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

Військові дії Росії що до України мають вплив на світову економіку. Деякі із можливих наслідків будуть подолані порівняно швидко, для вирішення інших можуть знадобитися роки та сотні мільярдів доларів інвестицій. Наразі очевидним є одне – наслідки війни РФ проти України відчуватимуться практично в усьому світі.

В сьогоднішній під час війни потрібно шукати механізми, які б компенсували військові ризики та знижували б тиск на сектор бізнесу. Україна – частина глобальної економіки.

Значна частина бюджету України пов'язана зі сплатою митних платежів та податків, також значний внесок йде від роботи суб'єктів господарювання у зонах митного контролю, контроль за роботою яких здійснюється митними органами, сюди належать: митна брокерська діяльність; відкриття та експлуатація магазину безмитної торгівлі; відкриття та експлуатація митного складу; відкриття та експлуатація вільної митної зони комерційного або сервісного типу; відкриття та експлуатація складу тимчасового зберігання; відкриття та експлуатація вантажного митного комплексу.

Діяльність суб'єктів господарювання – це сприяння розвитку зовнішньоекономічних відносин України для забезпечення національних інтересів та економічної безпеки держави. Враховуючи вимоги всіх законодавчих актів, можна окреслити основні чинники, які обумовлюють здійснення господарської діяльності у зоні митного контролю: перетин майна та/або робочої сили через митний кордон України; контрагентом українського суб'єкта господарювання є іноземний суб'єкт господарювання; суб'єктом контролю виступає митний орган.

Процедури митного контролю та митного оформлення вантажів, що переміщуються через митний кордон України, регламентовано відповідними нормативно-правовими актами різної правової сили, зокрема: законами України, постановами Кабінету Міністрів України, та іншими актами, що встановлюють обсяг та зміст митних формальностей у процесі переміщення товарів через митний кордон України. Здійснення процедури митного оформлення є ключовою умовою для випуску товарів у вільний обіг, у зв'язку із застосуванням заходів тарифного і нетарифного регулювання.

Ключові слова: зона митного контролю, митний контроль, склади тимчасового зберігання, суб'єкти господарювання, вільна митна зона.

Bilenets D. A., Voznyakovska K. A. BUSINESS ENTITIES IN CUSTOMS CONTROL ZONES DURING MARTIAL LAW: CURRENT PROBLEMS

Russia's military actions against Ukraine have an impact on the world economy. Some of the possible consequences will be dealt with relatively quickly, while others may take years and hundreds of billions of dollars of investment to resolve. At the moment, one thing is obvious – the consequences of the Russian Federation's war against Ukraine will be felt almost all over the world.

Nowadays, during the war, it is necessary to look for mechanisms that would compensate for military risks and reduce the pressure on the business sector. Ukraine is part of the global economy.

A significant part of the budget of Ukraine is related to the payment of customs payments and taxes, also a significant contribution comes from the work of business entities in customs control zones, whose work is controlled by customs authorities, this includes: customs brokerage activity; opening and operating a duty-free shop; opening and operation of a customs warehouse; opening and operation of a commercial or service-type free customs zone; opening and operation of a temporary storage warehouse; opening and operation of the cargo customs complex.

The activity of business entities is the promotion of the development of foreign economic relations of Ukraine to ensure national interests and economic security of the state. Taking into account the requirements of all legislative acts, it is possible to outline the main factors that condition the implementation of economic activity in the customs control zone: the crossing of property and/or labor through the customs border of Ukraine; the counterparty of the Ukrainian business entity is a foreign business entity; the subject of control is the customs body.

Procedures for customs control and customs clearance of goods moving across the customs border of Ukraine are regulated by relevant normative legal acts of various legal force, in particular: laws of Ukraine, resolutions

of the Cabinet of Ministers of Ukraine, and other acts establishing the scope and content of customs formalities in the process of moving goods through the customs border of Ukraine. Carrying out the customs clearance procedure is a key condition for the release of goods into free circulation, in connection with the application of tariff and non-tariff regulation measures.

Key words: customs control zone, customs control, temporary storage warehouses, business entities, free customs zone.

Постановка проблеми. Послуги, які надають суб'єкти господарювання на територіях зон митного оформлення, є обов'язковими для проходження митних формальностей та містять ознаки таких, що необхідні при наданні адміністративних послуг, чи таких, що можуть бути включені до складу адміністративних послуг.

У питаннях дотримання правового режиму зон митного контролю Митна служба взаємодіє не лише з іншими органами виконавчої влади, але й з недержавними суб'єктами. Зокрема, здійснення заходів щодо забезпечення дотримання правового режиму зони митного контролю покладено на суб'єктів господарювання, які здійснюють господарську діяльність у межах відповідної зони (утримувачів магазинів безмитної торгівлі, митних складів, складів тимчасового зберігання, вантажного митного комплексу, вільної митної зони). У цих випадках можна говорити про певне делегування повноважень щодо дотримання правового режиму зони митного контролю недержавним суб'єктам. Зокрема, на них покладаються завдання щодо:

- 1) забезпечення порядку перебування осіб на території зони митного контролю;
- 2) забезпечення порядку переміщення товарів і транспортних засобів у зоні митного контролю;
- 3) обліку товарів і транспортних засобів;
- 4) технічного облаштування територій і приміщень зони митного контролю. Виконання цих зобов'язань контролюється митними органами.

Суб'єкти господарювання дбають про зручність перебування на території власного митного терміналу. Тому клієнтам створюються додаткові сприятливі умови для повноцінного комфорту ведення їх бізнесу: цілодобова охорона території ЗМК; відеонагляд та сучасні системи протипожежної безпеки; санвузол для водіїв транспортних засобів; заклади громадського харчування; філія банку та банкомат; телефонні лінії зв'язку та Інтернет. Це є нормальною практикою європейських країн, які всебічно розширюють зони комфорту людей при перетині кордону та проходженні митних процедур під час митного контролю.

Склади тимчасового зберігання відіграють важливу роль у забезпеченні суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності можливості, до поміщення товарів у певний митний режим без сплати митних платежів, вирішити потенційні проблеми зі своїми контрагентами або дочекатися (у межах строку тимчасового зберігання) сприятливих умов у країні ринку збуту товарів.

У наведеному аспекті, діяльність складів тимчасового зберігання покликана сприяти задоволенню інтересів як власників товарів у можливості відстрочити декларування та сплату митних платежів, так і держави у наповненні бюджету (шляхом оподаткування утримувачів складів тимчасового зберігання). Таким чином, режим зони митного контролю, що встановлюється на території складів тимчасового зберігання, у першу чергу спрямовано на недопущення неправомірного використання та розпорядження товарами, до їх поміщення у обраний митний режим [1, с. 429].

Відповідно до ч. 1 ст. 237 МК України склад тимчасового зберігання – це відповідним чином облаштовані приміщення та/або криті чи відкриті майданчики, резервуари, холодильні чи морозильні камери, призначені для тимчасового зберігання товарів під митним контролем до поміщення їх у митний режим [2].

Склад – це упорядковане приміщення, де є все необхідне для розміщення і зберігання товару у повній відповідності до вимог санітарних служб. Тому імпортери можуть не переживати про те, що товар за час проходження митного огляду в СТЗ прийде в непридатність, і компанія зазнає значних збитків.

Приміщення, резервуар або майданчик можуть бути використані як склад тимчасового зберігання за наявності належним чином оформленого дозволу відповідного органу доходів і зборів. Порядок розгляду заяви і видачі дозволу на використання приміщення, резервуару, майданчика як складу тимчасового зберігання визначається Кабінетом Міністрів України або уповноваженим ним органом. Митна служба веде облік складів тимчасового зберігання та дозволів на їх відкриття, що видаються органами доходів та зборів. Якщо власник складу тимчасового зберігання не виконує обов'язків, додаткових вимог або обмежень, дозвіл на використання приміщення, резервуару, майданчика як складу тимчасового зберігання може бути анульований органом доходів та зборів, який його видав. Порядок оскарження анулювання дозволу власником складу тимчасового зберігання визначається законом.

Власником СТЗ (складу тимчасового зберігання) може стати будь-який суб'єкт господарської діяльності (для складів відкритого типу – обов'язкова наявність у суб'єкта ліцензії на право здійснення митної брокерської діяльності або діяльності митного перевізника), у власності, володінні або користуванні якого є приміщення, резервуари або майданчики.

Відповідно до наказу Міністерства фінансів України № 613 утримувачем складу тимчасового зберігання є суб'єкт господарювання, у власності, користуванні якого перебувають складські об'єкти складу тимчасового зберігання [3].

При цьому на утримувача складу тимчасового зберігання не поширюється вимога щодо резидентства (яка присутня для утримувачів митних складів), а також не поширюється вимога наявності у суб'єкта господарювання ліцензії на здійснення митної брокерської діяльності для утримання митного складу відкритого типу.

Частина 3 ст. 325 МК України визначає, що користування та розпорядження товарами, транспортними засобами комерційного призначення, які перебувають під митним контролем, забороняються. У цьому разі норми МК України є спеціальними і саме вони підлягають застосуванню. Це зумовлено спеціальним статусом товарів, що перебувають під митним контролем. В іншому випадку склалася б ситуація з можливістю зловживання недобросовісними суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності своїми правами [2].

МКУ не містить обмежень щодо виду товару, який покладається на збереження і вказує, що на складах тимчасового зберігання можуть розміщуватися будь-які товари. Однак небезпечні товари, товари, що можуть зашкодити іншим товарам, або товари, що потребують спеціальних умов зберігання, можуть розміщуватися тільки на складах тимчасового зберігання, які мають відповідні умови для зберігання таких товарів. Не допускається розміщення на складах тимчасового зберігання товарів, які швидко псуються або мають обмежений строк зберігання, якщо до закінчення строку їх придатності залишається менше одного місяця [2].

МКУ встановлено, що склади тимчасового зберігання можуть бути закритого та відкритого типу. Склади тимчасового зберігання закритого типу призначаються виключно для зберігання власником складу товарів, що належать йому [2]. Склади тимчасового зберігання відкритого типу призначаються для використання будь-якими особами. Обов'язковою умовою для отримання дозволу на використання приміщення, резервуару, майданчика як складу тимчасового зберігання відкритого типу є наявність у підприємства ліцензії на право здійснення митної брокерської діяльності або діяльності митного перевізника. При цьому митними органами пред'являються однакові вимоги щодо конструкції і облаштування СТЗ відкритого і закритого типу.

Важливим аспектом взаємовідносин митного органу та власника складу тимчасового зберігання є те, що фактично, на останнього покладаються обов'язки щодо забезпечення режиму зони митного контролю, утвореної на території відповідного

складу. Відповідні обов'язки реалізуються через спеціальні вимоги, які повинен дотримуватися власник відповідного складу при облаштуванні та функціонуванні такого складу. Фактично мова йде про застосування утримувачем складу тимчасового зберігання заходів внутрішнього контролю дотримання митного законодавства щодо розміщення та зберігання товарів на такому складі.

Розміщення (випуск) товарів і транспортних засобів на СТЗ можливе після обов'язкового проведення митного огляду. На СТЗ товари зберігаються під забезпеченням (пломбами, ідентифікаційними знаками), яке накладається на вході в закрите складське приміщення, на резервуари, а за необхідності – на товари, що зберігаються на майданчиках. Один із засобів забезпечення накладається власником складу, інший – органом доходів і зборів. Власник СТЗ забезпечує окреме зберігання товарів (транспортних засобів) залежно від обраного митного режиму.

Варто зазначити, що головною метою організації складів тимчасового зберігання є створення сприятливих умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності, пов'язаної із ввезенням товарів і транспортних засобів в Україну, скорочення часу проведення митного контролю і митного оформлення цих товарів і транспортних засобів.

Тимчасове зберігання товарів під митним контролем є факультативною стадією митного оформлення, в якій також проявляється диспозитивний елемент у регулюванні митно-правових відносин. Адже з одного боку, власник товарів має право вибору власної поведінки (або помістити товари на зберігання, або задекларувати їх у відповідний митний режим), з іншого масив повноважень органів доходів і зборів, у частині утримання, експлуатації та надання послуг із тимчасового зберігання (особливо це має прояв у діяльності уповноваженого економічного оператора) делегується суб'єктам підприємницької діяльності, що, у свою чергу, наближає національне законодавство з питань державної митної справи до світових стандартів.

Розміщення на митному складі товарів, поміщених в інші, ніж митний склад, митні режими для їх зберігання, перевантаження або дозавантаження транспортного засобу здійснюється на підставі митної декларації, раніше оформленої відповідно до таких інших митних режимів, або документа, що її замінював (накладних УМВС (СМГС), ЦІМ (СІМ), ЦІМ/УМВС (ЦІМ/СМГС), СІМ/СМГС), книжка МДП (Carnet TIR) тощо). У цьому разі поміщення таких товарів у митний режим митного складу не відбувається.

Товари, що вивантажуються на митний склад і призначені для зберігання більше ніж на 90 днів, підлягають поміщенню у митний режим митного складу.

Строк зберігання товарів у митному режимі митного складу не може перевищувати 1095 днів від дня поміщення цих товарів у зазначений митний режим. Строк зберігання у митному режимі митного складу товарів, призначених для експорту, не може перевищувати одного року з дати поміщення їх у цей режим.

Строк зберігання в митному режимі митного складу підакцизних товарів, іноземних товарів, яких було попередньо поміщено у митні режими транзиту, тимчасового ввезення або переробки на митній території України, а також продуктів переробки не може перевищувати 365 днів від дня поміщення їх у митний режим митного складу.

Товари, поміщені у режим митного складу, зберігаються на території складських приміщень, в резервуарах, холодильних чи морозильних камерах, на критих чи відкритих майданчиках, яким відповідно до наказу Міністерства фінансів України від 16.07.2012 р. № 835 надано статус митного складу [4].

На теперішній час існує безліч підстав для застосування митного режиму митного складу у процесі реалізації різних зовнішньо-економічних операцій.

Територія магазину безмитної торгівлі є зоною митного контролю та невід'ємною частиною території України, на якій діє законодавство України [5].

Магазин безмитної торгівлі – це митний режим, відповідно до якого товари, не призначені для вільного обігу на митній території України, знаходяться та реалізуються для вивезення за межі митної території України під митним контролем у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України, відкритих для міжнародного сполучення, та на повітряних, водних або залізничних транспортних засобах комерційного призначення, що виконують міжнародні рейси, з умовним звільненням від оподаткування митними платежами, установленними на імпорт та експорт таких товарів, та без застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, у тому числі видів контролю [2].

Товари, а також супутні товарам роботи, у митному режимі магазину безмитної торгівлі реалізуються лише в спеціальних торговельних закладах-магазинах безмитної торгівлі. При цьому розташування магазинів безмитної торгівлі та умови реалізації в них товарів повинні виключати можливість безпосереднього ввезення цих товарів для споживання на митну територію України. Приміщення магазину безмитної торгівлі може містити в собі:

- 1) торговельний зал (зали), у тому числі бари та пункти громадського харчування;
- 2) допоміжні приміщення; склад магазину.

Власники магазинів безмитної торгівлі можуть мати митні склади для зберігання та наступного постачання у магазини всіх видів товарів, у тому числі підакцизних.

Вільна митна зона – це митний режим, відповідно до якого іноземні товари ввозяться на територію вільної митної зони та вивозяться із цієї території за межі митної території України із звільненням від оподаткування митними платежами та без застосування заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, а українські товари ввозяться на територію вільної митної зони з оподаткуванням митними платежами та застосуванням заходів нетарифного регулювання [2].

Основним призначенням вільної митної зони є створення корисних умов для здійснення підприємницької діяльності. Для цієї мети в українському законодавстві було визначено можливість виконувати виробничі й інші комерційні операції з товарами на території відповідної зони. Перелік видів товарів та операцій визначено в Законі про конкретну СМЗ. Щоб забезпечити виконання законів, беручи до уваги характер товарів, може бути запроваджено деякі заборони й обмеження щодо здійснення операцій із товарами в СМЗ. Такі заборони й обмеження стосовно цих митних зон встановлюють закони. На відміну від українського митного законодавства, Митний кодекс ЄС містить вичерпний перелік операцій, які можуть бути застосовані до товарів, що походять з-поза меж ЄС.

З метою створення найбільш сприятливих умов для господарської діяльності як у Митному кодексі України, так і в кодексі ЄС, визначено, що товари можуть перебувати у СМЗ протягом усього часу функціонування таких зон.

Україна – одна з близько сотні держав, що впровадили програму АЕО. Якщо дуже коротко, то це статус, який надає компанії низку переваг і спрощень. Одним із таких спрощень (для компанії із статусом АЕО-С) – є можливість завершувати імпорт товарів за місцезнаходженням об'єктів компанії, а також експортувати товари з таких об'єктів. Це дозволить компаніям не потрапляти у згадані вище обмеження.

З іншої сторони, логістичним та митно-брокерським компаніям буде також цікаво отримати статус АЕО-В, що дасть їм конкурентні переваги: можливість працювати зі спрощеними митними деклараціями для клієнтів із статусом АЕО-С та зниження ризиків огляду після подання загальної декларації прибуття для перевізників.

Окремо варто відзначити, що кількість заяв на отримання авторизації АЕО-С, що можуть бути у одночасному розгляді в 2022 році – обмежена. Крім того, до 7 листопада 2022 року тільки виробники, що є одночасно експортерами/імпортерами,

зможуть подати анкету для отримання статусу АЕО-С. Відповідно, є певна ймовірність черг. Як на митних терміналах, так і на авторизацію [6].

Висновки. З моменту вторгнення Російської Федерації економіка України зазнала великих втрат, велика кількість товару який готувався для експорту застряг в морських портах Херсону, Миколаєва, Одеси. Значною мірою постраждали і суб'єкти господарювання. Деякі склади тимчасового зберігання, вільні митні зони і т.д. анулювали свою діяльність. Митна сфера зазнала великих змін протягом останніх 6 місяців. Митний контроль став не можливим на морському та річковому транспорті при здійсненні митних формальностей в зонах митного контролю не лише на території морських та річкових портів, а також в акваторії портів, відкритих для міжнародних перевезень, утворення тимчасових зон митного контролю на причалах та судах. Адаже оформлення суден здійснюється комісією, до складу якої входять представники прикордонної служби, митного органу та адміністрації порту.

Митні режими «митний склад», «безмитна торгівля» та «вільна митна зона» належать до категорії так званих «економічних» митних режимів, які надають економічні переваги у вигляді умовного звільнення від оподаткування митними платежами та не застосування заходів економічної політики, але встановлюють обмеження щодо використання і розпорядження товарами, які у них поміщені. А самі товари перебувають під митним контролем протягом усієї дії такого режиму. При цьому, митні режими «митний склад», «безмитна торгівля» та «вільна митна зона»

передбачають перебування товарів на чітко визначеній території – зоні митного контролю. Таким чином, зазначені митні режими діють не самостійно, а лише у взаємодії з режимом зони митного контролю, а територія їх застосування збігається з територією відповідної зони. Така взаємодія створює специфічний набір «режимних» правил, які регламентують порядок функціонування зон митного контролю, на території яких застосовуються відповідні митні режими.

Література

1. Адміністративне право України : словник термінів за заг. ред. Т.О. Коломовець, В.К. Колпакова ; Держ. вищ. навч. закл. «Запорізь. нац. ун-т». К. : ІН ЮРЕ, 2014. 520 с.
2. Митний кодекс України від 13 березня 2012 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45, № 46-47, № 48. Ст. 552.
3. Про затвердження Положення про склади тимчасового зберігання: Наказ Міністерства Фінансів від 28 травня 2012 р. № 613. *Офіційний вісник України*. 2012. № 62. Ст. 2552
4. Про затвердження Порядку надання складським об'єктам статусу «митний склад» та позбавлення такого статусу: наказ Міністерства фінансів України від 16.07.2012 р. № 835. *Офіційний вісник України*. 2012. № 61. Ст. 2491.
5. Лист ДМСУ «Стосовно митного оформлення товарів, що реалізуються магазинами безмитної торгівлі» від 13.10.2011 р. № 11.1/7-12.2/14201. URL: <http://war.nau.ua/?uid=1139.1.1303&title=%C4%CE%CA%D3%CC%C5%CD%D2%C8%20CC%C8%D2%CD%CE%AF%20%D1%CB%D3%C6%C1%C8>.
6. «Статус авторизованого економічного оператора 2022». URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/osnovnizmini-na-mitnici-ta-u-mizhnarodniy-torgivli-u-2022-roci-novini-ukrajini-50203493.html>.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 35.082.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.6>

Л. Р. Біла-Тіунова

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного і фінансового права
Національного університету «Одеська юридична академія»
orcid.org/0000-0001-7886-793X*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОХОДЖЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ В ДЕРЖАВНІЙ ІНСПЕКЦІЇ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ

Стаття присвячена окресленню особливостей проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування України. Виокремлено випадки використання категорії «проходження державної служби» у теоретичних та правозастосовних цілях: 1) для позначення інституту службового права, виду державно-службових відносин, елементу державної служби; 2) для відображення процесу, який складається з певних обов'язкових та факультативних процедур в межах державної служби; 3) для відображення факту, що особа первинно призначена на посаду державної служби.

Визначаючи особливості проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування, використано широкий підхід до визначення структури проходження державної служби. Акцентовано увагу на тому, що право на державну службу в Державній інспекції архітектури та містобудування реалізується на підставі положень: Конституції України, Закону України «Про державну службу», актів управління ДІАМ, якими визначено вимоги до вступу на державну службу в цій інституції. В останніх відображено специфіку проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування через виокремлення спеціальних вимог до осіб, які мають намір проходити державну службу в цій інституції.

Встановлено, що проходження державної служби в ДІАМ характеризується загальними ознаками, що не залежать від місця служби та спеціальними ознаками, що опосередковані функціональним призначенням Державної інспекції архітектури та містобудування. До особливостей проходження служби в Державній інспекції архітектури та містобудування, віднесемо: специфіку нормативного регулювання державної служби, об'єктно-процедурні аспекти вступу на державної служби (вимоги для прийняття на державну службу), режим державної служби.

Ключові слова: держава служба, проходження державної служби, Державна інспекція архітектури та містобудування, правила внутрішнього трудового розпорядку, професійне навчання.

Bila-Tiunova L. R. FEATURES OF PUBLIC SERVICE IN THE STATE INSPECTION OF ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING OF UKRAINE

The article is devoted to outlining the features of public service in the State Inspection of Architecture and Urban Planning of Ukraine. The cases of using the category "public service" for theoretical and legal purposes are singled out: 1) to denote the institute of service law, the type of public-service relations, the element of public service; 2) to reflect the process, which consists of certain mandatory and optional procedures within the civil service; 3) to reflect the fact that the person was originally appointed to a civil service position.

Determining the features of civil service in the State Inspection of Architecture and Urban Planning, a broad approach to determining the structure of civil service was used. Attention is focused on the fact that the right to civil service in the State Inspection of Architecture and Urban Planning is realized on the basis of the provisions of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On State service", acts of the DIAM administration, which define the requirements for entering the civil service in this institution. In the latter, the specifics of public service in the State Inspection of Architecture and Urban Planning are reflected by highlighting special requirements for persons who intend to serve in this institution.

It has been established that public service in DIAM is characterized by general features that do not depend on the place of service and special features that are mediated by the functional purpose of the State Inspection of Architecture and Urban Planning. The peculiarities of serving in the State Inspection of Architecture and Urban Planning include: the specifics of the normative regulation of the civil service, the object-procedural aspects of entering the civil service (requirements for admission to the civil service), the mode of civil service.

Key words: state service, completion of state service, State Inspection of Architecture and Urban Planning, internal labor regulations, professional training.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної моделі функціонування публічної служби в Українській державі характеризується тенденцією до впровадження міжнародних стандартів та оновлених підходів до службової кар'єри. Паралельне оновлення системи державних органів потребує створення відповідного державно-правового механізму щодо організації та функціонування у їх межах державної служби. Питання реформування державної служби до теперішнього часу залишаються актуальними, важливими й витребуваними, особливо, з огляду на неодноразові організаційно-правові заходи його здійснення. До прикладу, ряд питань проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування України (далі – Державна інспекція архітектури та містобудування, ДІАМ) потребують наукового осмислення, що опосередковано порівняно недавнім створенням цього органу [1]. Питання службової кар'єри як предмета наукового дослідження в окремих органах державної влади, обумовлено, перш за все, необхідністю запровадження авторитетної і стабільної державної служби, основним завданням якої має стати ідеологія функціонування державного апарату для забезпечення реалізації прав, свобод та законних інтересів громадян з врахуванням специфіки діяльності окремих державних органів.

Суттєвий науковий внесок у розробку концептуальних засад із питань державної/публічної служби зроблено такими вченими, як: В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.В. Балух, Ю.П. Битяк, І.П. Голосніченко, І.С. Гриценко, Є.В. Додін, С.Д. Дубенко, М.О. Іллічов, М.І. Іншин, Р.А. Калюжний, С.В. Ківалов, І.Б. Коліушко, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, І.Ф. Корж, В.Р. Кравець, М.І. Матузов, В.Я. Малиновський, М.П. Орзіх, А.О. Селіванов, О.В. Петришин, О.С. Продаєвич, О.П. Рябченко, В.М. Шаповал, Х.П. Ярмачі та ін. У той же час, значна кількість питань, пов'язаних з проходження державної служби в окремих центральних органах виконавчої влади, що зазнали реформування залишається невирішеною, що свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є дослідження особливостей проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування.

Виклад основного змісту. Проходження державної служби є центральним інститутом державної служби, в якому відображається сама сутність державної служби з точки зору її реалізації.

В юридичній науці не існує єдиної точки зору щодо визначення сутності терміну «проходження державної служби». Загалом, змістом проходження державної служби є сам процес проходження певних стадій та здійснення певних процедур перебування на державній службі – починаючи

із прийняття на державну службу та завершуючи припиненням такої служби, з урахуванням просування та переміщення по службі, обсягу повноважень за конкретною посадою в державному органі або його апараті [2, с. 210].

Узагальнивши наявні доктринальні висновки щодо детермінації «проходження державної служби» [3, с. 105; 4, с. 234; 5], можна виділити випадки використання цієї категорії: 1) для позначення інституту службового права, виду державно-службових відносин, елементу державної служби; 2) для відображення процесу, який складається з певних обов'язкових та факультативних процедур в межах державної служби; 3) для відображення факту, що особа первинно призначена на посаду державної служби.

При цьому важливо зазначити, що в Законі «Про державну службу» питання проходження державної служби регулюються у розділі 5, який має назву – «Службова кар'єра». У цьому розділі вперше в законодавстві про адміністративну державну службу закріплюється на нормативному рівні окрема стаття Закону України «Про державну службу», назва якої «Проходження державної служби» (ст. 38), що охоплює: прийняття на державну службу, просування по службі державних службовців, вирішення інших питань, пов'язаних із службою, здійснюються з урахуванням категорій посад державної служби та рангів державних службовців як виду спеціальних звань, що їм присвоюються [6]. Можна припустити, що законодавцем виокремлено окремі елементи проходження державної служби. Звернемо увагу й на те, що прийняття на державну службу не є синонімом вступу на державну службу, а відображає факт, що особа вже наділена статусом державного службовця.

Аналіз різних точок зору щодо структури проходження державної служби дає підстави зазначити, що учені-адміністративісти виокремлюють різні за кількістю і переліком її чинники. Їхнє узагальнення дозволяє визначити, що у вузькому розумінні структура проходження державної служби складається з:

а) прийняття на службу; б) просування по службі; в) припинення державної служби. У широкому розумінні проходження державної служби становлять: а) прийняття на службу (шляхом конкурсу, призначення, зарахування); б) прийняття державним службовцем присяги; в) випробувальний строк (якщо він є умовою прийняття на службу); г) стажування державних службовців; д) перепідготовка та підвищення кваліфікації; ж) атестація; з) щорічна оцінка якості діяльності державних службовців; і) службова кар'єра (присвоєння чергового рангу, класу, чину); к) ротація; л) службове розслідування; м) заохочення; н) юридична відповідальність; о) припинення державно-службових відносин [7]. На перший погляд запропонова-

ний перелік є досить об'ємним, водночас, він дає повне уявлення про обов'язкові та факультативні елементи інституту проходження державної служби. Безперечно, визначаючи особливості проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування доцільним є використання широкого підходу до визначення структури проходження державної служби.

Первинно зазначимо, що в Державній інспекції архітектури та містобудування виокремлюються працівники, що є державними службовцями та працівники, що не мають цього статусу [1]. У межах цілей цього дослідження нас цікавлять особливості проходження саме державної служби в ДІАМ.

Право на державну службу в Державній інспекції архітектури та містобудування реалізується на підставі положень:

а) Конституції України, відповідно до якої вони «громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» (ст. 38) [8];

б) Закону України «Про державну службу», якими передбачено основні засади реалізації права особи на державну службу (наприклад: критерії, яким має відповідати особа (загальні вимоги), обставини, за наявності яких особа не може вступити на державну службу (обмеження права на вступ на державну службу), особистісні характеристики, щодо яких недопустимими є будь-які форми дискримінації) [6];

в) актів управління ДІАМ, якими визначено вимоги до вступу на державну службу в цій інституції (наприклад, накази ДІАМ «Умови проведення конкурсу на посаду головного спеціаліста Сектору режимно-секретної роботи» [9], «Умови проведення конкурсу на посаду головного спеціаліста Відділу контролю та внутрішньої безпеки» [10]).

В останніх відображається специфіка проходження державної служби в Державній інспекції архітектури та містобудування через виокремлення спеціальних вимог до осіб, які мають намір проходити державну службу в ДІАМ, а саме:

1) наявність знань законодавства у сфері архітектури та містобудування (Законів України «Про архітектурну діяльність», «Про регулювання містобудівної діяльності», Постанов Кабінету Міністрів «Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду», «Про затвердження Порядку здійснення державного архітектурно-будівельного контролю» і т.д.);

2) наявні навички та вміння для виконання специфікованих до завдань ДІАМ повноважень (можливості проведення розслідувань в ДІАМ, проведення роботи щодо протидії залучення працівників ДІАМ у протиправну діяльність; забезпечення реалізації системи заходів, що проводяться у взаємодії з правоохоронними органами, щодо

захисту працівників ДІАМ і т.д.). На офіційному сайті Державної інспекції архітектури та містобудування у вкладці «Вакасії» оновлюється перелік рішень ДІАМ щодо порядку та вимог вступу на державну службу [11].

Слід констатувати наявні особливості режиму проходження державної служби в ДІАМ. Під режимом державної служби прийнято розуміти, у вузькому розумінні, внутрішній розпорядок в державних органах, тривалість службового часу і часу відпочинку. Видається, що у широкому розумінні – окрім названих елементів, це також оплата праці, соціально-побутове забезпечення, матеріальна допомога, заохочення, належні умови, які створюються державному службовцю з метою забезпечення ефективності виконання ним посадових обов'язків, тощо. Щодо внутрішнього розпорядку в ДІАМ, то його визначено «Правилами внутрішнього службового розпорядку державних службовців та працівників апарату Державної інспекції архітектури та містобудування України» [12] та встановлено:

1) правила етичної поведінки в ДІАМ (наприклад, дотримання принципів професійності, принциповості та доброзичливості; обов'язки дбати про професійну честь і гідність, а також уникати нецензурної лексики, не допускати підвищеної інтонації під час спілкування, зверхності, зневажливого ставлення до колег та громадян тощо);

2) визначення робочого часу і часу відпочинку державного службовця ДІАМ (вагомого значення мають положення щодо можливості за ініціативою державного службовця ДІАМ і згодою його безпосереднього керівника та керівника самостійного структурного підрозділу (за наявності) встановлення гнучкого режиму робочого часу або, наприклад, заборони відволікати державного службовця від виконання його посадових обов'язків);

3) визначення порядку повідомлення державним службовцем про свою відсутність з акцентуванням уваги на те, що у разі ненадання державним службовцем доказів поважності причини своєї відсутності на роботі він повинен подати письмові пояснення на ім'я Голови ДІАМ щодо причин своєї відсутності;

4) умови перебування державного службовця в органі державної влади у вихідні, святкові, неробочі дні та після закінчення робочого часу;

5) механізм доведення до відома державного службовця ДІАМ нормативно-правових актів, наказів, доручень та розпоряджень зі службових питань з встановленням можливості ознайомлення з ними в електронній формі;

6) умови дотримання загальних інструкцій з охорони праці та протипожежної безпеки;

7) процедури прийняття та передачі діловодства (справ) і майна державним службовцем.

Доцільно зазначити, що факт дотримання інструкцій з охорони праці та протипожежної безпеки в ДІАМ забезпечується проходженням навчання з питань охорони праці в Державній інспекції архітектури та містобудування для усіх службовців, включаючи державних службовців [13]. У цілому під час проходження державної служби в ДІАМ, державні службовці: проходять за рахунок ДІАМ інструктажі, навчання та перевірку знань з питань охорони праці, надання домедичної допомоги потерпілим від нещасних випадків, а також правил поведінки у разі виникнення аварії; державні службовці проходять навчання та перевірку знань з питань охорони праці стосовно робіт, що входять до їх посадових обов'язків, до початку роботи і періодично один раз на три роки, безпосередньо в ДІАМ або в навчальному центрі; перевірка знань державних службовців з питань охорони праці в ДІАМ здійснюється комісією з перевірки знань з питань охорони праці ДІАМ, склад якої затверджується наказом Голови ДІАМ; формою перевірки знань з питань охорони праці є залік, що проводиться за екзаменаційними білетами у вигляді усного або письмового опитування; при незадовільних результатах перевірки знань з питань охорони праці має бути пройдено повторне навчання і повторна перевірка знань; наслідком незадовільних результатах перевірки знань державних службовців після цільового інструктажу є відсутність допуску до служби.

Висновки. Таким чином, проходження державної служби в ДІАМ характеризується загальними ознаками, що не залежать від місця служби та спеціальними ознаками, що опосередковані функціональним призначенням Державної інспекції архітектури та містобудування. До особливостей проходження служби в Державній інспекції архітектури та містобудування, віднесемо: специфіку нормативного регулювання державної служби, об'єктно-процедурні аспекти вступу на державної служби (вимоги для прийняття на державну службу), режим державної служби. Доцільним є доктринальний аналіз специфіки проходження державної служби в інших державних органах.

Література

1. Деякі питання функціонування органів архітектурно-будівельного контролю та нагляду: Постанова

Кабінету Міністрів України від 23.12.2020 р. № 1340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1340-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 04.10.2022).

2. Ківалов С.В. Публічна служба в Україні : підручник / С.В. Ківалов, Л.Р. Біла-Тіунова. О. : Фенікс, 2009. 688 с.

3. Дрозд О. Проходження державної служби в Україні як складова предмета адміністративно-правового регулювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 102-106.

4. Мирошниченко Я.В. Етапи проходження державної служби в таможенних органах. *Економічні та юридическі науки*. 2008. № 1. С. 233-237.

5. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навч. посібник. Одеса, 2020. 511 с.

6. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 04.10.2022).

7. Біла-Тіунова Л.Р. Службове право України : підручник / Л.Р. Біла-Тіунова, О.М. Стець. Одеса: Фенікс, 2022. 771 с. URL: <https://doi.org/10.32837/11300.19888> (дата звернення: 04.10.2022).

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.10.2022).

9. Умови проведення конкурсу на посаду головного спеціаліста Сектору режимно-секретної роботи: наказ Державної інспекції архітектури та містобудування України від 26.08.2021 р. № 388-к. URL: <https://diam.gov.ua/vakansiyi/ogoloshennya-konkursu-vid-26082021> (дата звернення: 04.10.2022).

10. Умови проведення конкурсу на посаду головного спеціаліста Відділу контролю та внутрішньої безпеки: наказ Державної інспекції архітектури та містобудування України від 31.01.2022 р. № 83-к. URL: <https://diam.gov.ua/vakansiyi/ogoloshennya-konkursu-na-zamishchennya-vakantnih-posad-vid-31-sichnya-2022-roku> (дата звернення: 04.10.2022).

11. Офіційний сайт Державної інспекції архітектури та містобудування України. URL: <https://diam.gov.ua/vakansiyi> (дата звернення: 04.10.2022).

12. Правила внутрішнього службового розпорядку державних службовців та працівників апарату Державної інспекції архітектури та містобудування України: рішення Загальних зборів (конференції) державних службовців Державної інспекції архітектури та містобудування України від 23.06.2021 р. № 2. URL: <https://diam.gov.ua/karyera/vnutrshnij-sluzhbovij-rozporядok> (дата звернення: 04.10.2022).

13. Про затвердження положення про порядок проведення навчання і перевірки знань з питань охорони праці в Державній інспекції архітектури та містобудування України: наказ Державної інспекції архітектури та містобудування України. URL: <https://diam.gov.ua/ohorona-praci> (дата звернення: 04.10.2022).

УДК 342.951

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.7>**Н. В. Бльо́к***кандидат юридичних наук,**старший викладач кафедри цивільного права та процесу**Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти**Національного університету «Львівська політехніка»**orcid.org/0000-0002-7052-5297*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

У статті здійснено дослідження поняття внутрішньо переміщених осіб. Зазначено, про причини вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб в Україні, котрі спонукають до переселення. Такими причинами вимушеної міграції населення у період сьогодення є насамперед, військовий конфлікт, окупація чи анексія території, жорстоке поводження, прояв насильства, геноцид населення, порушення прав і свобод людини, а також екологічні, економічні, техногенні та інші. Зазначено статистичні дані щодо кількості внутрішньо переміщених осіб.

Вказано, що внутрішньо переміщені особи мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, яка полягає в захисті, здійсненні представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складенні документів процесуального характеру. Здійснено аналіз звернень до системи безоплатної правової допомоги від внутрішньо переміщених осіб. Схарактеризовано Платформу «ЄДопомога», яка допомагає кожному, хто постраждав від Російської агресії. Вказано напрями допомоги такі, як: грошова допомога від держави; отримання та надання волонтерської допомоги; виплати від міжнародних організацій.

Зазначено про те, що внутрішньо переміщені особи можуть отримувати щомісячну допомогу від держави з урахуванням певних категорій осіб. Вказано про здійснення компенсації підприємцю за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Констатовано, що Уряд створив можливість для українців отримати безповоротно кошти на відкриття власної справи. Проаналізовано, що Україна та ЄС регулярно проводять спільні заходи, для обговорення шляхів забезпечення поваги до прав людини та пом'якшення гуманітарних наслідків збройної агресії Російської Федерації. Разом із цим обговорюють й шляхи захисту прав внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану.

Ключові слова: вимушена міграція, внутрішньо переміщені особи, працевлаштування, переселення людей, правова допомога

Blok N. V. ON THE QUESTION OF LEGAL ASSISTANCE INTERNALLY DISPLACED PERSONS

The article examines the concept of internally displaced persons. The reasons for the forced migration of internally displaced persons in Ukraine, which encourage resettlement, are indicated. Such causes of forced migration of the population in the present period are, first of all, military conflict, occupation or annexation of territory, cruel treatment, manifestation of violence, genocide of the population, violation of human rights and freedoms, as well as environmental, economic, man-made and others. Statistical data on the number of internally displaced persons are indicated.

It is indicated that internally displaced persons have the right to free secondary legal assistance, which consists in protection, representation of the interests of persons in courts, other state bodies, local self-government bodies, before other persons, drawing up of procedural documents. An analysis of appeals to the system of free legal aid from internally displaced persons was carried out. The YeDopomoga Platform, which helps everyone affected by Russian aggression, is characterized. The directions of assistance are indicated, such as: monetary assistance from the state; receiving and providing volunteer assistance; payments from international organizations.

It is noted that internally displaced persons can receive monthly assistance from the state, taking into account certain categories of persons. Compensation to the entrepreneur for employment of internally displaced persons is specified. It was established that the Government created an opportunity for Ukrainians to receive irrevocable funds for opening their own business. It was analyzed that Ukraine and the EU regularly hold joint events to discuss ways to ensure respect for human rights and mitigate the humanitarian consequences of the armed aggression of the Russian Federation. At the same time, ways of protecting the rights of internally displaced persons in the conditions of martial law are discussed. The article examines the concept of internally displaced persons. The reasons for the forced migration of internally displaced persons in Ukraine, which encourage resettlement, are indicated. Such causes of forced migration of the population in the present period are, first of all, military conflict, occupation or annexation of territory, cruel treatment, manifestation of violence, genocide of the population, violation of human rights and freedoms, as well as environmental, economic, man-made and others. Statistical data on the number of internally displaced persons are indicated.

It is indicated that internally displaced persons have the right to free secondary legal assistance, which consists in protection, representation of the interests of persons in courts, other state bodies, local self-government bodies, before other persons, drawing up of procedural documents. An analysis of appeals to the system of free legal aid from internally displaced persons was carried out. The YeDopomoga Platform, which helps everyone affected by Russian aggression, is characterized. The directions of assistance are indicated, such as: monetary assistance from the state; receiving and providing volunteer assistance; payments from international organizations.

It is noted that internally displaced persons can receive monthly assistance from the state, taking into account certain categories of persons. Compensation to the entrepreneur for employment of internally displaced persons is specified. It was established that the Government created an opportunity for Ukrainians to receive irrevocable funds for opening their own business. It was analyzed that Ukraine and the EU regularly hold joint events to discuss ways to

ensure respect for human rights and mitigate the humanitarian consequences of the armed aggression of the Russian Federation. At the same time, ways of protecting the rights of internally displaced persons in the conditions of martial law are discussed.

Key words: forced migration, internally displaced persons, employment, resettlement of people, legal assistance.

Постановка проблеми. Серед проблем з якими стикаються внутрішньо переміщені особи (далі – ВПО) через повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну є недостатня правова обізнаність та інформованість даної категорії осіб. Вирішення цієї проблеми є можливим, шляхом надання безоплатної правової допомоги.

Важливим для вимушених переселенців є захист їх прав та інтересів, а також надання правової допомоги для внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Кожен громадянин України має право на безоплатну правову первинну допомогу (далі – БПД), але є питання, які неможливо вирішити тільки за допомогою консультацій та роз'яснень. У деяких випадках необхідне представлення інтересів людей у судах та інших органах державної влади. Тому, соціально незахищені категорії населення, в тому числі й внутрішньо переміщені особи можуть отримати безоплатну вторинну правову допомогу (далі – БВПД).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання щодо аналізу внутрішньо переміщених осіб стали предметом дослідження таких науковців, як: І. С. Басової, Н. Б. Болотіної, В. Г. Буткевича, О. В. Задорожного, Н. С. Ісаєва, М. П. Кобець, М. І. Малихи, В. В. Мицика, Ф. Мейдіна, М. В. Менджул, Р. І. Наджафгулієва, Л. Р. Наливайка, М. Ніколайчука, А. Ф. Орешкової, Ю. С. Паніної, Ю. І. Римаренка, М. М. Сірант та інших.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу чинного законодавства України щодо питань про надання правової допомоги для внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу. Найбільшим викликом перед Україною з часів її незалежності є сучасне вимушене переміщення осіб, що спричинено повномасштабним вторгненням Російської Федерації на Україну. Саме це спричинило велику хвилю вимушеної зміни місця проживання мільйонами українських громадян, які рятуючи своє життя і членів своєї сім'ї змушені були переміститися у безпечніші місця та адаптуватися до нових реалій сьогодення.

Україна вперше зіткнулась з проблемою внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) та захистом їх соціально-економічних та культурних прав, свобод й гарантій їх реалізації ще у 2014 році. Саме з цього часу нашою державою розпочато впровадження низки нормативно-правових актів та вивчення міжнародного досвіду щодо врегулювання подібних процесів з метою вирішення проблем внутрішньо переміщених осіб.

Внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України, котра розпочалася ще з 2014 року, анексії Автономної Республіки Крим, проведення антитерористичної операції на Донбасі, понад 1 млн населення України змушені були покинути свої будинки, рятуючи власне життя.

Можна припустити, що частина людей змушені покидати свої помешкання уже вдруге. Серед областей та міст, які зараз перебувають у зоні активних бойових дій, багато таких, що ставали прихистком для внутрішньо переміщених осіб з 2014 року. За даними Міністерства соціальної політики, у 2021 році було взято на облік близько 1,46 млн ВПО з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим і Севастополя. Найбільша кількість ВПО налічувалась у Донецькій (512 тис.) і Луганській (282 тис.) областях, у Києві (163 тис.), у Харківській (136 тис.) області [3].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [1]. Тому, внутрішньо переміщені особи – це громадяни країни, іноземці, особи без громадянства, які постійно чи тимчасово проживають на території України та змушені з власної волі чи примусово здійснювати внутрішнє переміщення у межах своєї країни з причин об'єктивного характеру, які загрожують їхньому життю та здоров'ю.

Через повномасштабне вторгнення Російської Федерації на Україну 24 лютого 2022 року проблема вимушеної міграції та її розв'язання є однією з головних для держави і суспільства. За шість місяців повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну кількість внутрішньо переміщених осіб знову зросла і становить 6,9 млн осіб станом на 23 серпня 2022 року. За даними дослідження Міжнародної організації з міграції (далі – МОМ), зазначено, що більшість із понад 300 тисяч нових переміщень, починаючи з липня 2022 року, відбулася на півдні та сході країни [1]. До того ж процес переміщення триває й надалі, оскільки велика кількість переміщених осіб залишають свої помешкання, через загрозу їхньому життю.

Варто зазначити, що стаття 59 Конституції України визначає, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [2].

Кожен житель України має право на безоплатну правову первинну допомогу (далі – БПД), але є питання, які неможливо вирішити тільки за допомогою консультацій та роз'яснень. У деяких випадках необхідне представлення інтересів людей у судах, інших органах. Тому, соціально незахищені категорії населення, в тому числі й внутрішньо переміщені особи можуть отримати безоплатну вторинну правову допомогу (далі – БВПД).

Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», внутрішньо переміщені особи мають право на безоплатну вторинну правову допомогу, що полягає в захисті, здійсненні представництва інтересів осіб в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами, складенні документів процесуального характеру. Безоплатна правова допомога – це правова допомога, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [3].

Для отримання безоплатної вторинної правової допомоги внутрішньо переміщені особи мають подати такі документи: паспорт або інший документ, що посвідчує особу; реєстраційний номер облікової картки платника податків такої особи та/або її представника, опікуна, піклувальника; довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи.

Загалом починаючи з того часу, як внутрішньо переміщені особи отримали право на БВПД (з 2017 року), до місцевих центрів надійшло 23 841 письмове звернення про надання безоплатної вторинної правової допомоги. З них 23 738 звернень надійшло від внутрішньо переміщених осіб та 103 – від осіб, які звернулися із заявою про взяття їх на облік як ВПО [4].

Упродовж року від внутрішньо переміщених осіб до системи безоплатної правової допомоги надійшло 4 517 звернень про надання БВПД. Майже половина правових проблем ВПО – 2 036 звернень – була пов'язана зі збройним конфліктом на Сході України. Це справи, які стосуються встановлення фактів, що мають юридичне значення; пенсійні справи, соціальні виплати; компенсація за шкоду, завдану здоров'ю та майну; податкові та трудові спори. При цьому 93% поданих до суду позовів з цих категорій справ завдяки роботі юристів та адвокатів, які залучаються до надання БВПД, були задоволені повністю або частково [4].

У перші місяці повномасштабної агресії Російської Федерації проти України вимушені переселенці першочергово вирішували питання, що сто-

сувалися пошуку житла, отримання соціальних виплат та гуманітарної допомоги. Натомість тепер серед актуальних правових проблем ВПО – трудові правовідносини, відновлення документів, відшкодування матеріальної шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації, порядок встановлення смерті на тимчасово окупованій території [5].

Весною 2022 року вимушені переселенці найчастіше звертались з питань оформлення статусу ВПО та отримання соціальних виплат, відновлення втрачених документів, порядку перетину кордону. Тепер кількість звернень з цих питань зменшилась. Проте, тепер клієнтів системи БПД цікавлять здебільшого питання отримання компенсації за зруйноване житло внаслідок військової агресії Російської Федерації, отримання статусу безробітного та виплат допомоги по безробіттю, встановлення фактів, що мають юридичне значення. Надходить також багато звернень щодо компенсацій за тимчасове розміщення вимушених переселенців, виплат роботодавцям витрат на зарплату внутрішньо переміщеним особам, отримання міжнародної допомоги для переміщених осіб.

Останнім часом також збільшилась кількість внутрішньо переміщених осіб, які потребують саме вторинної правової допомоги. Це можна пояснити тим, що в перші місяці війни люди першочергово вирішували нагальні питання, що стосувалися пошуку житла, отримання соціальних виплат та гуманітарної допомоги. Натомість тепер актуальними стали питання стягнення аліментів на утримання дітей, розірвання шлюбу та встановлення факту належності документів. А також питання трудових правовідносин, відновлення документів, відшкодування матеріальної шкоди внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлення фактів смерті на тимчасово окупованій території [5].

Якщо раніше переважна більшість правових проблем ВПО була прямо чи опосередковано пов'язана зі збройним конфліктом, то тепер більшою мірою на перший план виходять питання щодо цивільних справ (32% від усієї кількості звернень ВПО). Також часто внутрішньо переміщені особи звертались до фахівців системи надання безоплатної правової допомоги щодо вирішення спорів у сфері сімейного права (18%), цивільного та адміністративного права (по 14%), а також пенсійного права (6%) [4].

Правову інформацію з широкого кола питань внутрішньо переміщені особи можуть також отримати завдяки мобільному застосунку «Твоє право». Це мобільний порадник, який акумулює в собі відповіді на найбільш актуальні питання правового характеру разом із визначеннями, поясненнями, посиланнями на відповідні нормативно-правові акти, алгоритмами, прикладами потрібних заяв та документів. У додатку корис-

тувач отримує покроковий алгоритм дій стосовно захисту та відновлення своїх прав, а також максимум корисної інформації та посилання на законодавчу базу [4].

Уряд ухвалив розроблене Міністерством соціальної політики рішення, яке забезпечує можливість поширити додаткові виплати від міжнародних організацій на мешканців територій, які тимчасово окуповані, деокуповані або знаходяться в зоні активних бойових дій. Проект реалізовано Міністерством соціальної політики України за підтримки Міністерства цифрової трансформації України та Програми розвитку ООН в Україні, відповідно до завдань меморандумів Міністерства соціальної політики України з Місією Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні та Товариством Червоного Хреста України, ЮНІСЕФ, Всесвітньої продовольчої програми ООН та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців [6].

Тому було створено Платформу «Допомога», яка допомагає кожному, хто постраждав від Російської агресії. Розроблено такі напрями, як: грошова допомога від держави; отримання та надання волонтерської допомоги; виплати від міжнародних організацій.

З травня 2022 року, згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 457 від 16 квітня 2022 року «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України», отримувати щомісячну допомогу від держави мають право наступні категорії осіб: громадяни, які перемістилися з територій, де ведуться бойові дії, або тих, які знаходять в тимчасовій окупації чи в оточенні (блокуванні); громадяни, чие житло зруйноване або непридатне для проживання внаслідок пошкодження, і які подали заявку на відшкодування, зокрема через Єдиний державний вебпортал електронних послуг.

Зазначимо, що допомога на проживання для цих категорій внутрішньо переміщених осіб надається у наступних розмірах: для осіб з інвалідністю та дітей – 3 000 гривень; для інших осіб – 2 000 гривень. Крім цього, одноразову допомогу можуть також отримати особи, які евакуйовані із районів проведення бойових дій. Такі виплати проводить Укрзалізниця. А також одноразову допомогу від місцевої влади отримують особи, які проживають в деокупованих регіонах [7]. Внутрішньо переміщені особи можуть скористатися правом на волонтерську допомогу, що полягає у забезпеченні нагальних потреб у продуктах, одязі, ліках, засобах гігієни тощо.

Варто зазначити, що власникам пошкодженого або знищеного житла (приватних, садових, дачних, житлових будинків, квартири, інших житлових приміщень) потрібно повідомити про збитки, що завдали російські окупанти, для отримання компенсації.

Постановою Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. №332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам» затверджено Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, у тому числі на оплату житлово-комунальних послуг [8].

Здійснюється також компенсація підприємцю за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб. Роботодавці, які під час війни влаштували на роботу ВПО, можуть отримати компенсацію 6500 грн за кожного такого співробітника. Подати заяву на отримання компенсації можуть роботодавці, які працевлаштували внутрішньо переміщених осіб після 24 лютого 2022 року [6]. Уряд створив можливість для українців отримати безповоротно кошти на відкриття власної справи до 250 тисяч гривень.

Наймасштабнішою стала державна грантова програма «eРобота», яка охоплює всі сфери діяльності малого бізнесу і спрямована на створення робочих місць. Підприємці також можуть отримати гранти від міжнародних організацій.

Урядовий проект «eРобота» передбачає надання українцям грантів для започаткування бізнесу, розвитку підприємництва та навчання. Він спрямований на активізацію підприємницької діяльності та стимулювання створення робочих місць. Проект включає 6 грантових програм, зокрема, українці зможуть отримати, зокрема: мікрогранти для створення власного бізнесу; гранти для розвитку переробного підприємства; державне фінансування закладки саду; кошти для розвитку тепличного господарства; грант на реалізацію стартапу, у тому числі у сфері ІТ; кошти на навчання ІТ-спеціальностям. Отримати гранти можуть як підприємці-початківці, так і люди, що вже мають досвід у бізнесі. Подача заявки на грант здійснюється через Портал Дія [9].

Варто зазначити, що Україна та ЄС регулярно проводять спільні заходи, задля обговорення шляхів забезпечення поваги до прав людини та пом'якшення гуманітарних наслідків збройної агресії Російської Федерації. Разом із цим обговорюють й шляхи захисту прав внутрішньо переміщених осіб.

Крім того, для надання якісної правової допомоги цій категорії населення, в межах проекту Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень» було розроблено та впроваджено дистанційний курс HELP. Він включає міжнародні стандарти, включно з практикою Європейського суду з прав людини, та національні адаптаційні матеріали. Цей курс цікавий тим, що в ньому представлений досвід інших держав з питань внутрішнього переміщення. Практика, зокрема, Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у цьому питанні надає можливо-

сті захищати права ВПО на національному рівні у судах. Такі аргументи з посиланням на процеси в ЄСПЛ надають можливість більш обґрунтовано відстоювати позиції клієнта та збільшують ймовірність задоволення позову [4].

Висновки. Таким чином, обов'язком держави є сприяння та реалізація політичних, економічних, культурних та інших заходів для захисту такої категорії населення, як внутрішньо переміщені особи. Важливим в умовах сьогодення є вирішення проблеми щодо забезпечення або відновлення житла для потребуючих осіб, працевлаштування та надання гарантій на створення власного бізнесу, отримання допомоги по безробіттю тощо. Відтепер кожна особа, що постраждала від повномасштабного вторгнення та вимушеного переміщення, може безоплатно отримати актуальну інформацію про обсяг своїх прав, соціальних гарантій та можливостей правового захисту.

Література

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 15.09.2022).
2. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
3. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02.06.2011 року № 3460-VI *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011, № 51, ст. 577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 20.09.2022).
4. Внутрішньо переміщені особи: правова допомога, гарантована державою. Міністерство юстиції. 2022 р. URL: <https://minjust.gov.ua/m/vnutrishno-peremischeni-osobi-pravova-dopomoga-garantovana-derjavoyu>.
5. Як змінилися правові потреби ВПО: досвід системи БПД. 2022 р. URL: <https://legalaid.gov.ua/novyny/yak-zminylysia-pravovi-potreby-vpo-dosvid-systemy-bpd/>.
6. Платформа «Допомога допомагає кожному, хто постраждав від російської агресії». «Допомога. Міністерство соціальної політики України. 2022 р. URL: <https://edoromoga.gov.ua/>.
7. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України Постанова Кабінету Міністрів України від 16.04.2022 р. № 457. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.09.2022).
8. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.09.2022).
9. Урядовий проєкт «eРобота». Міністерство економіки України. 2022 р. URL: <https://erobota.in.ua>.

УДК 349.2
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.8>

О. С. Дяковський
кандидат юридичних наук,
докторант кафедри публічного права
Державного податкового університету
orcid.org/0000-0003-3412-9278

ПОЗАСУДОВИЙ ТА СУДОВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ВІДНОВЛЕННЯ ПОРУШЕНИХ ПРАВ

У вказаній статті розглядається питання захисту порушеного права уповноваженими органами у сфері персональних даних як на стадії досудового захисту так і безпосередньо судового. Варто зазначити, що позасудовий спосіб захисту виражається через площину порушеного права та необхідності звернення до суб'єкта захисту котрий не є органом судової влади, а здійснює відповідний парламентський контроль. В той же час через суд здійснюється захист не тільки порушено права, а й додатково у вертикалі, невизнаного, оспорюваного права фізичної особи за допомогою органів судової влади України. В даній статті досліджено реалізацію способів захисту та процесуальний аспект котрий необхідний для звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та до суду в сучасних умовах. Варто зазначити, що можливість розгляду справи залежить від відкриття провадження у справі котре можливо виключно після дотримання порядку звернення визначеному процесуальним законом. Важливим елементом є також правильний вибір підсудності та підвідомчості справи у відповідності до вимог чинного законодавства України, адже від даного фактору залежить подальший розгляд справи.

Також розглянуто вплив воєнного стану на здійснення правосуддя в Україні та відповідні наслідки котрі свідчать про неможливість розгляду справ у деяких регіонах нашої держави, що впливає на зміну підсудності справ та припинення роботи деяких судів. Даний фактор впливає на затягування розгляду справ та прийняття судових рішень, оскільки потрібен значний час для передачі справ після зміни підсудності та здійснення повторного автоматичного розподілу із визначенням складу суду та призначення судової справи на відповідній стадії процесу. Зміна територіальної підсудності також впливає на неможливість прибуття до суду учасників справи через значну відстань або ведення бойових дій, що призводить до відкладення розгляду справ та необхідністю повторного повідомлення сторін та виклику до суду. В сучасних умовах пришвидшення розгляду справ надало б можливість відновлення порушених прав та їх дотримання в майбутньому, адже через значний проміжок часу порушене право може втратити свою актуальність або буде неефективним через зміну економічних факторів та збільшення інфляції, що може призвести до додаткових судових спорів, які впливають на відновлення права котре було порушено раніше.

Акцентується увага на способу захисту порушених прав та інтересів, пропонується внесення відповідних змін до законодавства у сфері адміністративних правопорушень, що стосуються захисту персональних даних шляхом збільшення строку накладення адміністративного стягнення та міри відповідальності за вчинення порушень у даній сфері.

Ключові слова: судовий захист, порушене право, суб'єкт, позасудовий захист, звернення.

Diakovskiy O. S. EXTRA-JUDICIAL AND JUDICIAL METHODS OF PERSONAL DATA PROTECTION AS TOOLS FOR THE RESTORATION OF VIOLATED RIGHTS

This article considers the issue of protection of the violated right by authorized bodies in the field of personal data both at the stage of pre-trial protection and after the trial. It is worth noting that the extrajudicial method of protection is expressed due to the level of the violated right and the need to appeal to the subject of protection, which is not a body of judicial power, but informs the relevant parliamentary control. At the same time, not only violated rights are protected through the court, but also in the vertical, unrecognized, contested rights of an individual with the help of the judicial authorities of Ukraine. This article examines the implementation of protection methods and the procedural aspect necessary for applying to the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine and to the court in modern conditions. It is worth noting that the possibility of considering the case depends on the initiation of proceedings in the case, which is possible only after compliance with the order of appeal determined by the procedural law. An important element is also the correct choice of jurisdiction and subdepartment of the case in accordance with the requirements of the current legislation of Ukraine, because the further consideration of the case depends on this factor.

The impact of martial law on the administration of justice in Ukraine and the corresponding consequences that testify to the impossibility of hearing cases in some regions of our country, which affects the change of jurisdiction of cases and the termination of the work of some courts, are also considered. This factor affects the delay in the consideration of cases and the adoption of court decisions, as it takes considerable time for the transfer of cases after a change of jurisdiction and the implementation of repeated automatic distribution with the determination of the composition of the court and the assignment of the court case at the appropriate stage of the process.

The change of territorial jurisdiction also affects the impossibility of arriving at the court of the participants of the case due to a significant distance or the conduct of hostilities, which leads to the postponement of the consideration of cases and the need for repeated notification of the parties and summons to the court. In today's conditions, speeding up the processing of cases would provide an opportunity to restore violated rights and to enforce them in the future, because after a significant period of time, the violated right may lose its relevance or be ineffective due to changing economic factors and increasing inflation, which may lead to additional litigation that affects to restore the right that was violated earlier.

Attention is focused on the method of protection of violated rights and interests, it is proposed to make appropriate changes to the legislation in the field of administrative offenses related to the protection of personal data by increasing the term of imposing an administrative penalty and the degree of responsibility for committing violations in this field.

Key words: judicial protection, violated right, subject, out-of-court protection, appeal.

Актуальність дослідження. Захист та відновлення прав як людини так і громадянина здійснюється за допомогою правових механізмів в будь – якій розвиненій державі. У сучасному динамічному суспільстві людина та громадянин в цілому все більше та частіше зустрічається з порушенням своїх прав, їх невизнання чи оспорування, що потребує необхідності їх відновлення в позасудовому порядку та безпосередньо шляхом реалізації судового захисту.

Реалізація способів захисту прав здійснюється переважно шляхом звернення до уповноважених органів та покликани фіксувати порушення прав у сфері захисту персональних даних, збирати відповідні докази з подальшою передачею справ до суду з метою їх відновлення або припинення їх порушення, що породжує велику увагу до суб'єктів захисту прав та породжує актуальність даної теми дослідження.

Постановка проблеми. Проаналізувавши нормативно – правові акти, що регулюють коло суспільних відносин у сфері позасудового та судового захисту порушених прав та інтересів, наукові погляди дослідників та юристів практиків було встановлено необхідність дослідження захисту прав на різних етапах їх виникнення суб'єктами захисту та необхідності внесення змін до національного законодавства, що зумовлює необхідність дослідження даних проблем.

Стан наукового дослідження. Проблема захисту прав фізичних осіб завжди була та залишається об'єктом підвищеної уваги юристів. Сучасні дослідники приділяють значну увагу проблемним питанням захисту прав. Серед них варто відзначити: А. Баранов, В. Брижко, С. Кириченко, М. Менджул, З. Шевчук. Також окремі аспекти способу позасудового захисту досліджували Н. Ільків та М. Долинська, О. Беляєвич, П. Рабінович. Кожен із них зробив певний внесок у вивчення даного питання, але проблема позасудового та судового захисту прав потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є висвітлення проблем захисту прав спеціально уповноваженими органами та судом і визначення шляхів їх вирішення, розроблення відповідних рекомендацій. Для досягнення поставленої мети необхідно виділити наступні завдання: розглянути позасудовий та судовий захист порушеного права, дослідити чинники котрі впливають на роботу суду, визначити проблеми та шляхи вирішення захисту прав.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом спостерігається тенденція до порушення інформаційних прав, через незаконну обробку та збирання даних, що породжує необхідність у здійс-

ненні заходів щодо захисту порушеного права та вчинення дій щодо їх відновлення. Реалізація вибору захисту порушеного права залежить від фізичної особи в тому числі у виборі позасудового способу захисту свого права. Чинне національне законодавство не містить вичерпного переліку порушених прав та способів захисту тому ризик реалізації прав покладається безпосередньо на особу котра їх реалізує.

З метою розбудови правової держави Верховною Радою України 28.06.1996 року було прийнято основоположний закон Конституцію України котра має вищу юридичну силу і застосовується по всій території України. Прийняття Конституції України закріпило основоположні права як людини так і громадянина у різних сферах життєдіяльності зокрема в тому числі й право на судовий захист.

Відповідно до ст. 32 Конституції України зазначено, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [1].

Як зазначають Н. В. Ільків та М. С. Долинська, можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом [10, с. 19-20]. Під позасудовим захистом прав розуміють, насамперед, деякі більш-менш формальні процедури врегулювання спорів, які не переслідують мети внесення суперечностей між сторонами на розгляд державного суду [8, с. 62].

Рабінович П.М. наголошує на тому, що «Одним із найбільш доступних і тому поширених засобів захисту своїх прав є звернення зі скаргами, зауваженнями та пропозиціями до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків» [11, с. 262].

Розглянувши запропоновані визначення можемо зазначити, що позасудовий захист – це сукупність дій особи направлена за захистом свого права пов'язана із звернення до компетентного органу із відповідними заявами та доказами у встановленому законодавством України порядку без застосування судової процедури захисту права.

Виходячи із аналізу чинного національного законодавства можна зазначити, що можливість реалізації права позасудового захисту персональних даних можлива за допомогою Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Варто зазначити, що для реалізації позасудового способу захисту персональних даних необхідно здійснити наступні дії: Зібрати необхідні докази (письмові, електронні та інші матеріали) котрі свідчать про порушення законодавства про захист персональних даних, звернутися із відповідною заявою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Таким чином можна зазначити, що Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є суб'єктом котрий здійснює позасудовий захист порушених прав котрий вживає заходів щодо перевірки звернення заявника, виявлення порушення законодавства та вжиття відповідних форм заходів реагування.

Поряд з цим варто зазначити, що здійснення права на захист також відбувається за допомогою звернення до суду. Відповідно до ч. 1 ст. Конституції України зазначено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Ключовим фактором для звернення до суду є порушення, права котре може відбуватися у різних формах невизнаних чи оспорюваних прав, що в кінцевому результаті спрямовується на відновлення становища котре існувало до вчинення порушення.

Під способами захисту суб'єктивних прав розуміють закріплені законом матеріально правові заходи охоронного характеру, за допомогою яких проводиться поновлення (визнання) порушених (оспорюваних) прав і вплив на правопорушника пункт 5.5 постанови Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16 [5].

Поряд із захистом права виходячи із дослідження побудовист. 4 Цивільного процесуального кодексу України [3]. Можна спостерігати закріплення захисту інтересу, що є самостійною підставою для звернення до суду виходячи із побудови вказаної правової норми. Тобто в даному випадку можна спостерігати направлення законодавця у площині не тільки захисту порушеного права а й інтересу, що породжує розширення способі захисту визначених національним законодавством.

Вказана положення також закріплене в рішенні в рішенні Конституційного суду України від 01.12.2004 року справа № 1-10/2004 зазначено якого зазначено, що поняття «охоронюваний законом інтерес», що вживається в частині першій статті 4 Цивільного процесуального кодексу України та інших законах України у логічно-смысловому зв'язку з поняттям «права», треба розуміти як прагнення до користування конкретним матеріальним та/або нематеріальним благом,

як зумовлений загальним змістом об'єктивного і прямо не опосередкований у суб'єктивному праві простий легітимний дозвіл, що є самостійним об'єктом судового захисту та інших засобів правової охорони з метою задоволення індивідуальних і колективних потреб, які не суперечать Конституції і законам України, суспільним інтересам, справедливості, добросовісності, розумності та іншим загально правовим засадам [4].

Наявність порушеного права та інтересу зумовлює застосування судового захисту, проте реалізація права на звернення до суду має свій процесуальний аспект котрий полягає в дотриманні форми та змісту позовної заяви, вибору підсудності спору, дотримання строків звернення до суду, сплату судового збору, обґрунтування підстави позову визначення предмету спору та доказів котрі будуть підтверджувати позовні вимоги, здійснення судового розгляду за допомогою стадій судового процесу з отриманням судового рішення котре підлягає апеляційному та касаційному оскарженню.

Поряд із зазначеним Шевчук З.І. розглядає право на судовий захист як суб'єктивне і визначає його як право кожного на відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку компетентним, незалежним і неупередженим судом конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом з метою захисту гарантованих Конституцією, законами України, а також нормами міжнародного законодавства прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави, а також законодавчо закріплена і гарантована можливість оскарження судового рішення з мотивів його незаконності та/або необґрунтованості [12, с. 545].

В свою чергу Кириченко С.О., зазначає, що правову державу характеризує насамперед саме «судовий захист фізичних і юридичних осіб, права яких в тій або іншій мірі ущемлені» [9, с. 7].

Крім того, Менджул М.В. зазначає, що право на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону [10, с. 7].

Розглянувши запропоновані визначення можемо зазначити, що судовий захист – це сукупність заходів регламентованих процесуальним законодавством котра здійснюється з метою відновлення порушеного, оспорюваного, невизнаного права та інтересу, що полягає у реалізації права на звернення до суду та отримання відновлення порушеного права за допомогою судового рішення.

З моменту видання Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 «Про введення воєнного стану в Україні» [3] на території України почав діяти воєнний стан, який триває до теперішнього часу. Відповідно до інформації, що розміщена на офіційному сайті Державної судової

адміністрації України зазначено, що розпорядженнями Голови Верховного Суду відновлено територіальну підсудність судових справ 34 судів [6].

Зміна територіальної підсудності свідчить про неможливість здійснення правосуддя в регіоні, де ведуться бойові дії, що вказує про необхідність додаткового часу для вирішення судових спорів в частині продовження розгляду справи або після перерозподілу справи здійснювати її розгляд спочатку.

Відповідно до ч. 2 ст. 200 Цивільного кодексу України зазначено, що суб'єкт відносин у сфері інформації може вимагати усунення порушень його права та відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями [2].

Таким чином як висновок слід зазначити, що національним законодавством встановлюється можливість способу захисту порушеного права у сфері інформаційних правовідносин шляхом відшкодування майнової і моральної шкоди, завданої такими правопорушеннями через органи судової влади з урахуванням зміни підсудності справ та відповідного їх розгляду національним судом.

Варто зазначити, що держава Україна вживає відповідні заходи направлені на здійснення Євроінтеграції котра розпочалася із підписання Угоди про асоціацію та подання відповідної заявки на вступ до Європейського союзу, що була подана після 24 лютого 2022 року. Станом на 23 червня 2022 року державі Україні був наданий статус кандидата на вступ до Європейського союзу. На сьогоднішній день відбувається подальша реалізація процедури направлена на отримання членства до Європейського союзу, що буде впливати на зміну та розширення національного законодавства нашої держави.

Наявність національного законодавства породжує правовий механізм захисту прав фізичної особи, що в сукупності складає систему взаємодіючих між собою елементів які в цілому спрямовані здійснити захист порушених прав особи за допомогою уповноважених на органів та застосування заходів реагування до винних осіб.

Висновок. Таким чином як висновок слід зазначити, що національним законодавством встановлюється можливість позасудового способу захисту порушеного права за допомогою звернення до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини котрий виступає суб'єктом на якого покладено Конституцією України та законами здійснення контролю за дотримання прав та вжиття заходів реагування. Розгля-

нувши судовий захист порушених прав у сфері персональних даних варто сказати про необхідність внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення шляхом, а саме збільшення строку накладення адміністративного стягнення з трьох місяців до шести до наступних статей: 188-39 «Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних» та 188-40 «Невиконання законних вимог Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» та збільшення санкції за порушення у даній сфері.

Література

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.
2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 06.07.2005 № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003, № 40–44, ст. 356.
3. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. *Законодавство України* : веб-сайт. Дата оновлення: 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 26.10.2022).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес) від 01.12.2004 року справа № 1-10/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-04#Text> (дата звернення 26.10.22).
5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22 серпня 2018 року у справі № 925/1265/16). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/76474144> (дата звернення: 26.10.2022).
6. Статистична інформація Державної судової адміністрації України: URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1291681/> (дата звернення 26.10.2022).
7. Беляневич О.А. Про форми захисту прав суб'єктів господарювання. *Українське комерційне право*. 2007. № 8. С. 62–69.
8. Ілків В.Н., Долинська М.С. Неюрисдикційні форми захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання : монографія ; за заг. ред. д. ю. н. М.С. Долинської. Львів : ТОВ «Галицька видавнича спілка», 2020. 174 с.
9. Кириченко С. О. Співвідношення соціальної правової держави і громадянського суспільства в умовах сучасної України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / С. О. Кириченко; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2001. 20 с. С. 7.
10. Менджул М.В. Судовий захист прав та інтересів громадян. Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2013. 212 с.
11. Рабінович П.М. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ, 2004. 464 с.
12. Шевчук З.І. Право на судовий захист у сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія та практика*. 2012. № 24. С. 545–552.

УДК 351.74

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.9>**В. П. Мороз***доктор юридичних наук, професор,
завідувач**Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії
організований злочинності та корупції ННІП та ПФПНП
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-4433-3731***О. А. Сидоров***кандидат економічних наук,**доцент кафедри аналітичної економіки та менеджменту
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-3923-6611*

РОЛЬ ДЕПАРТАМЕНТУ СТРАТЕГІЧНИХ РОЗСЛІДУВАНЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються питання діяльності та ролі Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України для забезпечення економічної безпеки держави. Зазначається, що станом на сьогодні, в Україні сформована та продовжує розвиватись розгалужена система правоохоронних органів, покликаних забезпечувати економічну безпеку та припиняти економічні злочини. Проте, не зважаючи на це, все частіше юридичні та фізичні особи стикаються з порушеннями їх законних прав та інтересів в економічній сфері.

У статті констатується, що головним суб'єктом забезпечення економічної безпеки є держава, яка відповідно до чинного законодавства через органи законодавчої, виконавчої та судової влади забезпечує безпеку громадян та держави в цілому. Об'єктами економічної безпеки є фізичні особи, суспільство, держава, підприємства, установи та організації.

Здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам в економічній сфері є запорукою економічної і фінансової безпеки держави. На сьогоднішній день складна економічна ситуація в Україні свідчить не лише про високий рівень скоєння адміністративних і кримінальних правопорушень в економічній сфері нашої країни, а й про низький рівень фінансово-економічної безпеки, неналежну протидію правоохоронними органами правопорушень та злочинів в фінансово-економічній сфері, зокрема в частині виявлення, розслідування і припинення правопорушень в досліджуваній сфері економіки. Одним із основних суб'єктів протидії економічним та фінансовим загрозам у нашій країні є Департамент стратегічних розслідувань.

Робиться висновок про доцільність розробки єдиної інформаційно-довідкової системи по забезпеченню економічної безпеки країни, методик подачі інформації в цю систему, для чого необхідне формування структури аналітичних підрозділів в рамках Департаменту стратегічних досліджень. В рамках програми цифровізації економіки України необхідно організувати прийом заяв громадян та організацій через спеціальний портал послуг. На порталі повинен бути відображений хід обробки заяви, проведення перевірочних заходів, мотивований висновок про наявність чи відсутність складу злочину. Одночасно повинні відображатися встановлені процесуальні строки для проведення перевірки за заявами.

Ключові слова: Департамент стратегічних досліджень, економічна безпека, цифровізація, Національна поліція.

Moroz V. P., Sydorov O. A. THE DEPARTMENT OF STRATEGIC INVESTIGATIONS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE IN ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

The article discusses the activities and role of the Department of Strategic Investigations of the National Police of Ukraine to ensure the economic security of the state. It is noted that as of today, an extensive system of law enforcement agencies has been formed in Ukraine and continues to develop, designed to ensure economic security and prevent economic crimes. However, despite this, legal entities and individuals are increasingly facing violations of their legitimate rights and interests in the economic sphere.

The article states that the main subject of ensuring economic security is the state, which, in accordance with the current legislation, through the legislative, executive and judicial authorities, ensures the security of citizens and the state as a whole. The objects of economic security are individuals, society, the state, enterprises, institutions and organizations.

The ability to resist internal and external threats in the economic sphere is a guarantee of the economic and financial security of the state. Today, the difficult economic situation in Ukraine indicates not only a high level of administrative and criminal offenses in the economic sphere of our country, but also a low level of financial and economic security, inadequate counteraction by law enforcement agencies to offenses and crimes in the financial and economic sphere, in particular in part of the detection, investigation and termination of offenses in the studied area of the economy.

One of the main subjects of combating economic and financial threats in our country is the Department of Strategic Investigations.

The conclusion is made about the expediency of developing a unified information and reference system for ensuring the economic security of the country, methods for submitting information to this system, for which it is necessary to form

the structure of analytical units within the Department of Strategic Studies. As part of the program of digitalization of the economy of Ukraine, it is necessary to organize the reception of applications from citizens and organizations through a special service portal. The portal should reflect the processing of the application, the conduct of verification measures, and a reasoned conclusion on the presence or absence of corpus delicti. At the same time, the established procedural deadlines for the verification of applications should be reflected.

Key words: Department of Strategic Investigations, economic security, digitalization, National Police.

Постановка проблеми. На теперішній період, в Україні сформована та продовжує розвиватись розгалужена система правоохоронних органів, покликаних забезпечувати економічну безпеку та припиняти економічні злочини. Однак, не зважаючи на це, все частіше юридичні та фізичні особи стикаються з порушеннями їх законних прав та інтересів в економічній сфері.

Відсутність дієвих заходів на заяви громадян та реальних перевірок, відписки працівників органів дізнання та прокуратури всіх рівнів, незаконні судові рішення призводять до падіння рівня довіри до держави та зростання соціальної напруги, зниження авторитету судової влади та правоохоронної системи держави. Бездіяльність або недостатньо ефективні дії державних органів створюють ситуацію, за якої під загрозою опиняється економічна безпека держави.

Аналіз публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Питанням забезпечення економічної безпеки держави правоохоронними органами приділялася увага у працях таких вчених, як Н. С. Андрієнко, О. М. Бандурки, Р. Є. Волошука, В. М. Гетьман, К. М. Пасинчука, О. М. Резніка, В. В. Чернея, В. С. Чубань та інші. Проте, у науковій літературі не було належним чином досліджено питання ролі Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України у забезпеченні економічної безпеки держави.

Мета статті – дослідити діяльність та значення Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України для забезпечення економічної безпеки держави, а також надати рекомендації щодо вдосконалення роботи досліджуваного органу.

Виклад основного матеріалу. Економічна безпека – це такий стан економічної системи, при якому вона здатна адекватно реагувати та ефективно протистояти всім загрозам критичного характеру, як зовнішнім, так і внутрішнім.

Головним суб'єктом забезпечення економічної безпеки є держава, яка відповідно до чинного законодавства через органи законодавчої, виконавчої та судової влади забезпечує безпеку громадян та держави в цілому. Об'єктами економічної безпеки є фізичні особи, суспільство, держава, підприємства, установи та організації.

В свою чергу, поняття «безпека» тісно пов'язане з поняттям «загроза», тому вважається неможливим дослідження економічної безпеки без визначення загрози. Загроза представляє собою небезпеку руйнування об'єктів або небезпеку

нанесення суттєвої шкоди. Руйнування ж може бути різним, наприклад, криміналізація господарського сектора економіки. Злочинна діяльність у сфері економіки ґрунтується на тіньовому грошовому капіталі, через це відбувається зниження надходжень до державного та місцевих бюджетів, грошові кошти «відмиваються» і часто переводяться в інші держави. Таким чином, через тіньовий капітал створюються несприятливі умови для формування офіційної національної економіки.

Тіньова економіка – це економічна, підприємницька діяльність, яка прихована від держави та суспільства та знаходиться поза контролем і державним обліком. Тіньові економічні відношення виражені у валютних, антимонопольних, митних, банківських, податкових та інших правопорушеннях. Більшу частину тіньової економіки займає економічна злочинність, яка суттєво підриває безпеку держави.

Саме поняття економічної злочинності недостатньо досліджено криміналістичною та кримінально-правовою науками, так як об'єктами досліджень були, в основному, різновиди економічних злочинів. Поняття економічної злочинності слід розглядати в широкому значенні – як всі скоєні економічні злочини за визначений період на певній території.

Економічну безпеку держави також варто розцінювати як характеристику держави у якості соціально-економічної та територіальної системи, яка показує, якою мірою та як своєчасно виявляються та попереджаються різні загрози. Соціально-економічна сфера є частиною зовнішнього середовища функціонування правоохоронних органів. Саме вона формує основні причини та умови, що сприяють злочинності. Соціально-економічна сфера регіону, як правило, має свою специфіку, в ній об'єктивно присутні різнохарактерні фактори, що детермінують злочинність. Це передбачає певний комплексний характер діяльності підрозділів Національної поліції як основного, зокрема, з огляду на чисельність особового складу, правоохоронного органу держави. Загалом, успіх впливу на злочинність залежить від уміння правильно об'єднувати зусилля різних служб, організацій та відомств.

В сучасній Україні, одним з ключових суб'єктів боротьби з економічними злочинами є Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України. Який, згідно Положення, є міжрегіональним територіальним органом Національної поліції України, який бере участь у реалізації державної політики з питань боротьби

з організованою злочинністю та згідно із законодавством України здійснює оперативно-розшукову діяльність [1].

Підрозділи кримінальної поліції функціонально пов'язані з Департаментом стратегічних розслідувань, в справі забезпечення економічної безпеки країни. Це знаходить своє вираження не тільки в їх можливості виявляти та припиняти виникаючі загрози у вигляді ряду злочинів і правопорушень у сфері економіки, але і в забезпеченні, в ході профілактичної діяльності, цілісності самого середовища для нормального відтворення соціальних та економічних відносин.

Варто відзначити наявність значного обсягу роботи в Україні по боротьбі з економічними злочинами, в тому числі і по їх попередженню. Функції органів, відповідальних за даний напрям роботи, неодноразово змінювалися, уточнювалися. Наразі це централізована система підрозділів органів Національної поліції України, що працюють у взаємодії з іншими відомствами на основі розвідувально-пошукової діяльності виявлення, попередження і розкриття злочинів, що здійснюються членами організованих злочинних угруповань, в тому числі в сфері економіки, а також по боротьбі з корупцією.

Загрози, яким піддається Україна, становлять потенційну небезпеку для громадян, підприємств, організацій і в кінцевому підсумку можуть вплинути на економічну, а потім і національну безпеку.

Так, до основних загроз економічній безпеці можна віднести вплив великого олігархічного капіталу, його політичного тиску на державну владу. Зовнішнім проявом такої деструктивної активності на економічному рівні можуть бути серйозні та масштабні правопорушення в сфері приватизації; кримінальні банкрутства великих державних і приватних підприємств з метою захоплення власності. Крім того, слід виділити групу кримінальних загроз економічній безпеці України, яка представлена сукупністю загроз, що виходять від тіньової економіки та економічної злочинності (торгівля людьми, незаконний вирубку бурштину, порубка лісу) та інше.

З метою запобігання окресленим загрозам, заходи щодо забезпечення економічної безпеки держави зі сторони Департаменту стратегічних розслідувань повинні здійснюються за такими основними напрямками:

- оперативний контроль основних бюджетотворюючих підприємств, у тому числі сільськогосподарської, добувної галузі, переробної промисловості, паливно-енергетичного комплексу тощо;
- виявлення та припинення розкрадань ліквідної продукції промислових підприємств;
- виявлення і припинення фактів нецільового використання та розтрат коштів державного і місцевого бюджетів, в тому числі грошових коштів,

виділених для реалізації конкретних урядових програм, фінансування розвитку малого підприємництва та бізнесу, підтримки житлового будівництва.

Як приклад успішної діяльності, варто згадати справу щодо необґрунтованого використання майже 10 млн грн бюджетних коштів, у зв'язку з чим повідомлено про підозру ексголови Держрезерву. Так, досудове розслідування здійснюється слідчими управління розслідування корупційних злочинів Головного слідчого управління Нацполіції України, за оперативного супроводу працівників Департаменту стратегічних розслідувань Нацполіції України [2].

Крім того, в рамках забезпечення економічної діяльності держави, важливою сферою діяльності Департаменту стратегічних розслідувань є контроль за проведенням публічних закупівель.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», контроль за дотриманням законодавства у сфері закупівель здійснюється шляхом проведення моніторингу закупівлі у порядку, встановленому Законом України «Про публічні закупівлі», проведення перевірки закупівель, а також під час державного фінансового аудиту та інспектування [3].

В свою чергу, для здійснення контролю необхідна наявність відповідних критеріїв, що дозволяють регламентувати дану діяльність. Можна стверджувати, що вплив контролюючих органів об'єднує сукупність способів та методів організації контрольних дій [4].

Щодо загальної оцінки діяльності Департаменту стратегічних розслідувань у сфері закупівель, то варто відзначити, що Навчально-наукова лабораторія з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції ДДУВС у своєму аналітичному огляді зазначала: «Висока оцінка ефективності діяльності Департаменту України у сфері публічних закупівель фіксується на рівні 78,9%. Також 75,4% респондентів впевнені в тому, що створення Департаменту стратегічних розслідувань вплине на прозорість рішень у системі публічних закупівель» [5].

Вищезазначене дає підстави стверджувати про досить успішну діяльність Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України у сфері захисту економічної безпеки, зокрема, під час проведення публічних закупівель.

З розвитком громадянського суспільства в Україні все більшої актуальності в сфері забезпечення економічної безпеки країни набуває взаємодія органів Національної поліції як з іншими державними органами, так і з приватними охоронними структурами, службами економічної безпеки підприємств різних видів власності, громадськими організаціями. Суб'єкти, з якими Департамент стратегічних розслідувань взаємодіє можна поді-

лити на три групи: державні органи; недержавні суб'єкти забезпечення економічної безпеки; іноземні правоохоронні органи. Не менш значущою є взаємодія Департаменту стратегічних розслідувань з державними та недержавними органами контролю та нагляду за економічною діяльністю, яка здійснюється у формі обміну інформацією про суб'єктів економічної діяльності, про правопорушення та злочини, що вчиняються ними, та участі у проведенні спільних перевірок і ревізій за матеріалами та кримінальними провадженнями про правопорушення у сфері економіки [7].

Як слушно зазначається у науковій літературі, в умовах воєнного стану надзвичайно важливим є об'єднання гілок влади та організацій для захисту інтересів громадян. У такий час, розслідування економічних злочинів потребує координації спільних дій Департаменту стратегічних розслідувань, Державного бюро розслідувань, Національної поліції, Бюро економічної безпеки, Національного анти-корупційного бюро України, Спеціалізованого департаменту протидії порушення прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах [6].

Суб'єктивними факторами, що впливають на якість проведених розслідувань, є правильність обліку заяв про економічні злочини та грамотність проведених перевірок за викладеними в заявах фактами. В рамках цифровізації економіки нашої держави видається доцільним розробити програму прийому, реєстрації заяв та перевірки фактів про економічні злочини на урядових інтернет-ресурсах. Дана програма дозволить проводити облік заяв та проведення перевірок по ним як правоохоронними органами, так і заявниками. Отримані дані дозволять побачити більш об'єктивну картину за станом економічної безпеки в державі.

Необхідно зауважити, що існує тісний зв'язок між зростанням економічних злочинів та зниженням рівня життя населення, саме тому питання забезпечення економічної безпеки так гостро стоїть зараз. Відповідно, важливим є виділення основних проблем в діяльності Департаменту стратегічних розслідувань.

Так, варто відзначити проблему високого завантаження співробітників, яка тісно пов'язана з проблемою плинності кадрів, оскільки молоді фахівці довго не затримуються на робочому місці та звільняються. Іншою, не менш важливою проблемою, є недостатній рівень міжвідомчої взаємодії Департаменту стратегічних розслідувань та інших правоохоронних органів на стадії відкриття кримінального провадження. Розбіжності в оцінці зібраних матеріалів призводять до затримки прийняття позитивного рішення або відмови у відкритті кримінального провадження, що часто тягне втрату доказів, дозволяє сховатися особам, підозрюваним у скоєнні злочину.

Висновки. Зазначені проблеми в діяльності Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України дозволяють зробити висновки про необхідність реформування системи організації та координації дій в рамках боротьби з економічною злочинністю за допомогою інструментів цифрової економіки. Авторами пропонуються наступні напрямки вдосконалення діяльності:

В рамках програми цифровізації економіки України необхідно організувати прийом заяв громадян та організацій через спеціальний портал послуг. На порталі повинен бути відображений хід обробки заяви, проведення перевірочних заходів, мотивований висновок про наявність чи відсутність складу злочину. Одночасно повинні відображатися встановлені процесуальні строки для проведення перевірки за заявами. Контроль повинен здійснюватися відповідними програмними інструментами та органами прокуратури.

Доцільною є розробка єдиної інформаційно-довідкової системи по забезпеченню економічної безпеки країни, методик подачі інформації в цю систему, для чого необхідне формування структури аналітичних підрозділів в рамках Департаменту стратегічних досліджень.

Автоматизація обліку прийому заяв та проведення перевірки за ними дозволить знизити кількість необґрунтованих відмов у порушенні кримінальних справ та підвищити рівень контролю за проведенням перевірочних заходів за всіма фактами, викладеними у заявах. Цифровізація діяльності Департаменту стратегічних розслідувань дасть можливість збільшити оперативність при визначенні підслідності кожного економічного злочину в рамках Кримінального процесуального кодексу, а також підвищити рівень управління трудовими ресурсами в органах Національної поліції України та інших правоохоронних органів. Впровадження зазначених заходів допоможе вдосконалити діяльність Департаменту стратегічних розслідувань у сфері захисту економічної безпеки держави.

Література

1. Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України : Наказ Національної поліції України від 23.10.2019 № 1077. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9D%D0%9F%201077%20-%2023102019%20%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%94%D0%A1%D0%A0.pdf> (дата звернення: 22.10.2022).

2. Необґрунтоване використання майже 10 млн грн бюджетних коштів – повідомлено про підозру ексклоузі Держрезерву. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/neobgruntovane-vikoristannya-maize-10-mln-grn-byudzetnix-kostiv-povidomleno-pro-pidozru-eksgoloviderzrezervu> (дата звернення 22.10.2022).

3. Костенко О. М. Проблемні питання здійснення моніторингу публічних закупівель Державною аудиторською службою України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 119–124.

4. Оцінка діяльності Департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України: аналітич. звіт / викон. В. П. Мороз, М. Г. Богуславський, Г. В. Ревіна. Дніпро: ДДУВС, 2022. 44 с.

5. Мороз В. П., Паршин Ю. І., Богуславський М. Г., Козін В. В. Громадська оцінка діяльності департаменту стратегічних розслідувань національної поліції

України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 255–258.

6. Moroz V., Brusakova, O., Karmaza, O., Vasylenko, V. (2022). Public Administration and the Protection of Private Rights: Questioning Its Recognition and Application Under Ukrainian Law. *Ius Humani. Law Journal*, 11(1), 29-41.

7. Vita Moroz, Yevgen Legeza, Serhii Miroshnychenko Oleksandr Shamara. Citizen participation in the fight against criminal offenses political and legal aspects. *Cuestiones Politicas*. Vol. 39. Num. 69(2021). ISSN: 0798-1406 : Special Issue: ppi: 291502zu4645.

УДК 342.951
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.10>

І. Д. Пастух
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-5889-7055

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПРИ МАЛОЗНАЧНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОСТУПКУ

У статті розглянуто сучасний та визначено напрями удосконалення адміністративно-правового регулювання звільнення від відповідальності при малозначності адміністративного проступку. Звернуто увагу на проблематику визначення критеріїв віднесення тих чи інших адміністративних проступків до малозначних. Констатуються прогалини відповідного нормативно-правового регулювання, що призводять до проблем у розумінні таких підстав органами та посадовими особами, уповноваженими розглядати справи про адміністративні правопорушення. Виділено процедурні форми звільнення від адміністративної відповідальності має: імперативна (обов'язковість звільнення при виконанні визначених деліктним законодавством вимог) та диспозитивна (звільнення залежить від адміністративного розсуду суб'єкта, уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення). Зазначено, що такі обставини, як, характеристика особи правопорушника, його скрутне матеріальне становище чи обставини, добровільне усунення наслідків правопорушення, відшкодування заподіяної шкоди, не є обставинами, що характеризують малозначність адміністративного проступку.

Запропоновано підстави для заборони звільнення від адміністративної відповідальності за малозначністю: адміністративні проступки, за вчинення яких у якості обов'язкових адміністративних стягнень передбачені усі їх види крім попередження та штрафу; інші проступки, де розмір штрафу за їх вчинення перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; при зазначених умовах та якщо звільненню заперечує потерпілий від вчиненого проступку.

Сформульовано пропозиції щодо удосконалення правового регулювання накладення адміністративних стягнень за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі, що дозволить застосовувати інститут малозначності за вчинення інших правопорушень у цій сфері.

Ключові слова: звільнення від адміністративної відповідальності, адміністративний проступок, малозначність, критерії малозначності, адміністративна відповідальність.

Pastukh I. D. EXEMPTION FROM RESPONSIBILITY FOR MINOR ADMINISTRATIVE OFFENSES

The article examines the modern and identified areas of improvement of the administrative-legal regulation of exemption from liability in the case of a minor administrative misdemeanor. Attention is drawn to the issue of determining the criteria for classifying certain administrative offenses as minor. Gaps in the relevant normative and legal regulation are noted, which lead to problems in understanding such grounds by bodies and officials authorized to consider cases of administrative offenses. Procedural forms of exemption from administrative liability are distinguished: imperative (obligatory exemption upon fulfillment of the requirements defined by tort law) and dispositive (exemption depends on the administrative discretion of the entity authorized to consider the case of an administrative offense). It is noted that such circumstances as the characteristics of the offender, his difficult financial situation or circumstances, voluntary elimination of the consequences of the offense, compensation for the damage caused, are not circumstances characterizing the insignificance of an administrative offense.

Grounds for the prohibition of exemption from administrative liability due to insignificance have been proposed: administrative misdemeanors, for the commission of which all types of mandatory administrative penalties are provided except for a warning and a fine; other misdemeanors, where the fine for committing them exceeds 50 tax-free minimum incomes of citizens; under the specified conditions and if the victim of the misdemeanor objects to the dismissal.

Proposals for improving the legal regulation of the imposition of administrative fines for offenses in the field of road safety have been formulated, fixed in automatic mode, which will allow applying the institute of insignificance for the commission of other offenses in this area.

Key words: exemption from administrative responsibility, administrative misdemeanor, insignificance, criteria of insignificance, administrative responsibility.

Гуманізація національного законодавства про юридичну відповідальність є невід'ємним елементом розвитку України як соціальної правової держави. Одним із її проявів являється закріплення у законодавстві про адміністративні правопорушення (ст. 22 КУпАП) можливості звільнення особи від адміністративної відповідальності при малозначності правопорушення). За весь час існування такої норми (з прийняттям КУпАП у 1984 році) зміни до її редакції вносилися двічі лише у 2021 та у 2022 роках. З моменту набуття

чинності Кодексом відбулися кардинальні зміни у політичному, соціально-економічному житті країни – Україна стала незалежною, відбувся перехід від планової до ринкової економіки, з'явилися нові сфери господарської діяльності, нові його суб'єкти тощо. Все це вплинуло на появу нових видів адміністративних правопорушень з різноманітною суспільною шкідливістю та негативними наслідками, що вимагає нового підходу та перегляду діючих підстав для звільнення особи від адміністративної відповідальності.

Практика діяльності суб'єктів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, свідчить про значний обсяг випадків застосування положень ст. 22 КУпАП при закритті відповідного провадження у різних за своєю суспільною шкідливістю адміністративних правопорушеннях, незважаючи на те, що зміст розглядуваної статті не містить жодних ознак, відповідно до яких те чи інше протиправне діяння слід визнавати малозначним, що розширює можливості, з одного боку, адміністративного розсуду суб'єкта, уповноваженого розглядати справу, з іншого, – створює корупційні ризики в його діяльності, враховуючи незабезпечення принципу правової визначеності у таких випадках.

Така ситуація, перш за все, виникла і має місце внаслідок відсутності законодавчо закріплених ознак малозначності адміністративного проступку, остаточно вони не сформовані у науці адміністративно-деліктного права та в правозастосовній діяльності. Все це свідчить про те, що розглядувана процедура звільнення від адміністративної відповідальності є недосконалою і потребує додаткового обґрунтування та удосконалення. Крім цього, Внесені зміни до ст. 22 КУпАП у деяких випадках не узгоджуються з іншими нормами Кодексу, зокрема, в частині можливості застосування малозначності щодо правопорушень у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Проблематика застосування малозначності при розгляді справ про адміністративні правопорушення досліджувалася такими науковцями як О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, С.Т. Гончарук, І.П. Голосніченко, В.В. Доненко, Є.В. Додін, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, А.Т. Комзюк, Д. В. Приймаченко, Д.М. Лук'янець, О.І. Остапенко, С.О. Резнік, Шестак Л. В., В.К. Шкарупа та інші. Незважаючи на актуальність розглядуваного питання окреслені вище проблеми не знайшли остаточного вирішення в юридичній літературі та правозастосовній діяльності, що і визначило напрям відповідного дослідження.

Сьогодні актуальним у практиці застосування норм адміністративно-деліктного законодавства залишається інститут звільнення з адміністративної відповідальності, що обумовлено, по-перше, великою кількістю справ про адміністративні правопорушення, і, по-друге, звільнення від адміністративної відповідальності, як і від будь-яких інших видів юридичної відповідальності, свідчить про наявність у правовій системі елементів, спрямованих на гуманізацію законодавства та посилення механізмів реалізації прав і свобод людини у цій сфері. У нормативно-правових актах відсутнє єдине регулювання та розуміння питань про розмежування понять «обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення» та «звільнення від адміністра-

тивної відповідальності». Так, у ст. 247 КУпАП визначені обставини, що виключають провадження в справі про адміністративне правопорушення. Такими є:

1) відсутність події і складу адміністративного правопорушення;

2) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку;

3) неосудність особи, яка вчинила протиправну дію чи бездіяльність;

4) вчинення дії особою в стані крайньої необхідності або необхідної оборони;

5) видання акта амністії, якщо він усуває застосування адміністративного стягнення;

6) скасування акта, який встановлює адміністративну відповідальність;

7) закінчення на момент розгляду справи про адміністративне правопорушення строків, передбачених статтею 38 цього Кодексу;

8) наявність по тому самому факту щодо особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, постанови компетентного органу (посадової особи) про накладення адміністративного стягнення, або нескасованої постанови про закриття справи про адміністративне правопорушення, а також повідомлення про підозру особі у кримінальному провадженні по даному факту;

9) смерть особи, щодо якої було розпочато провадження в справі [1].

Крім цього, ст. 17 цього Кодексу визначені обставини, що виключають адміністративну відповідальність, які одночасно являються обставинами, що виключають провадження у справі. Це вчинення проступку в стані крайньої необхідності, необхідної оборони або неосудності, при цьому остання обставина поглинається такою підставою, передбаченою ст. 247 КУпАП як відсутність складу правопорушення.

На відміну від обставин, що виключають провадження у справі про адміністративний проступок та адміністративну відповідальність, правопорушення, звільнення від такої відповідальності може відбуватися у двох формах: імперативному та диспозитивному. Перша форма передбачає ситуації, коли особа формально вчиняє адміністративний проступок, але за тих чи інших підстав вона підлягає звільненню від неї, навіть коли справу щодо такого проступку вже розглянуто. Так, ч. 2 ст. 44 КУпАП передбачає звільнення від адміністративної відповідальності особи, яка придбала, зберігала, перевозила або пересилала наркотичні засоби або психотропні речовини без мети збуту у невеликих розмірах якщо вона їх добровільно здала. Від відповідальності за порушення правил дорожнього руху, що призвело до дорожньо-транспортної пригоди її учасники, якщо вони, маючи застраховану цивільно-пра-

вову відповідальність, склали повідомлення про таку пригоду відповідно до діючого законодавства у сфері страхування (ч. 2 ст. 124 КУпАП).

Власник транспортного засобу або відповідальна особа звільняються від відповідальності після набрання постановою про накладення адміністративного стягнення за адміністративні проступки законної сили, якщо доведе, що під час фіксації адміністративних проступків у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху транспортний засіб вибув з їх правомірного володіння у протиправний спосіб або такий проступок вчинила інша особа, яка мала право керування транспортним засобом, визнала свою провину та та сплатила відповідний штраф (ст.ст. 14-2, 14-3, 279-3, 279-7 КУпАП).

До диспозитивних форми звільнення від відповідальності належать ті, при застосуванні яких орган (посадова особа), уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, застосовують адміністративний розсуд, оскільки підстави для цього законодавчо чітко не визначені. Зміст дискреційних повноважень розкривається, зокрема, у рекомендаціях Комітету Міністрів Ради Європи № R(80)2 від 11.03.1980, як повноваження, які адміністративний орган, приймаючи рішення, може здійснювати з певною свободою розсуду, тобто коли такий орган може обирати з кількох юридично допустимих рішень те, яке він вважає найкращим за таких обставин. Відповідно до Методології проведення антикорупційної експертизи, затвердженої наказом Міністерства юстиції України від 24.04.2017 № 1395/5 такі повноваження визначені як сукупність прав та обов'язків суб'єктів публічної адміністрації, що надають їм можливість на власний розсуд визначити повністю або частково вид і зміст управлінського рішення, яке приймається, або можливість вибору на власний розсуд одного з декількох варіантів управлінських рішень, передбачених нормативно-правовим актом або його проектом. Ознаки таких повноважень наступні: можливість на власний розсуд оцінювати певний юридичний факт, а також обирати одну з декількох формально визначених форм правового впливу; уповноважують особу визначати порядок реалізації юридично значущих дій (повністю або частково). Саме таким ознакам відповідає закріплене у ст. 22 КУпАП право органу (посадової особи), уповноваженого вирішувати справу про адміністративного звільнити правопорушника від адміністративної відповідальності і обмежитись усним зауваженням, якщо вчинений ним проступок є малозначним. Як видно із цього положення, конкретні критерії віднесення того чи іншого адміністративного проступку до малозначних відсутні, єдине обмеження щодо застосування цієї підстави для звільнення є вичерпний перелік випадків, коли його заборонено використовувати:

проступки, передбачені ч. 4 ст. 121, ч. 5 ст. 122, ст.ст. 122-2, 122-4, ч.3 ст. 123, ч.ч. 2-5 ст. 126, ст.ст. 130 та 161-1 КУпАП. Зазначений перелік статей видається дивним оскільки охоплює проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, крім одного, пов'язаного із порушенням правил торгівлі паливом. Усе це свідчить, по-перше, про відсутність єдиного підходу до того, щодо яких саме проступків недоцільно застосовувати звільнення осіб, які їх вчинили, по-друге, порушення принципу правової визначеності при формулюванні цієї норми в КУпАП, по-третє, зміст понять «обставини, що виключають провадження у справі про адміністративне правопорушення» та «звільнення від адміністративної відповідальності», не збігаються як за їх нормативним закріпленням та термінологією.

Критеріям малозначності адміністративного правопорушення в юридичній літературі приділено немало уваги. Цікавою є позиція Резніка С.О. щодо критеріїв малозначності проступку, які він чомусь називає її ознаками: 1) перевищення санкцією статті особливої частини КУпАП, що передбачає відповідальність за це протиправне діяння, розміру завданої шкоди; 2) спосіб вчинення такого діяння не призвів до заподіяння і не міг призвести до заподіяння істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі; 3) врахування волі потерпілих осіб, що повинні самостійно вирішувати, чи потребують вони відшкодування завданих збитків чи правопорушення для них є малозначним і вони не будуть звертатися до суду з позовом про відшкодування завданих збитків; 4) розмір доходів, одержаних у протиправний спосіб, є незначним; 5) мета і мотив вчинення правопорушення обумовлюються скрутним матеріальним становищем чи обставинами, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення; 6) співвідношення вчиненого протиправного діяння з моральними засадами суспільства, загальними показниками економічного благополуччя населення в країні, потерпілих від правопорушення та самого правопорушника засновується на справедливому та неупередженому розсуді уповноваженого органу чи особи [2, с. 51]. Шестак Л.В., Веремієнко С.В. вважають, що звільнення за малозначністю можливо, зокрема, «за умови усвідомлення порушником протиправності свого вчинку» [3, с. 98]. Стосовно даної позиції автора слід зауважити, що деякі з них не зовсім відповідають положенням законодавства, де зазначена що малозначним має бути саме діяння, як ознака адміністративного проступку та об'єктивної сторони його юридичного складу. Зокрема, такі обставини, як, наприклад, особа правопорушника, його скрутне матеріальне становище чи обставин, добровільне усунення наслідків пра-

вопорушення, відшкодування заподіяної шкоди, не є обставинами, що характеризують малозначність правопорушення. Вони враховуються при призначенні адміністративного покарання, як обставини, що пом'якшують відповідальність. Хибною слід визнати також пропозицію науковця стосовно нормативного закріплення у КУпАП положення, що «протоколи не складаються і в інших випадках, коли відповідно до закону... правопорушення має явні ознаки малозначності» [2, с. 225] з таких підстав. Протокол про правопорушення фіксує лише юридично значущі ознаки його складу, а повноваження щодо визначення того чи іншого діяння малозначним мають лише особи, уповноважені розглядати справи про адміністративні проступки.

Тлумачення малозначності можна знайти і в інших нормативно-правових актах. Так, у листі Міністерства юстиції України від 06.03.2018 № 8887/4408-33-18/11.2.2 зазначено, що чинними нормами КУпАП не визначається поняття малозначності вчиненого правопорушення та виключного переліку діянь, які можуть вважатися малозначними. Орган (посадова особа), уповноважений розглядати справи про адміністративні правопорушення, звільняє порушника від адміністративної відповідальності в кожному випадку окремо, зважаючи на характер вчинюваного діяння та обставини справи [4]. Більш конкретний підхід до цього питання демонструють податкові органи, які рекомендують кваліфікувати правопорушення як малозначне, якщо сума боргу (недоїмки) з ЄСВ, яка є предметом об'єкта складу правопорушення, не перевищує 10 гривень [5]. Вважаю, що підстави для звільнення від адміністративної відповідальності за малозначністю проступку мають бути визначені законодавчо, зокрема, шляхом закріплення випадків коли воно не може бути застосовано. Наприклад, це можуть бути адміністративні проступки, за вчинення яких у якості обов'язкових адміністративних стягнень передбачені усі їх види крім попередження та штрафу, розмір останнього також доцільно встановити на рівні до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Також слід заборонити практику звільнення за цієї підставою суб'єкта проступку якщо цьому заперечує потерпілий від його вчинення. Загалом можливість звільнення з адміністративної відповідальності за малозначності адміністративного проступку припустима лише у виняткових випадках, щоб подібна практика не сприяла б формуванню атмосфери безкарності та була б сумісною з принципом невідворотності відповідальності за вчинене діяння.

Окремо слід зупинитись на можливості звільнення від адміністративної відповідальності за малозначністю проступків у сфері забезпечення

безпеки дорожнього руху. Як зазначалось вище, ст. 22 КУпАП містить перелік деяких з них, за які розглядуване звільнення від відповідальності заборонено. А як щодо інших проступків цієї сфери? Щодо цього питання у КУпАП є цікава норма, яка по суті забороняє таке звільнення за будь-які проступки у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху. Як відзначалось вище та в юридичній літературі в цілому, підставами визнання малозначності проступку можуть бути його вид, характеристика особи, яка його вчинила, ступінь його вини, майновий стан, та інші пом'якшуючі та обтяжуючі відповідальність обставини. Відповідно до положень ч. 2 ст. 33 КУпАП, яка визначає загальні правила накладення адміністративного стягнення за правопорушення, «при накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, крім випадків накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, у тому числі зафіксовані в автоматичному режимі...» [1]. Із викладеного можна зробити висновок, що, за подібні правопорушення жодна із обставин, що можуть бути враховані як такі, що свідчать про малозначність проступку, не можуть бути враховані щодо всіх проступків у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а не лише тих, що зазначені у ч. 2 ст. 22 КУпАП, а це означає, що наявна практика звільнення від адміністративної відповідальності за подібні проступки порушує діюче законодавство. У цій ситуації можна спостерігати технічну помилку законодавця, що призводить до унеможливлення застосування розглядуваного інституту. Звісно у цій нормі ст. 33 КУпАП мова йде не про всі правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а лише ті, що зафіксовані в автоматичному режимі. Саме під час розгляду та вирішення справ стосовно останніх неможливо забезпечити загальні правила накладення адміністративних стягнень, оскільки усі вони розглядаються без присутності власника за спеціальною процедурою, передбаченою ст. 279-2 КУпАП.

Висновки. Звільнення від адміністративної відповідальності має дві процедурні форми: імперативну (обов'язковість звільнення при виконанні визначених деліктним законодавством вимог) та диспозитивну (звільнення залежить від адміністративного розсуду суб'єкта, уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення).

Щодо звільнення від відповідальності при малозначності адміністративного проступку відсутні законодавче визначення та єдиний підхід науці адміністративно-деліктного права відповідних критеріїв, переліку проступків, щодо яких

недоцільно застосовувати таке звільнення, що порушує принцип правової визначеності при формулюванні цієї норми в КУпАП.

Запропоновано підстави для заборони звільнення від адміністративної відповідальності за малозначністю: адміністративні проступки, за вчинення яких у якості обов'язкових адміністративних стягнень передбачені усі їх види крім попередження та штрафу; інші проступки, де розмір штрафу за їх вчинення перевищує 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; при зазначених умовах та якщо звільненню заперечує потерпілий від вчиненого проступку.

Ч. 2 ст. 33 КУпАП викласти у такій редакції: «При накладенні стягнення враховуються характер вчиненого правопорушення, особа порушника, ступінь його вини, майновий стан, обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, крім випадків накладення стягнення за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі...».

Література

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80732-10#Text> (дата звернення: 30.10.2022 р.).

2. Резнік С. О. Малозначність правопорушення як підстава звільнення від адміністративної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Резнік Сергій Олександрович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. Справ. Д., 2011, 280 с.

3. Шестак Л. В. До питання про звільнення від адміністративної відповідальності за незначне правопорушення / Л. В. Шестак, С. В. Веремієнко / *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30(2). С. 96-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2015_30%282%29__26.

4. Щодо надання роз'яснення поняття малозначності вчиненого правопорушення : Лист Міністерства юстиції України від 06.03.2018 No 8887/4408-33-18/11.2.2. URL: <https://zakon.help/article/shchodo-nadannya-roz-yasnennya-ponyattya-maloznachnosti/> (дата звернення: 30.10.2022).

5. Лист ДФС від 11.09.2015 № 33814/7/99-99-17-03-01-17. URL: <https://zakon.help/article/yake-administrativne-porushennya-vvazhaetsya-maloznachnim>.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.11>

В. В. Савіцька
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри адміністративного права та процесу
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
orcid.org/0000-0002-1403-125X

ДО ПИТАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ КОРИСТУВАННЯ ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИМИ СИГНАЛАМИ ПРИ ПОЧАТКУ РУХУ ЧИ ЗМІНІ ЙОГО НАПРЯМУ АВТОМОБІЛЕМ

Актуальність статті полягає в тому, що відповідно до встановлених в Україні правил, водії починаючи з 1 жовтня по 1 травня, повинні на всіх механічних транспортних засобах поза населеними пунктами ввімкнені денні ходові вогні. Проте, неоднозначні підходи до реалізації положень частини статті 122 Кодексу України про адміністративні правопорушення, призводить до частих полемік з приводу практичного застосування норм вказаної статті.

У статті розглянуто теоретичні та практичні питання притягнення особи до адміністративної відповідальності, що передбачена частиною другою ст. 122 КУпАП, за порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку та ст. 125 того ж кодексу. З метою з'ясування підстав притягнення особи до відповідальності, передбаченої нормами вказаної статті, проаналізовано об'єктивну сторону правопорушення, передбаченого частиною другою ст. 122 КУпАП.

Проаналізовано норми Закону України «Про дорожній рух», постанови Кабінету Міністрів України: «Про внесення змін до Правил дорожнього руху»; «Правил дорожнього руху»; «Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними». Здійснено огляд наукових публікацій та аналіз судової практики за порушення водіями правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку.

Зроблено висновок, що за порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку, особа повинна нести відповідальність не за частиною 2 ст. 122, а передбачену положеннями ст. 125 КУпАП.

Ключові слова: дорожній рух, відповідальність, КУпАП, суд.

Savitska V. V. ON THE ISSUE OF RESPONSIBILITY FOR VIOLATION OF THE RULES OF USE OF WARNING SIGNALS WHEN STARTING TRAFFIC OR CHANGING ITS DIRECTION WITH A VEHICLE

The relevance of the article lies in the fact that according to the rules established in Ukraine, starting from October 1 to May 1, drivers must turn on daytime running lights on all mechanical vehicles outside populated areas. However, ambiguous approaches to the implementation of the provisions of part of Article 122 of the Code of Ukraine on administrative offenses lead to frequent controversies regarding the practical application of the provisions of the specified article.

The article examines the theoretical and practical issues of bringing a person to administrative responsibility, which is provided for in the second part of Art. 122 of the Code of Administrative Offenses, for violation of the rules for using external lighting devices or warning signals when starting traffic or changing its direction and Art. 125 of the same code. In order to find out the reasons for bringing a person to the responsibility provided for in the norms of the specified article, the objective side of the offense provided for in the second part of Article was analyzed. 122 of the Labor Code of Ukraine.

The norms of the Law of Ukraine «On Road Traffic», resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine: «On Amendments to the Road Traffic Rules» were analyzed; «Traffic Rules»; «Regulations on the procedure for issuing driver's licenses and allowing citizens to drive vehicles». A review of scientific publications and an analysis of court practice was carried out for violations by drivers of the rules for using external lighting devices or warning signals when starting traffic or changing its direction.

It was concluded that for violating the rules of using external lighting devices or warning signals when starting a movement or changing its direction, the person should bear responsibility not according to part 2 of Art. 122, and provided for by the provisions of Art. 125 of the Labor Code of Ukraine.

Key words: road traffic, responsibility, КУпАП, court.

Постановка проблеми. Дорожній рух – одна з найбільш характерних і невід'ємних частин сучасної цивілізації. Автомобільний транспорт, транспортні коридори та автодороги, мости, тунелі буквально змінили обличчя землі. Вони втілюють в собі міцний прояв науково-технічного прогресу і значною мірою впливають на темпи економічного і соціального розвитку кожної

країни і всього людства. Процеси, які пов'язані з дорожнім рухом і супроводжують його явища та їх наслідки, потребують глибокого наукового осмислення. Особливе місце серед них займають ті явища, процеси та наслідки, які мають негативне значення, особливо які виявились за останні десятиріччя у великих містах: матеріальний збиток в результаті дорожньо-транспортних

пригод, шум, загазованість повітряного простору, захаращення вулиць припаркованими автомобілями, транспортні затори, дороги зайняли значну частину родючих земель, автомобіль відіграв і продовжує відігравати не останню роль у забрудненні оточуючого середовища, включаючи атмосферу, воду, ґрунт тощо [1, с. 14].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Правил дорожнього руху» від 11.02.2013 р. №111, було внесено зміни до Правил дорожнього руху, такого змісту:

«З 1 жовтня по 1 травня на всіх механічних транспортних засобах поза населеними пунктами повинні бути ввімкнені денні ходові вогні, а в разі їх відсутності в конструкції транспортного засобу – ближнє світло фар» [2].

Зважаючи на це, вкрай важливим є аналіз положень частини другої ст. 122 КУпАП та інших нормативно-правових актів, якими передбачена відповідальність особи за порушення правил дорожнього руху.

Стан дослідження проблеми. Теоретичною основою наукової статті є напрацювання вчених, які досліджували питання адміністративної відповідальності у сфері дорожнього руху, правозастосовна діяльність судів та статистична інформація

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних і практичних положень підстав притягнення особи до відповідальності за порушення правил користування попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку механічним транспортним засобом.

Виклад основного матеріалу. Із настання 1 жовтня в Україні діє вказане правило, відповідно до якого водії зобов'язані у денний час доби їздити поза населеними пунктами з увімкненими денними ходовими вогнями. Дійсно, з настанням осіні світлий день становиться все коротшим, крім того у цей період погода не є стійкою, часті оподи і тумани можуть призводити до збільшення аварій на дорогах, а увімкнені додаткові денні ходові вогні допомагають учасникам руху звернути увагу та такий автомобільний транспорт, що надає можливість уникнути дорожньо-транспортної пригоди.

Згідно пункту 1.10. Правил дорожнього руху, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306, денні ходові вогні – це зовнішні світлові прилади білого кольору, передбачені конструкцією транспортного засобу, установлені спереду транспортного засобу і призначені для покращення видимості транспортного засобу під час його руху у світлий час доби [3]. Проте на наших дорогах можна нерідко зустріти застарілі транспортні засоби, які конструктивно не мають денних ходових вогнів, у такому разі для освітлення транспортного засобу потрібно ввімкнути ближнє світло фар, проте замість них

водії часто використовують протитуманні фари, дальнє світло або габаритні вогні, що є порушенням правил дорожнього руху. З цього приводу слід звернути увагу на частину 1 ст. 29 Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. № 3353-ХІІ, відповідно до якого до участі у дорожньому русі допускаються транспортні засоби, конструкція і технічний стан яких відповідають вимогам діючих в Україні правил, нормативів, що мають сертифікат на відповідність цим вимогам, укомплектовані у встановленому порядку, а у разі, якщо транспортний засіб підлягає обов'язковому технічному контролю, пройшов такий контроль [4].

Починаючи з 2013 року, коли почала діяти норма щодо використання поза населеними пунктами з увімкнених денних ходових вогнів, в засобах масової інформації та шпальтах спеціальної літературі постійно точаться дискусії юристів та фахів у сфері дорожнього руху, які зводяться до того, що штраф за їзду без світла є незаконним, а поліція за вимкнені денні ходові вогні може винести лише усне попередження. Не є однозначним у цьому питанні і рішення судів [5; 6]. Питання адміністративної відповідальності за це порушення й досі залишається дискусійним.

Згідно частини 2 ст. 122 КУпАП у разі порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку, передбачена адміністративна відповідальність у вигляді накладання штрафу в розмірі тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Отже, наведена норма вказує на те, що відповідальність настає за порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку.

Об'єктивна сторона передбаченого правопорушення, містить такі склади:

- а) порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху;
- б) порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку.

При цьому передбачене частиною 2 ст. 122 КУпАП діяння, відрізняється від тих дій, що викладені в пункті 9.8. Правил дорожнього руху, відповідно до яких під час руху механічних транспортних засобів у світлу пору доби з метою позначення транспортного засобу, що рухається, ближнє світло фар повинно бути увімкнене:

- а) у колоні;
- б) на маршрутних транспортних засобах, що рухаються по смузі, позначеній дорожнім знаком 5.8, назустріч загальному потоку транспортних засобів;

в) на автобусах (мікроавтобусах), що здійснюють перевезення організованих груп дітей;

г) на великовагових, великогабаритних транспортних засобах, сільськогосподарській техніці, ширина якої перевищує 2,6 м, та транспортних засобах, що здійснюють дорожнє перевезення небезпечних вантажів;

г) на транспортному засобі, що буксирує;

д) у тунелях [3].

На думку Ю.С. Коллера, під родовим об'єктом правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху необхідно розуміти передбачений стан захищеності життя, здоров'я людей, їхніх інтересів, а також інтересів інших осіб під час переміщення людей та вантажів механічними транспортними засобами, а також людей без транспортних засобів по дорогах [8, с. 135].

Окрім того, користування зовнішніми освітлювальними приладами регулюється розділом 19 Правил дорожнього руху, згідно пункту 19.1 якого, у темну пору доби та в умовах недостатньої видимості незалежно від ступеня освітлення дороги, а також у тунелях на транспортному засобі, що рухається, повинні бути ввімкнені такі світлові пристрої:

а) на всіх механічних транспортних засобах – фари ближнього (дальнього) світла;

б) на мопедах (велосипедах) і гужових возах (санях) – фари або ліхтарі;

в) на причепах та транспортних засобах, що буксируються, – габаритні ліхтарі [3], тоді як користування попереджувальними сигналами регулюється розділом 9 тих же правил.

Зважаючи на те, що безпека дорожнього руху – це система суспільних відносин, яка складається у сфері дорожнього руху з метою задоволення потреб його учасників у переміщенні та відображає ступінь захищеності цих учасників і держави від дорожньо-транспортних пригод та їх наслідків [9, с. 22].

Наведене вказує на те, що диспозиція частини 2 ст. 122 КУпАП не містить такого формулювання як «рух механічних транспортних засобів» та «керування транспортним засобом поза населеним пунктом без увімкнення ближнього світла фар», як це прописано в пункті 9.8. Правил дорожнього руху.

Оскільки саме на «рух механічних транспортних засобів» звертається увага в нормах вказаної статті, зазначимо, що пункт 3 Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 08.05.1993 р. № 340, визначає, що механічний транспортний засіб – це транспортний засіб, що приводиться в рух за допомогою двигуна. Цей термін поширюється на трактори, самохідні машини і механізми, а також тролейбуси та тран-

спортні засоби з електродвигуном потужністю понад 3 кВт. [10].

Крім того, незважаючи на вживаність терміну «дорожній рух», варто наголосити, що навіть Закон України «Про дорожній рух» [4] не дає належного законодавчого визначення цього терміну на відміну від наукових визначень. Не вдаючись до широкого кола докринальних понять терміну «дорожній рух», звернемо свій погляд до Великого тлумачного словника сучасної української мови, в якому термін «дорожній» тлумачать у такому значенні: стосовно дороги; призначений для дороги; який перебуває в дорозі; той, хто перебуває в дорозі. Або ж як прикметник до слова «дорога», тобто смуга землі, по якій їздять і ходять; смуга, що лишається як слід після руху кого-, чого-небудь; місце для проходу, проїзду; доступ куди-небудь; можливість потрапити куди-небудь; перебування в русі; під час руху, подорожування куди-небудь; правильний напрямок руху кого-небудь; напрямок діяльності, шлях розвитку [11, с. 320].

Термін «рух» тлумачиться у різних значеннях. Взагалі поняття «рух» виникло як абстракція з уявлень про механічне переміщення реальних тіл. В евклідовому просторі будь-який власний рух (тобто рух, що зберігає орієнтацію простору) є паралельне перенесення, або обертання навколо осі, або гвинтовий рух – обертання разом з перенесенням вздовж осі повороту; приклад невластного руху – дзеркальне відображення. Розвиток поняття руху приводить до загального принципу побудови різних просторів, сформульованого Ф. Клейном. При цьому простори визначаються заданими в них групами взаємно однозначних перетворень та їхніми інваріантами [12, с. 1280].

Отже, необхідно відрізнити, діяння, передбачене частиною 2 ст. 122 КУпАП, від руху механічних транспортних засобів, адже коли уповноважена особа поліції зупинить «рух механічного транспортного засобу, не ввімкнена аварійна світлова сигналізація», не є порушенням, передбаченого частиною 2 ст. 122 КУпАП.

Це означає, що при кваліфікації порушення вказані діяння слід кваліфікувати не за частиною 2 ст. 122 КУпАП, а за ст. 125 КУпАП «Інші порушення правил дорожнього руху» [7].

Зокрема, наведене підтверджується постановою Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 30.11.2016 р. (Справа № 658/3286/16-а), який розглянувши у відкритому судовому засіданні адміністративну справу вважає, що у діях позивача відсутній склад адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 122 КУпАП, оскільки, як зазначено у постанові у справі про адміністративне правопорушення, останній під час зупинки інспектором вже рухався по автодорозі, а в розумінні ч. 2 ст. 122 КУпАП України, відповідальність настає у разі порушення воді-

ями транспортних засобів правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку, що передбачено п. п. 9.2, 9.7 Правил дорожнього руху України [13].

Висновки. З урахуванням викладених вище міркувань, можна дійти висновку, що Особливістю положень ст. 125 КУпАП є охоплення нею всіх порушень правил дорожнього руху, крім передбачених статтями 121-128, частинами першою і другою статті 129, статтями 139 і 140 адміністративного кодексу, що не передбачені в диспозиціях інших статей КУпАП. До того ж необхідно брати до уваги, що найбільш шкідливі для суспільних відносин правопорушення у сфері дорожнього руху відображені законодавцем у відповідних диспозиціях статей КУпАП. Тоді як інші порушення правил дорожнього руху, як правило, є незначними, не несуть значної суспільної шкоди. Зокрема, таким правопорушенням може бути віднесено і «порушення правил користування зовнішніми освітлювальними приладами або попереджувальними сигналами при початку руху чи зміні його напрямку».

Отже, у разі порушення правил, передбаченого частиною 2 ст. 122 КУпАП, до особи може бути застосовано попередження, яке відповідно до положень ст. 125 КУпАП, є єдиним адміністративним стягненням.

Водночас, за статистичними даними, у проміжок часу з 1 жовтня по 1 травня ризик потрапити в ДТП зростає на 15% через погані погодні умови та недостатню видимість. Тому водіям необхідно вмикати на всіх механічних транспортних засобах поза населеними пунктами денні ходові вогні, щоб зробити свій механічний транспортний засіб більш помітним, а отже, зайвий раз уникнути ДТП.

Література

1. Салманова О. Ю. Адміністративно-правові засоби забезпечення міліцією безпеки дорожнього руху : дис. ... кандидата юрид. наук. Харків, 2002. 232 с.
2. Про внесення змін до Правил дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2013 р. № 111. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/111-2013-п>.
3. Правила дорожнього руху: постанова Кабінету Міністрів України від 10.10.2001 р. № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п>.
4. Про дорожній рух: Закон України від 30.06.1993 р. № 3353-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 31. Ст. 338.
5. Справа № 339/246/21139. Рішення Болехівського міського суду Івано-Франківської області від 04.10.2021 р. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/100075620>.
6. Справа № 522/2548/21. Рішення Приморського районного суду м. Одеси від 16.03.2021 р. URL: <https://vkursi.pro/vsudi/decision/95557350>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 р. № 8074-10. *Відомості Верховної Ради Української РСР*. 1984. № 51. Ст.1122.
8. Коллер Ю. С. Об'єкт адміністративного правопорушення у сфері безпеки дорожнього руху. *Право і суспільство*. 2011. № 2. С. 134–138.
9. Бесчастний В.М. Державне управління в сфері безпеки дорожнього руху: монографія. Донецьк : ДЮІ ЛДУВС ім. Дідоренка, 2011. 224 с.
10. Положення про порядок видачі посвідчень водія та допуску громадян до керування транспортними засобами: постанова Кабінету Міністрів України від 08.05.1993 р. № 340. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/340-93-п>.
11. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
12. Українська радянська енциклопедія у 3 томах. 12. Справа № 658/3286/16-а. Постанова Каховського міськрайонного суду Херсонської області від 30.11.2016 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/63735607>.

УДК 342.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.12>

Н. М. Удалова
викладачка кафедри правоохоронної діяльності та поліцейстики
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-2348-6627

В. І. Гранкіна
викладачка кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-9010-2777

ЗАХОДИ ТА ПОВНОВАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК ТА ГРОМАДСЬКУ БЕЗПЕКУ

Стаття спрямована на теоретичне виокремлення та узагальнення як глобальних, так і локальних заходів та повноважень Національної поліції з огляду на загальнонаукові основи категорії профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку. Об'єктом наукового дослідження було обрано функціонуючі у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції суспільні відносини, юридична та практична повнота яких залежить від підтримання таких станів в суспільстві як громадський порядок та громадська безпека, що розглядаються в аспекті самостійних складових в адміністративно-деліктному законодавстві, предметом – профілактичний спектр дій із запобігання правопорушень зокрема у сфері громадського порядку та безпеки. За мету узято здійснення комплексного аналізу та систематизації провідних тенденцій профілактики правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку в Україні.

У дослідженні громадський порядок розглядається як чітко впорядкований, систематичний та комплексний спектр дій, що безпосередньо спрямований на забезпечення правопорядку і стабільної можливості реалізації в нормативно встановлених межах природних прав та обов'язків громадян, що здійснюється на основі правового регулювання суспільних відносин загалом. Громадська безпека трактується як необхідний та ефективний стан забезпечення суспільних правовідносин за якого усі найважливіші та найбільш повсякденно актуальні інтереси суспільства перебувають під захистом від джерел небезпеки як природного, так і штучного характеру. Приділяється увага регламентації протиправних дій у сфері громадського порядку та громадської безпеки в контексті міжнародного досвіду, відповідно адміністративного законодавства Республіки Казахстан. Робиться висновок, що якісне виконання превентивної функції, залежить від комплексності заходів з профілактичної діяльності.

Ключові слова: профілактика правопорушень, громадська безпека, громадський порядок, заходи поліції, повноваження поліції.

Udalova N. M., Hrankina V. I. MEASURES AND AUTHORITIES OF THE NATIONAL POLICE REGARDING CRIME PREVENTION, THAT AFFECT PUBLIC ORDER AND PUBLIC SAFETY

The article is aimed at theoretically distinguishing and summarizing both global and local measures and powers of the National Police in view of the general scientific basis of the category of prevention of offenses that encroach on public order and public safety. The object of scientific research was the social relations functioning in the sphere of administrative-jurisdictional activity of the police, the legal and practical integrity of which depends on the maintenance of such conditions in society as public order and public safety, which are considered in the aspect of independent components in the administrative-delict legislation, subject - a preventive range of actions to prevent crimes, in particular in the field of public order and security. The goal was to carry out a comprehensive analysis and systematization of the leading trends in the prevention of offenses that encroach on public order and public safety in Ukraine.

In the study, public order is considered as a clearly ordered, systematic and complex spectrum of actions, which is directly aimed at ensuring law and order and the stable possibility of realizing within the normatively established limits the natural rights and duties of citizens, which is carried out on the basis of legal regulation of social relations in general. Public safety is interpreted as a necessary and effective state of social legal relations under which all the most important and most relevant interests of society are protected from sources of danger, both natural and artificial. Attention is paid to the regulation of illegal actions in the field of public order and public safety in the context of international experience, in accordance with the administrative legislation of the Republic of Kazakhstan. It is concluded that the quality performance of the preventive function depends on the complexity of preventive measures.

Key words: crime prevention, public safety, public order, police measures, police powers.

Постановка проблеми. Одну з передових ролей у кожній державі відіграє безпосередньо попередження правопорушень, тобто якісне виконання превентивної функції правоохоронними органами, що в більшості випадків залежить саме від

кваліфікованості та комплексності заходів з профілактичної діяльності, перш за все така профілактика правопорушень необхідна саме в аспекті розгляду забезпечення в суспільстві категорій громадського порядку та громадської безпеки.

Необхідність у зазначеній профілактиці випадків протиправної поведінки, насправді, беззаперечна, адже тенденція збільшення кількості правопорушень, як адміністративних так і кримінальних, нажал, з кожним роком простежується все більше. «Останнім часом спостерігається навіть своєрідне звикання населення до антигромадських проявів, роблячи їх, ніби «звичними», «соціально-схвалюваними» або, принаймні, «не засуджуваними» у суспільстві» [1, с. 192].

Система превентивного профілактичного впливу на розповсюдження випадків скоєння правопорушень, які посягають на громадський порядок та громадську безпеку, є однією з найбільш поширених та актуальних у суспільстві. Разом з тим, вона не є досить дієвою, оскільки не лише ефективність не досягає необхідного рівня, а й відсутні чіткі правові норми стосовно її здійснення. Проблемою в наш час також лишається необхідність виокремлення та зосередження безпосередніх заходів, що застосовувалися б підрозділами Національної поліції профілактично як щодо адміністративних правопорушень загалом, так і щодо більш локальних, проте нагально значущих – у сфері громадської безпеки та громадського порядку. З вищезазначеного досить закономірно можна прослідкувати виокремлення об'єкту дослідження, який вартий центрального місця у сотнях досліджень науковців-сучасників, проте нормативно чітко не регламентованих об'ємних сфер – громадського порядку та громадської безпеки. «Виокремлюючи спеціалістів, які постійно досліджують цю проблематику, зазначимо їх не так багато, в нашій державі органи державної влади залучають до процесу кодифікації адміністративно-деліктного законодавства «науковців широкого профілю» [2, с. 58], тобто науковців, які ознайомлені з загальними проблемами адміністративного права, але ніколи не досліджували безпосередньо аспекти проблематики комплексу заходів та повноважень підрозділів Національної поліції щодо профілактики правопорушень у сфері громадського порядку та безпеки.

Необхідність здійснення об'єктивно ефективної профілактичної діяльності щодо правопорушень підрозділами Національної поліції України, недостатня регламентованість та відсутність конкретизації в теоретичних положеннях моментів її організації та здійснення, а також недосконалість вже існуючого правового забезпечення у даній галузі суттєво актуалізують важливість глибокого, конструктивного і комплексного наукового дослідження визначеного цим дослідженням кола питань, що обов'язковим чином взаємодіють з адміністративно-правовими особливостями реалізації власних повноважень та визначених заходів в аспекті профілактичної діяльності підрозділів Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням особливостей забезпечення профілактичного напрямку адміністративно-правовими методами, безпосередньо у сфері забезпечення громадської безпеки і порядку в Україні, займалися А.О. Собакар, О.О. Небрат та ін., його функціонування досліджували О.М.Миколенко, С.Л.Дембіцька, В.Г. Фатхутдінов, К.О. Чишко, О.В. Кравчук, О.І. Шкурко та інші.

Цілі статті. Мета роботи полягає не лише у очевидному узагальненні та систематизації провідних з існуючих заходів профілактичної спрямованості відповідно до скоєння правопорушень, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку в Україні, а й у визначенні фактичних ролі та місця підрозділів Національної поліції та їх повноважень у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. Конституцією визначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [3]. Забезпечення належного рівня існування суспільства як вільного простору громадськості та створення сприятливих умов для реалізації їх обов'язків – є центральними аспектами у становленні та підтриманні в суспільстві громадського порядку та безпеки.

Адміністративне право визначає боротьбу з правопорушеннями у сфері громадського порядку та безпеки як непросту, комплексну та багаторівневу систему заходів. Суб'єктами такої діяльності визначаються органи, організації, окремі особи, які в цій діяльності виконують хоча б одну з наступних функцій: координацію, організацію або безпосередню участь у здійсненні зазначених заходів. Окреме й центральне місце серед суб'єктів профілактики адміністративних правопорушень у сфері громадського порядку та безпеки займають підрозділи Національної поліції України, діяльність яких полягає у реалізації превентивної функції правоохоронного органу виконавчої влади. Тож Національна поліція, як вже визначений суб'єкт профілактичної діяльності щодо правопорушень, згідно ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» наділена не надто комплексними, однак о спеціалізованими функціями щодо:

1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання скоєнню правопорушень;

2) виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення,

3) вжиття заходів, з метою виявлення кримінальних та адміністративних правопорушень [4].

Стан громадської безпеки та порядку – це функціонуючі умови захищеності важливих для суспільства та кожної особи інтересів, прав і свобод як загальноприйнятних, так і внутрішньодержавних. Нормативне регламентування зазначених категорій на безпосередньо головному рівні знаходить відображення у Конституції України, в якій використано термін «громадський порядок» (ст. 34–36, 39, 92, 116), а також термін «громадська безпека» (ст. 138) [3]. Аналізуючи аспекти діяльності підрозділів поліції, до повноважень яких безпосередньо відноситься проведення заходів з адміністративно-правової профілактики правопорушень, особливої уваги набувають визначення категорій «громадського порядку» і «громадської безпеки», як в науковому, так і практичному сенсі.

У найбільш загальному варіанті поняття «громадського порядку» у теоретичній концепції правознавства розглядається, як система суспільних відносин, що функціонують і забезпечується внаслідок сукупного впливу на процеси суспільного життя всіх нормативно допустимих соціальних норм та принципів суспільства. Певна група науковців стверджує, що громадський порядок має розглядатись виключно як категорія, зміст якої визначається системою ідеологічних відносин, що складаються в різних сферах життєдіяльності при регулюючому впливові правових та інших соціальних норм [5, с. 129]. Так В.Я. Настюк акцентує увагу на тому, що громадський порядок, перш за все, вважається станом налагодженості, організованості, правильності та імперативності суспільних відносин, які регулюються в більшості випадків соціальними нормами, однак безпосередньо ґрунтуються на нормах права [6, с. 60]. І.М. Данилишин зазначає, що громадський порядок є проявом порядку вольових суспільних відносин, які формуються протягом свідомого та добровільного дотримання особами вказаних у нормах права та нормах неюридичного характеру правил комунікативної поведінки, що має забезпечити злагоджене спільне життя людей в умовах розвинутого суспільства [7, с. 68].

До суспільних відносин, що функціонують у сфері забезпечення громадського порядку, необхідно віднести громадську безпеку, громадський благоустрій, охорону форм власності, безпеку держави. Найбільш близькою до громадського порядку є сфера громадської безпеки, яка є більш ширшим поняттям, проте також безпосереднім чином залежить від якості забезпечення [8, с. 125]. «Громадська безпека» нажалі лишається категорією, а також одночасно сферою, що не є остаточно дослідженою. Так відповідно Закону України «Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з під-

готовкою та проведенням футбольних матчів», громадський порядок, в аспекті підтримання правового стану суспільних відносин, визначається «сукупністю суспільних відносин, що забезпечують нормальні умови життєдіяльності людини, діяльності підприємств, установ і організацій..» [9]. Також варто виокремити декілька інших визначень нормативного характеру Закону України «Про національну безпеку»:

– захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина від протиправних посягань, надзвичайних ситуацій, які створюють загрозу спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну значної кількості осіб;

– стан захищеності життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки [10].

Згідно Закону України «Про Національну поліцію» додержання громадського порядку і громадської безпеки законодавцем реалізуються в наступному:

– поліція, відповідно до порядку, визначеного МВС України, вилучає зброю, спеціальні засоби, боєприпаси, вибухові речовини та матеріали, інші предмети, матеріали й речовини, щодо зберігання та використання яких визначено спеціальні правила чи порядок і на які поширюється дозвільна система, а також опечатує і закриває об'єкти, де вони зберігаються чи використовуються в разі виявлення порушення правил поведінки з ними та правил їх використання, що загрожують громадській безпеці, до усунення таких порушень (ст. 39);

поліція для забезпечення публічної безпеки та порядку може закріплювати на форменому одязі, службових транспортних засобах, монтувати/розміщувати по зовнішньому периметру доріг і будівель автоматичну фото- й відеотехніку, а також використовувати інформацію, отриману з автоматичної фото- та відеотехніки, що знаходиться в чужому володінні, з метою попередження, виявлення або фіксування правопорушення, охорони громадської безпеки та власності, забезпечення безпеки осіб (ст. 40);

– поліція застосовує спеціальні засоби, зокрема гумові та пластикові кийки, засоби, споряджені речовинами сльозогінної, дратівної дії, пристрої, гранати, боєприпаси й малогабаритні підривні пристрої для руйнування перешкод і примусового відчинення приміщень, спеціальні маркувальні та фарбувальні засоби, водомети, бронемашини й інші спеціальні транспортні засоби для припинення групового порушення громадського порядку чи масових заворушень (ст. 45) [4].

В рамках проведення подальшого дослідження, варто виокремити види адміністративних правопорушень, як варіанти протиправної поведінки, яку варто і необхідно попереджувати, адже саме таким чином відбувається посягання на центральні категорії дослідження – громадський порядок і громадську безпеку. До таких посягань варто віднести: дрібне хуліганство; поширювання неправдивих чуток; вчинення домашнього насильства; булінг (цькування) учасника освітнього процесу; порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки; куріння тютюнових виробів у заборонених місцях; виготовлення, придбання, зберігання або реалізація фальсифікованих алкогольних напоїв або тютюнових виробів; розпивання пива, алкогольних, слабоалкогольних напоїв у заборонених законом місцях або поява у громадських місцях у п'яному вигляді; доведення неповнолітнього до стану сп'яніння; азартні ігри, ворожіння в громадських місцях; несплата аліментів; невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей, тощо [10].

Одним з найбільш ефективних методів запобігання вищезазначеним (доречі як адміністративним так і кримінальним) правопорушенням законірно вважається профілактична діяльність органів Національної поліції, яка здійснюється задля виявлення та усунення комплексу причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень. Профілактикою правопорушень є соціально-спрямована діяльність держави, її органів у реалізації повноважень заходів, які сприяють формуванню правомірної установки (моделі) особи та безпосередньо спрямована на ліквідацію деліктності, як соціального явища загалом.

Заходи та повноваження підрозділів поліції ґрунтуються безпосередньо на завданнях по забезпеченню громадської та публічної безпеки щодо: охорони громадського порядку, підтримання правового порядку функціонування суспільних відносин, забезпечення стану громадської безпеки; проведенні індивідуально-профілактичної роботи з особами, що об'єктивно схильні до скоєння правопорушень; роботі з населенням та громадськими формуваннями на адміністративній дільниці; профілактики усіх видів ймовірних правопорушень; участі у розкритті кримінальних правопорушень на території адміністративної дільниці;

Профілактичні заходи, що провадяться Національною поліцією тісно пов'язані із заходами з боку держави та суспільства і спрямовуються на превентивне попередження шляхом формування переконання, що неправомірна поведінка тягне значні наслідки та покарання.

Діяльність поліції, з реалізації профілактичних заходів, складається з послідовних взаємопов'язаних стадій:

1) виявлення осіб, що схильні до вчинення правопорушень в сфері громадського порядку та однарідних сферах;

2) застосування до таких осіб профілактичного впливу шляхом бесід, попереджень про недопущення випадків неправомірної, відповідальності, що завжди настигне, нагадування щодо необхідності дотримання норм чинного законодавства та об'єктивно суспільних загалом;

3) здійснення систематичного спостереження за такими особами.

На нашу думку, одним з найефективніших засобів попередження правопорушень нам видається здійснення саме адміністративно-правової профілактичної діяльності. Разом з тим маємо вказати на наявність недосконалості при регламентації такої діяльності у національному законодавстві. Якщо розглядати регламентацію протиправних дій у сфері громадського порядку та громадської безпеки в контексті міжнародного досвіду, на увагу заслуговує адміністративне законодавство Республіки Казахстан. У Главі 25 Кодексу Республіки Казахстан про адміністративні правопорушення неправомірні моделі поведінки об'єднано за чіткими ознаками, що безпосередньо посягають на громадський порядок та моральність. За національним законодавством Глава 14 Кодексу України про адміністративні правопорушення, окрім норм що встановлюють відповідальність за посягання на громадський порядок і громадську безпеку містить також правопорушення пов'язані з: порушенням правил поведіння на спортивних і спортивно-масових, видовищних культурно-масових заходах фізичними особами; майданчиках (ст. 434-1); рекламування продукції еротичного змісту (ст. 446); порушення правил охорони і використання пам'яток історії та культури (ст. 447); вандалізм неповнолітніх (ст. 448); чіплення в громадських місцях (з метою нав'язування певних послуг) (449); надання приміщень свідомо для заняття проституцією або звідництва (ст. 450) [11]. Чітка регламентація та класифікація норм виправдано спрямована на посилене, якісне забезпечення громадського порядку, моральності та громадської безпеки. Ми маємо прагнути до чіткого законодавчого опису та групування протиправних дій, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку у царині адміністративно-правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Висновок. Громадський порядок є об'єктивно вагомою складовою будь-якої правової, демократичної держави в сучасному світі. Варто констатувати, що як і в більшості розвинених країн світу, пріоритетним напрямом діяльності правоохоронних органів в Україні визнається саме превентивна функція. Система профілактики правопорушень, що вчиняються в сфері громад-

ського порядку та громадської безпеки, охоплює певний комплекс профілактичних заходів, однак нормотворцю необхідно передбачити чіткий перелік необхідного профілактичного адміністративно-правового комплексу дій у сфері дотримання громадського порядку та безпеки.

Література

1. Собакарь А.О. Адміністративно-деліктне законодавство України: стан та шляхи підвищення ефективності його реалізації. *Вісник ЛДУВСМ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. №2. С. 192-201.
2. Миколенко О. М. Адміністративно-деліктне право України: проблеми сьогодення та перспективи розвитку. *Правова держава*. 2017. С. 55-59.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 25.10.2022)
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 25.10.2022).
5. Фелик В. І. Проблема співвідношення понять «профілактика», «попередження» та «запобігання» правопорушенням в законодавстві України. *Європейські перспективи*. 2016. № 4. С. 128–132.
6. Настюк В.Я. Щодо розуміння громадського порядку. *Проблеми охорони громадського порядку*. 2017. № 2. С.59-65.
7. Данилишин И.Н. Уголовно-правовая охрана общественного порядка. М.,1973. с.68.
8. Дембіцька С.Л. Теоретичні проблеми визначення поняття та змісту адміністративної делікатності. *Адміністративне право і адміністративний процес, інформаційне право*. 2016. С. 121-127.
9. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів: Закон України від 08 лип. 2015 № 3673-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3673-17#Text> (дата звернення: 25.10.2022).
10. Про національну безпеку України: Закон України від 21 черв. 2018 №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>. (дата звернення: 25.10.2022).
11. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022) URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399#sub_id=0. (дата обращения: 25.10.2022).

УДК 347.97/.99

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.13>**М. С. Уткіна**

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства
Сумського державного університету
orcid.org/0000-0002-3801-3742

О. С. Бондаренко

доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
та судочинства
Сумського державного університету
orcid.org/0000-0002-2288-1393

ЩОДО АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ ІР-СУДУ

У статті автори проаналізували питання адміністративно-правових засад діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Незважаючи на те, що створення суду, процедура відбору розпочались приблизно три роки тому, свого функціонування він не почав у зв'язку із ліквідацією Вищої кваліфікаційної комісії суддів. Як серед представників наукової спільноти, так і посадових осіб питання щодо поновлення процедури конкурсного відбору суддів викликає активну дискусію. Наразі питання щодо відновлення цих процесів актуалізується в контексті виконання вимог, які були поставлені Європейським союзом перед Україною як країною-кандидатом. Такі вимоги стосуються посилення захисту прав інтелектуальної власності на території України в частині судової реформи.

Автори констатували, що наявність суду, який спеціалізується безпосередньо на розгляді спорів щодо інтелектуальної власності, буде гарантувати учасникам забезпечення належного захисту їх прав в контексті прав інтелектуальної власності в цілому, патентного права, авторського права та ін. інститутів. У свою чергу, зважаючи на те, що до суддів такого суду ставляться особливі вимоги у зв'язку із специфікою справ та складністю спорів, вважаємо, що це забезпечить відбір та діяльність дійсно висококваліфікованих суддів.

У статті також було наголошено на тому, що у Верховній Раді України був зареєстрований проект Закону України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності». У ньому пропонується закріпити основоположні засади організації та діяльності ІР-суду. Автори, виходячи із визначення категорії «адміністративно-правові засади», зосередили увагу та проаналізували нормативний, інституційний, інструментально-технологічний елементи діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Ключові слова: адміністративно-правові засади, Вищий суд з питань інтелектуальної власності, судова реформа, судовий захист прав інтелектуальної власності.

Utkina M. S., Bondarenko O. S. TO THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL FOUNDATIONS OF THE IP-COURT ACTIVITY

In the article, the authors analyzed the issue of the administrative and legal basis of the activity of the High Court on intellectual property issues. Even though the creation of the court and the selection procedure began approximately three years ago, it did not begin functioning due to the liquidation of the High Qualification Commission of Judges. Both among representatives of the scientific community and officials, the issue of renewing the procedure for the competitive selection of judges causes an active discussion. Currently, the issue of resuming these processes is being brought up to date in the context of fulfilling the requirements set by the European Union for Ukraine as a candidate country. Such requirements relate to strengthening the protection of intellectual property rights on the territory of Ukraine as part of judicial reform.

The authors stated that the presence of a court specializing directly in consideration of intellectual property disputes will guarantee the participants adequate protection of their rights in the context of intellectual property rights in general, patent law, copyright, etc. institutes In turn, taking into account the fact that the judges of such a court are subject to special requirements in connection with the specificity of cases and the complexity of disputes, we believe that this will ensure the selection and activity of truly highly qualified judges.

The article also emphasized that the draft Law of Ukraine "On the High Court on intellectual property issues" was registered in the Verkhovna Rada of Ukraine. It proposes consolidating the fundamental principles of the organization and activity of the IP court. Based on the definition of the category "administrative and legal foundations", the authors focused attention and analyzed the normative, institutional, instrumental and technological elements of the activity of the High Court on intellectual property issues.

Key words: administrative and legal foundations, High Court on intellectual property issues, judicial reform, judicial protection of intellectual property rights.

Постановка проблеми. В контексті державотворчих та правотворчих процесів, які відбуваються в сучасних умовах, актуалізується і питання змістовного оновлення адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сфері захисту прав інтелектуальної власності.

Відмічаємо, що процедура розгляду спорів у сфері інтелектуальної власності, викликала занепокоєння в контексті довіри суспільства до правосуддя, до розвитку сфери інтелектуальної власності. Саме з урахуванням цього створення судової інституції, спеціалізованої на розгляді конкретних справ, пов'язаних із інтелектуальною власністю. Незважаючи на те, що процедури створення такої інституції розпочалися у 2019 році, вони були призупинені та суд не почав свого функціонування. Це пов'язують, у першу чергу, із ліквідацією Вищої кваліфікаційної комісії суддів. На даний час питання якомога швидшої реанімації заходів із забезпечення діяльності ІР-суду у зв'язку із ухваленням 23 червня 2022 року главами держав та урядів Європейського Союзу рішення про надання Україні статусу країни-кандидата на входження до Європейського Союзу. Перед Україною було поставлене завдання із виконання вимог щодо посилення захисту прав інтелектуальної власності на території нашої держави.

Стан дослідження. Зважаючи на окреслені проблематичні аспекти, констатуємо, що питання створення та діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності було предметом наукових пошуків багатьох вчених як України, так і зарубіжних країн. Зокрема, слід виокремити наукові доробки: Г. Андрощук, І. Беззуб, І. Капліної, М. Потоцького, К. Ржепецької, В. Тація, П. Цибульова, О. Ульяновської та ін. Проте, констатуємо, що питання комплексного дослідження адміністративно-правових засад все ще перебуває у полі зору науковців і не втрачає актуальності.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України Про судоустрій і статус суддів» [1], а саме – статті 31, у системі судоустрою України передбачено функціонування двох вищих спеціалізованих судів як судів першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ – Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду. Як нами було зазначено, у 2019 році розпочалися процедури відбору і створення ІР-суду. У 2020 році відбулась державна реєстрація новоутвореної юридичної особи, про що відповідно було внесено запис до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань. Проте в контексті ліквідації Вищої кваліфікаційної комісії суддів такого роду процеси були зупинені, і на сьогодні цей суд так і не почав своєї діяльності.

В контексті вищезазначеного, актуалізується питання дослідження адміністративно-правових засад діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Зокрема, спочатку слід визначити, що відносимо до категорії «адміністративно-правові засади». Д. Заброта, узагальнивши трактування, що містяться у доктринальних дже-

релах, проаналізувавши дисертації на здобуття наукових ступенів, які присвячені адміністративно-правовим засадам, запропонував наступне визначення категорії. Це сукупність закріплених в адміністративно-правових нормах параметрів (характеристик) суспільного явища та правовідносин, що потребують урегулювання за допомогою адміністративно-правових засобів [2, с. 549]. Із урахуванням вищезазначеного трактування категорії, доцільно виокремити декілька складових елементів адміністративно-правових засад, проаналізувавши які повною мірою можна бути охарактеризувати саме адміністративно-правові засади діяльності ІР-суду.

Першою такою складовою є категоріальна складова, безпосередньо за допомогою якої можна виокремити поняття та ознаки діяльності ІР-суду, що закріплені у нормативно-правових актах, а також – у доктринальних джерелах. Доволі важливими елементами також будуть мета, завдання, принципи, джерела та напрями діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Зокрема, виходячи із положень, закріплених у зазначеному нами Законі України «Про судоустрій і статус суддів», ІР-суд або ж Вищий суд з питань інтелектуальної власності – це вищий спеціалізований суд у судовій системі України, що діє як суд першої та апеляційної інстанції з розгляду категорій справ, що стосуються питань інтелектуальної власності. В цілому, виділення у загальній вітчизняній судовій системі ІР-суду, в контексті принципу спеціалізації судових інстанцій, постає доволі ефективним та реальним механізмом забезпечення ефективності правосуддя щодо питань інтелектуальної власності, забезпечивши компетентність суддів, та узгодження судової практики у правовідносинах з питань інтелектуальної власності. На нашу думку, особливістю функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності є те, що відповідно до законодавства справи, які стосуються питань інтелектуальної власності, мають розглядатись відповідно до правил господарського судочинства, без урахування суб'єктного складу учасників процесу. Вбачаємо за доцільне визначити завдання ІР-суду як здійснення правосуддя у відповідності до визначених чинних законодавством засад та процедур судочинства для захисту порушених прав та законних інтересів щодо питань інтелектуальної власності.

Актуалізується питання також і щодо принципів діяльності ІР-суду. Дане питання є проблемним та дискусійним з урахуванням того, що принципи його діяльності не закріплені. В цілому, до загальних засад, принципів системи діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності відносимо спеціалізацію та інстанційність. Також слід виокремити окремі принципи – верховенство права, законність, незалежність, об'єктивність,

рівність, гласність, доступність. Відносимо до цих принципів також і внутрішньоадміністративні: публічність, організаційна автономність, ефективність, принцип оптимального навантаження, координація з органами суддівського врядування, належне забезпечення.

Наступна складова – нормативна. Даний елемент адміністративно-правових засад діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності пов'язаний безпосередньо із законодавчими актами у системному вигляді, в яких закріплені правничі основи регулювання відповідних суспільних відносин, та виокремлення серед них тих, що містять адміністративно-правові норми, а також їх подальшим аналізом. В цілому, аналізуючи законодавство, констатуємо, що такою правовою основою діяльності ІР-суду є безпосередньо Конституція України, а саме – прийняття та внесення відповідних змін до неї в контексті вищезазначеного питання. Відповідно до таких змін Україна вийшла на абсолютно новий рівень захисту у судовому порядку щодо питань інтелектуальної власності. Таким чином, їх потрібно розглядати як відповідь України на вчинення порушень, що здійснюються у сфері інтелектуальної власності з метою притягнення до відповідальності винних осіб. Зокрема, правові основи регулювання у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності закріплені у низці законодавчих підзаконних актів, постанов. У 2017 році Президентом України було підписано Указ «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» [3]. Цьому процесу передувало прийняття оновленого Закону України «Про судоустрій і статус суддів», відповідно до якого протягом року повинен бути створений ІР-суд. Згодом Верховна Рада України у 2017 році прийняла нову редакцію Господарського процесуального кодексу України. Відповідно до положень нової редакції, була визначена процедура вирішення спорів щодо питань інтелектуальної власності у новоствореному Вищому суді з питань інтелектуальної власності. Також сюди необхідно віднести Наказ Державної судової адміністрації України «Про визначення кількості суддів у Вищому суді з питань інтелектуальної власності» [4]. Даним Наказом була визначила кількість суддів на посаду судді ІР-суду. На даний час до Верховної Ради України було подано проєкт Закону України «Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності» № 6487 від 29. 12. 2021 р. [5]. Пропонований проєкт закону визначає основоположне підґрунтя, засади організації та діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності, вимоги до суддів даного суду.

Інституційний елемент адміністративно-правових засад діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності стосується виокрем-

лення системи суб'єктів правовідносин у сфері інтелектуальної власності, визначення серед них основних і головних, характеристики їх адміністративно-правового статусу, розкриття особливостей координації і взаємодії, в тому числі й у міжнародних відносинах. Зокрема, суб'єкти, які провадять організацію забезпечення діяльності ІР-суду, вирішують питання щодо розміщення судової інституції, розмежовують повноваження поміж суддями, а також працівниками апарату суду, організують процедуру діловодства та архіву, врегульовують питання кадрового забезпечення (зокрема, питання підвищення кваліфікації робітників судової установи).

Остання, інструментально-технологічна складова стосується форм і методів діяльності суб'єктів реалізації норм адміністративного права.

Проте, всі ці визначені адміністративно-правові засади діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності насправді забезпечать ефективне функціонування суду лише від початку його функціонування. Саме, зважаючи на це, актуалізується питання доцільності і нагальності невідкладного завершення конкурсних процедур до Вищого суду з питань інтелектуальної власності. Також слід не забувати про те, що міжнародна спільнота висунула ряд вимог, яким повинні відповідати положення законодавства України. Зокрема, слід імплементувати кращі практики зарубіжних країн у вітчизняну площину. Це стосується можливості впровадження до процесуальних кодексів України Директиви № 2004/48/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС від 29 квітня 2004 року щодо забезпечення прав на інтелектуальну власність та положень Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, робимо висновок про те, що адміністративно-правові засади діяльності Вищого суду з питань інтелектуальної власності слід розглядати як закріплені в адміністративно-правових нормах характеристики суспільного явища та правовідносин, що потребують урегулювання за допомогою адміністративно-правових засобів. Також у цій площині виокремлюємо декілька складових елементів адміністративно-правових засад, проаналізувавши які повною мірою можна бути охарактеризувати саме адміністративно-правові засади діяльності ІР-суду. Незважаючи на те, що ІР-суд мав би повним чином функціонувати, на даний час він лише юридично належить до системи судоустрою України. Це зумовлено тим, що дана інституція не була сформована, відсутній спеціалізований закон, який регулював би питання його діяльності.

Література

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України № 1402-VIII від 02 06. 2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

2. Заброда Д. Г. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 46-51.

3. Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності : Указ Президента України № 299/2017 від 29. 09. 2017 р. *Відомості Верховної*

Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017#Text>.

4. Про визначення кількості суддів у Вищому суді з питань інтелектуальної власності : Наказ Державної судової адміністрації України № 372 від 31. 07. 2018 р. *Сайт Державної судової адміністрації України*. URL: https://dsa.court.gov.ua/dsa/inshe/14/N_372_Intellectual_property_Court_2018.

5. Про Вищий суд з питань інтелектуальної власності: проєкт Закону України № 6487 від 29. 12. 2021 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ЛІ06744А?an=3>.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.43

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.14>

О. М. Гумін

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри кримінального права та процесу
Інституту права, психології та інноваційної освіти
Національного університету «Львівська політехніка»
orcid.org/0000-0002-80-16-945X*

ОБРАЗА ОСОБИ – КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ

В статті наголошується, що серед проблем які нині хвилюють всю нашу планету є ріст насильницьких кримінальних порушень, які все більше набувають цинічної, жорстокої та агресивної форми. Серед негативних чинників в діяльності і поведінці людини суттєву роль відіграє таке явище яке супроводжує людство, а у наш час воно набирає загрозливої форми як – образа.

Образа – кваліфікується багатьма як зарубіжними так і вітчизняними вченими як психічне насильства, що посягає на честь і гідність особи. Норми міжнародного права, також досвід найбільш розвинених країн Європи щодо кримінальної відповідальності за образу, свідчить про важливість охорони честі та гідності людини, її соціального та морально-психологічного стану.

В статті вказується, що Конституція України, захищає права і свободи людини і громадянина, вона гарантує кожному громадянину право на повагу до його гідності, свободу та особисту недоторканість. Вона гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань та інші соціально-політичні, економічні та інші права.

В контексті цих конституційних положень, Кримінальний кодекс України та інші нормативно-правові акти беруть під охорону права та свободи громадян держави. В КК України прямо наголошується, що його головним завданням є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина. Виходячи з цього кардинального положення КК України він охороняє особу від насильства і в тому числі образи – як форми морально-психічного насильства.

В статті встановлено, що проблема честі і гідності особи, починаючи з античності, відігравала важливу роль як в політичній та економічній так і в соціально-правовій і культурно-релігійній сферах.

Історія Київської Русі та її нормативно-правові акти є яскравим свідченням існування норм права в яких образливі, ганебні вчинки, які посягали на честь і гідність особи підлягали не тільки в відшкодуванні шкоди потерпілій особі, а деякі з них і кримінальному покаранню.

Сучасні нормативно-правові акти країн континентальної Європи у своїй кримінальній політиці і практиці значну увагу приділяють проблемі захисту честі і гідності людини де передбачена відповідальність за образу.

В статті підкреслюється, що образа як соціальне явище по своєму змісту і формі представляє собою кримінальну, протиправну дію, спрямовану на приниження честі і гідності людини, що призводить до її фізичних і морально-психологічних страждань.

Це специфічна вербальна агресія, яку можна охарактеризувати як форму психологічного насильства. Зовнішніми проявами образи є її принизливі слова і вирази, а також погрози, лихослів'я, прокляття, чутки, плітки, відкрите хамство. Доведено, що тяжка образа може призвести до глибоких страждань і мук і штовхнути людину до суїциду.

В статті встановлено, що образа тісно пов'язана з загальною та правовою культурою індивіда, його соціальним станом, інтелектуальною та емоційно-вольовою сферою. Зазначено, що образа людини – переконливе свідчення щодо відсутності не тільки загальної культури спілкування. З'ясовано, що дуже важливо добиватись взаєморозуміння, доброзичливого, толерантного ставлення до інших осіб, здатність досягнення емоційного стану і проникнення в морально-психологічний стан іншої особи.

В статті обґрунтовується, що дуже важливо виявити справжні причини образи як правопорушення, а також правильно оцінити її суспільну небезпеку, дати вчинкові правильну кримінально-правову класифікацію.

В статті зазначається, що згідно з чинними нормативно-правовими актами України, у випадку нанесення фізичній особі образи якій завдана моральна шкода – вона має право на компенсацію.

Ключові слова: Конституція України, КК України, образа, честь, гідність, психічний стан особи, права людини, правопорушення, фізичні та моральні страждання.

Humin O. M. PERSONAL INSULT – CRIMINAL-LEGAL AND MORAL-PSYCHOLOGICAL CONSEQUENCES

The article emphasizes that among the problems that currently concern our entire planet is the growth of violent criminal offenses, which are increasingly taking on a cynical, cruel and aggressive form. Among the negative factors in human activity and behavior, such a phenomenon that accompanies humanity plays a significant role, and in our time it takes on a threatening form as an insult.

Insult – is qualified by many foreign and domestic scientists as mental violence that encroaches on the honor and dignity of a person. Norms of international law, as well as the experience of the most developed countries of Europe regarding criminal liability for insult, testify to the importance of protecting the honor and dignity of a person, his social and moral and psychological state.

The article states that the Constitution of Ukraine protects the rights and freedoms of a person and a citizen, it guarantees every citizen the right to respect for his dignity, freedom and personal integrity. It guarantees everyone the right to freedom of thought and speech, to the free expression of one's views and beliefs, and other socio-political, economic and other rights.

In the context of these constitutional provisions, the Criminal Code of Ukraine and other regulatory legal acts protect the rights and freedoms of citizens of the state. The Criminal Code of Ukraine directly emphasizes that its main task is to ensure the legal protection of human and citizen rights and freedoms. Based on this cardinal provision of the Criminal Code of Ukraine, it protects a person from violence, including insults as a form of moral and psychological violence.

The article establishes that the problem of honor and dignity of a person, starting from antiquity, played an important role both in the political and economic, as well as in the socio-legal and cultural-religious spheres.

The history of Kyivan Rus and its normative legal acts are a vivid evidence of the existence of legal norms in which offensive, shameful acts that encroached on the honor and dignity of a person were subject not only to compensation for damage to the victim, but some of them to criminal punishment.

Modern regulatory legal acts of the countries of continental Europe in their criminal policy and practice pay considerable attention to the problem of protecting the honor and dignity of a person, where liability for insult is provided for.

The article emphasizes that insult as a social phenomenon in its content and form is a criminal, illegal action aimed at humiliating a person's honor and dignity, which leads to his physical and moral and psychological suffering.

This is specific verbal aggression that can be characterized as a form of psychological violence. External manifestations of insult are its humiliating words and expressions, as well as threats, slander, curses, rumors, gossip, open rudeness. It has been proven that a serious offense can lead to deep suffering and torment and push a person to commit suicide.

The article establishes that the offense is closely related to the general and legal culture of the individual, his social status, intellectual and emotional-volitional sphere. It is noted that the insult of a person is a convincing evidence of the lack of not only a general culture of communication. It was found out that it is very important to achieve mutual understanding, a benevolent, tolerant attitude towards other people, the ability to understand the emotional state and penetrate into the moral and psychological state of another person.

The article argues that it is very important to identify the true causes of insult as a crime, as well as to correctly assess its social danger, to give the act the correct criminal legal classification.

The article states that according to the current legal acts of Ukraine, in the case of an insult to a physical person who has suffered moral damage, he has the right to compensation.

Key words: Constitution of Ukraine, Criminal Code of Ukraine, insult, honor, dignity, mental state of a person, human rights, offenses, physical and moral suffering.

Постановка проблеми. У нашому суперечливому світі, серед проблем які хвилюють людство є насильницькі, кримінальні правопорушення у всіх сферах суспільного життя. Серед цих соціальних проблем суттєве місце посідає така форма морально-психологічної поведінки як образа. Сутність образи полягає в її негативній ролі яка відбивається на поведінці особи проти якої спрямована образа. Вона є психічним насильством тому що не тільки принижує честь і гідність людини, але й залишає глибокі рани в її морально-психологічному стані.

Образа призводить до фізичних і моральних страждань, вона може набувати цинічної і загрозової форми, наслідком якої можуть бути вбивство, тяжке тілесне ушкодження, самогубство та інші кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи. Враховуючи сучасні реалії в яких знаходиться Україна, ця проблема вимагає нових теоретичних розвідок і прискіпливого, твердого аналізу цієї проблеми в західноєвропейських та інших передових країн світу.

Аналіз останніх досліджень. Проблема образи як морально-психологічного насильства спрямованого на приниження честі і гідності особи, що призводило до фізичних і моральних страждань та привертало увагу вчених і законодавців з античності.

Серед вітчизняних вчених які аналізували деякі аспекти цієї проблеми і активно відстоювали запровадження кримінальної відповідальності за образу Л. Багрій-Шахматов, І. Бандурка, В. Бортник, І. Кириченко, М. Коржанський, В. Мульченко, В. Підгородинський, О. Субботенко, М. Хавронюк, О. Храмцов, та ін.

Віддаючи належне поважним, вищезитованим авторам, варто підкреслити, що це проблема в умовах нашого сьогодення вимагає подальшого комплексного дослідження, активного вивчення й аналізу теорії і практики передових зарубіжних країн.

Автор статті солідаризується з тими вченими які вважають, що декриміналізація законодавцем наклепу та образи в КК України є короточасним актом. Нажаль, Україна ще не досягла такого рів-

ня правової свідомості та культури за якою наклеп і образу слід декриміналізувати.

Метою статті є аналіз образи як соціального явища її правові та морально-психологічні наслідки.

Виклад основного матеріалу. Серед проблем які нині є надзвичайно актуальними і хвилюють сучасний соціум чинне місце займає ріст правопорушень у всіх сферах суспільного життя які прямо або опосередковано зачіпають права, свободу та особисту недоторканість.

Так, у ст. 21 Конституції України підкреслюється: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [1].

На базі Основного закону України діють чинні нормативно-правові акти серед яких важливе місце посідає Кримінальний кодекс України. Так, в п. 1 ст. 1 вказується, що «Кримінальний кодекс України» має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина...» [2].

В контексті прав і свобод людини, суттєву роль відіграє її честь та гідність. У КК України виокремлено такі види честі та гідності як: «людська гідність» (у ч. 1 ст. 120. КК України), національна честь та гідність (ч. 1 ст. 161), особиста гідність (ч. 2 ст. 365 КК України). Таким чином, честь і гідність є об'єктом кримінально-правової охорони держави.

У всі часи, починаючи з античності, честь і гідність особи знаходилась в центрі уваги філософії, юриспруденції, науки і культури. Вони представляють собою невідчужені права людини, її цінність.

Протилежним явищем, антиподом честі і гідності виступає образа, яка не тільки принижує честь і гідність індивіда, але й призводить до його фізичних і моральних страждань. Не випадково, негативні риси образи в поведінці людини в нормативно-правових актах кваліфікували як правопорушення. Яскравим прикладом цього є «Руська правда» Ярослава Мудрого. В короткій редакції «Руської правди» (в статтях 8-10) викладені норми про образу. У «Правді Ярослава Мудрого» за образливі, ганебні вчинки які посягали на честь і гідність особи з кривдника стягувалось грошове стягнення 12 гривень, що становило на той час досить значну суму [3, с. 210-212].

Цікаво відзначити, що розмір покарання за тілесні ушкодження був у чотири рази меншим за розмір покарання щодо образи.

«Державність Київської Русі, – писав І. Лисяк-Рудницький, – носила в собі виразну печать духу свободи, в ній виразно виділялось пошанування прав і свобод людини» [4, с. 212].

В науковій літературі образа сприймається як умисне приниження особи, що має негативний вплив на її морально-психологічний, правовий

та інтелектуальний стан. Це по суті насильство. Вона характеризується як «небезпечний і протиправний вплив, що здійснюється через фізичне або психічне посягання особою на інших осіб, в результаті якого створюється реальна загроза для життя, здоров'я, честі, гідності та інших прав і свобод громадян, що гарантовані Конституцією України і охороняються кримінальним законом» [5, с. 9].

В. Підгородинський дає наступне визначення образи. «Образа, тобто умисне приниження особи, виражене в непристойній формі, якщо таке діяння вчинене у публічному виступі, публічно демонстративному творі, засобах масової інформації, інформаційних ресурсах інтернет або шляхом масового розповсюдження» [6, с. 314].

На наш погляд, це визначення не охоплює цілого ряду вчинків особи, діяльність якої спрямована на приниження честі та гідності іншої.

Українське законодавство у ч.1 ст. 161 КК України захищає всіх осіб України, які проживають на її території від «образи її почуттів у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також обмеження прав ... етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками» [2].

На наш погляд, образа – це почуття, емоції, воля, вчинок, прагнення принизити, нанести психічну травму, біль іншій особі та отримати морально-психологічне задоволення. Як засвідчує Л. Орбан-Лембрик «особа яка шляхом образи принижує іншу, усвідомлює наслідки свого вчинку, отримуючи потім задоволення від досягнутої мети. Завдаючи болю, створюючи проблеми іншій особі, вона намагається підтримати свою високу самооцінку» [7, с. 224].

Образа на думку В. Малахова виникає з «активного самоствердження за рахунок інших. Вона проявляється в таких емоційних почуттях як гнів, ненависть, таких особистісних якостях як жорстокість і агресивність» [8, с. 97].

Так, Е. Фромм вказував, що серед негативних рис людської поведінки є бажання деяких людей поставити інших більш «слабких» у залежність від себе, прагнення знущатися з них.

Образу можна характеризувати як емоційну пристрасть, афективний вибух. Вони, як слушно вказує Ю. Трофімов зі співавторами «змели більше міст і поселень і коштували більших людських жертв, ніж потоки стихій і ураганів» [9, с. 338].

Особа, яка ображає іншу людину, як правило не звертає увагу на почуття, переживання та емоційний стан іншої особи, тобто вона залишається емоційно-байдужою. Та особа яку несправедливо образили, може характеризуватись позитивно як індивід, як працівник, як член сім'ї і колективу, але його емоційний стан, характер, воля не знахо-

дяться в статі пригніченості, він «опускає руки» і не в стані захищати свою честь та гідність.

Слід вказати й на те, що образа, спрямована перш за все на приниження честі і гідності особи, в якій суттєву роль відіграє помста, компрометація її ділової репутації, переслідування власних службово-професійних та матеріальних інтересів та ін.

Образа як антиправовий, антигуманний вчинок, як морально-психологічне насильство може призвести до:

а) до юридично-правових наслідків – вбивство ст. 116 КК України, самогубство ст. 120 КК України, тяжке тілесне ушкодження ст. 123 КК України;

б) фізичного болю та моральних страждань ст. 23 ЦК України;

в) психічних аномалій – стресу, гострі, афективні переживання;

г) службово-професійних – створення навколо особи несприятливого морально-психологічного клімату (булінг), звільнення, конфлікти та непорозуміння серед рідних, знайомих та друзів.

Замислюючись над проблемою щодо необхідності криміналізації наклепу та образи в КК України, вкажемо й на те, що кримінальне законодавство європейських держав притягує до відповідальності за вчинення наклепу та образи.

Наведемо декілька прикладів КК Австрії, згідно § 111 «карається будь-яка особа, котру обвинуватили ... у поведінці яка суперечить честі чи моральності індивіда або іншим чином принижує оцінку його суспільством» [10, с. 913].

Згідно КК Італії, в Главі II розділу 12 Книги 2, «правопорушенням проти честі відноситься образа (ingiuria) і наклеп, зганьблення (diffamazione)» [10, с. 915].

Дифамація (від лат. Diffamazione – позбавляти доброго імені, ганьбити, порочити).

В Іспанії наклеп та образа в розділі IX Книги 2 кваліфікується як приниження честі і гідності щодо потерпілої особи і притягуються до кримінальної відповідальності.

КК Норвегії у § 246 притягує особу до відповідальності яка «незаконно словами чи діями порушує почуття гідності іншої особи» [10, с. 916].

В Швейцарії кримінальний кодекс притягує до відповідальності проти честі та гідності – наклеп «(статті (173-176) і образу (ст. 177)» [10, с. 915].

«Законодавство більшості держав, – зауважує М. Хавронюк, – зберігає кримінальну відповідальність за наклеп і образу» [10, с. 911].

На жаль в Україні на законодавчому рівні ця проблема не вирішена, хоча враховуючи реалії нашого життя є актуальною.

Прагнення України щодо побудови суспільства яке б відповідало європейським нормам і стандартам з об'єктивною необхідністю вимагає

входження в її політико-правове поле структури та курсу на європейську інтеграцію та приведення «правової системи України до принципів правового регулювання, які існують в Європейському союзі» [11, с. 6].

Аналізуючи проблему образи як соціально-правового та морально-психологічного явища В. Підгородницький вказує на те, що «КК України 1960 р. передбачає кримінальну відповідальність за «образу» (ст. 126), а також відповідальність за образу осіб з особливим статусом (ст. 176-3, ст. 189, ст. 189-1) [12, с. 173].

Як зауважує М. Хавронюк «Багато років ... українські вчені з цікавістю поглядали у бік європейського кримінального законодавства, але ніхто не наважувався зробити спробу «приміряти» його на Україну, прискіпливо перевірити, на скільки українське кримінальне законодавство відповідає або не відповідає кращим європейським зразкам» [10, с. 9].

Так, наприклад, О. Храмцов приходиться до висновку, що декриміналізація законодавцем наклепу та образи в КК України були діями передчасними [13, с. 492-493].

В Конституції України закріплено право громадян на «відшкодування моральної шкоди завданої поширенням недостовірної інформації» (ст. 32).

Таким чином у кримінальному процесі суттєву роль відіграє проблема «захисту законних інтересів осіб, що потерпіли від кримінального правопорушення, мають право на «відшкодування (компенсацію) зазначеним особам шкоди, спричиненої протиправними діями» [14, с. 247].

В науці кримінально-процесуального та цивільного права приділяється значна увага відшкодуванню шкоди потерпілій особі від образи.

У цьому аспекті чинний КПК України у ч. 1 ст. 55 прямо вказує на те, що фізичній особі якій кримінальним правопорушенням завдана моральна шкода має право на її відшкодування. Так, шкода, завдана «кримінальним правопорушенням або іншим суспільно-небезпечним діянням, може бути стягнута судовим рішенням» [15, с. 68].

Висновки. Серед негативних чинників, що штовхають особу до вчинення правопорушень є образа, яка спрямована на приниження честі і гідності іншої особи, що завдає їй істотних фізичних та моральних страждань.

Конституція України, чинний КК України стоять на сторожі захисту прав і свобод громадян, захищаючи їх честь і гідність. Проблема захисту честі і гідності людини від образи, починаючи з античності знаходилась в центрі законодавства держави. У нормативно-правових актах Київської Русі за образу накладався штраф, а за тяжку образу особа притягалась до кримінальної відповідальності.

Сутність образи заключається в приниженні честі і гідності особи, вона наносить їй морально-психологічні страждання, що може призвести до вбивства, самогубства, тілесних ушкоджень, а також психічних захворювань.

В статті вказується, що в Україні до цього часу декриміналізовано наклеп та образу. Водночас, в багатьох країнах Європи особи за наклеп і образу притягуються до кримінальної відповідальності. Таким чином, прагнення України до вступу в ЄС, втілення в її кримінальній політиці європейських стандартів і цінностей вимагає нових творчих пошуків, об'єднання зусиль вчених не тільки представників кримінального права, але й філософії, психології, соціології, політології, культурології та інших наук. Такий комплексний підхід є гарантією, що може призвести до позитивних результатів.

Література

1. Конституція України: чинне законодавство станом на 02 лютого 2018 р. : Офіц. текст. Київ : Алерта, 2018. 80 с.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 07 вересня 2022 року. : Офіц. текст. Київ : Алерта, 2022. 240 с.
3. Радутний О. Новітній погляд на Правду Руську Ярослава Мудрого (рецензія на видання уклад. Г. Г. Демиденка та В. М. Єрмолаєва «Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі») / О. Радутний. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 4. С. 210-214.
4. Причепій С. М., Черній А. М., Гвоздецький В. Д., Чекаль Л. А. Філософія : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.
5. Гумін О. М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти : автореф. дис. ... д-ра юри. наук. спец. : 12.00.08 – кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право. Львів, 2010. 40 с.
6. Підгородинський В. М. Злочини проти честі та гідності особи в теорії кримінального права : монографія. Одеса : Юридична література, 2019. 352 с.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія. Навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.
8. Малахов В. А. Етика: Курс лекцій : навч. посібник. Київ : Либідь, 1996. 304 с.
9. Психологія: Підручник Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін.; за ред. Ю. Л. Трофімова. 3-є вид., стереотип. Київ : Либідь. 2001. 560 с.
10. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. монографія. Київ : Юрисконсульт, 2006. 1048 с.
11. Цивільне законодавство України в контексті розвитку європейського приватного права : монографія / Р. О. Стефанчук, Ю. В. Білоусов, Н. Л. Бондаренко-Зелінська [та ін]; за заг. ред. Ю. В. Білоусова. Київ: Ред. журн. «Право України», 2013. 296 с.
12. Підгородинський В. М. Про криміналізацію образи в Україні: Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку державності та права: матер. Міжнар. наук.-практич. конфер., присвяч. 15-річчю НУ «ОЮА» та 165-річчю Одеської школи права. м. Одеса, 30 лист. 2012 р. Т. 2. С. 173–175.
13. Храмцов О. М. Щодо кримінально-правової охорони честі та гідності особи в Україні. *Розвиток державності та права в Україні : реалії та перспективи* : матеріали I міжнар. наук. практ. конф. Сімферополь : 2009. Ч. I. С. 492-495.
14. Кримінальний процес: підручник / Р. І. Благу-та, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова, В. В. Луцика. Львів: ЛьвДУВС, 2019. Ч. 1. 532 с.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 23 жовтня 2018 р. Офіц. текст. Київ: Алерта, 2019. 330 с.

УДК 343.9
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.15>

І. В. Кріцак
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
з проблем досудового розслідування
Харківського національного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-3530-4269

ВІЙСЬКОВА КРИМІНОЛОГІЯ В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ ТА ЇЇ ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК З ПОЗИЦІЙ РЕАЛІЙ НИНІШНЬОГО ДНЯ

Розробляючи військову кримінологію у рамках кримінологічного проекту загальносоціального значення з максимальним відходом від цитованості російських джерел, викристалізовується її українська значущість, ключовим (вузловим) елементом чого є висвітлення у найцікавіших деталях і прикладах військової сфери діяльності з подальшим кримінологічним обґрунтуванням та осмисленням, визначеністю характеру і ступеня соціальних ризиків криміногенних ситуацій з метою подолання конфліктної військової панорами, а головне – виявлення прихованих смислів військового часу, причин і наслідків тих чи інших військових подій. Тут вимагається знання духовної історії людства, відповіді на запитання «чому?», і «для чого?», коли зовні проблемні моменти у неординарних випадках виходять на краще, слідуючи принципу: «Господь не допускає випробування, якщо б із них не вийшло чогось кращого», цим самим викриваються хворобливі стани суспільства, де можна використати весь антикриміногенний потенціал військової кримінології заради вдосконалення способів підвищення соціального регулювання та реалізації їх на практиці з позицій високодуховного життя, правильності обраної релігії, що й буде орієнтиром суспільного життя.

Методологічна картина військової кримінології потребує багатьох зусиль щодо з'ясування істинних смислів, передусім йдеться про кримінологічно-віктимологічний зріз «держави-агресора» та «держави-жертви». Звідси, перед сучасною українською кримінологією постає питання визначення та винайдення шляхів антикриміногенного потенціалу механізмів військової кримінології з одночасним, вірогідним зниженням криміногенності чинників суспільного життя, що за нинішніх умов російсько-української війни є важливим у напрямку суттєвого зниження ризиків та загроз подальшого військового стану і якомога скорішого досягнення миру на паритетних засадах виявлення кримінологічних засад розкриття істинних смислів та граней військової кримінології для України з описом, поясненням та підтвердженням багатьох факторів і процесів, духовними переданнями і, як результат, глобальними катаклізмами, пов'язаними з гріховністю життя, що й визначає найбільш важливі криміногенні ризики.

Ключові слова: військова кримінологія, історичний досвід, духовно-ціннісна складова, оборонно-промисловий комплекс.

Kritsak I. V. MILITARY CRIMINOLOGY IN HISTORICAL RETROSPECT AND ITS FURTHER DEVELOPMENT FROM THE POSITION OF THE REALITIES OF THE PRESENT DAY

By developing military criminology within the framework of a criminological project of general social significance with the maximum deviation from the citation of russian sources, its Ukrainian significance is crystallized, the key (nodal) element of which is its coverage in the most interesting details and examples of the military sphere of activity, current functioning with further criminological justification and understanding, determination the nature and degree of social risks of criminogenic situations in order to overcome the conflict military panorama, and most importantly - to reveal the hidden meanings of wartime, the causes, and consequences of certain military events. Here, knowledge of the spiritual history of mankind is required, to answer the questions "why?" and "for what?", when outwardly problematic moments in rare cases turn out for the better, following the principle: "The Lord does not allow trials if something better does not come out of them", thereby exposing the painful conditions of society, where it is possible to use the entire anti-criminogenic potential of military criminology for the purpose of improving methods of increasing social regulation and implementing them in practice from the standpoint of highly spiritual life, the correctness of the chosen religion, which will be the guidepost of social life.

The methodological picture of military criminology requires a lot of effort to find out its true meanings, first of all, it is about the criminological-victimological section of the "aggressor state" and the "victim state". Hence, modern Ukrainian criminology faces the question of determining and inventing ways of the anti-criminogenic potential of the mechanisms of military criminology with a simultaneous, probable reduction in the criminogenic factors of social life, which under the current conditions of the Russian-Ukrainian war is important in the direction of significantly reducing the risks and threats of a further state of war and as soon as possible achieving of peace on the basis of parity, identifying the criminological foundations, revealing the true meanings and facets of military criminology for Ukraine with the description, explanation, and confirmation of many factors and processes, spiritual traditions and, as a result, global cataclysms associated with the sinfulness of life, which determines the most important criminogenic risks.

Key words: military criminology, historical experience, spiritual and valuable component, defense-industrial complex.

«Ничто так не зависит от экономических условий, как именно армия и флот, – считал такой известный знаток военных событий XIX в. как Фридрих Энгельс.

Нечистота человека помрачает, а божество вдохновляет к науке, к озарениям, к открытию будущего. Современный мир тонет в блуде, в сквернословии, а наша задача тянуться к высоким смыслам, святыням, евангельским истинам данным в Священном писании и священном предании...

Актуальність розроблення військової сфери в оборонно-промисловому потенціалі. Україна – одна з небагатьох держав, що мають як розвинену виробничу базу для масового виготовлення об'єктів бронетанкової техніки – Харківський завод імені В. О. Малишева (перш за ХПЗ, завод № 183, завод № 75, Харківський завод транспортного машинобудування, ХЗТМ), так і власне спеціалізоване Харківське конструкторське бюро з машинобудування імені О. О. Морозова (ХКБМ; раніше танкове КБ Т2К, ОКБ-520, КБ-60). На їхньому рахунку створення багатьох уславлених бойових машин, у т. ч. Т-34, який багато експертів вважають найкращим танком усіх часів, масовий серійний Т-54, який визначив розвиток світового танкобудування на багато років, Т-64 – машини, випуск якої ознаменував перехід до створення основного бойового танка і т.д. Так, історія світової бронетанкової техніки тісно пов'язана з найбільшим центром прикладних та фундаментальних досліджень у галузі машинобудування – Харківським політехнічним інститутом (ХПІ). Його прославлена історія починається відкриттям 1885 р. Харківського практичного технологічного інституту (ХПТІ, з 1898 р. – ХТІ, з 1929 р. – ХПІ). На базі та території ХПІ в 1930 р. було сформовано 6 самоспеціалізованих інститутів для підготовки інженерно-технічних кадрів, у т. ч. Харківський механіко-машинобудівний (ХММІ). ХПІ було відтворено 1949 р. [1, с. 30].

Надійний оборонно-промисловий комплекс – запорука процвітання держави. Сучасний етап розвитку науки і техніки характеризується інтенсивними темпами створення технічних систем широкого кола призначення на базі використання нових досягнень у технологіях. Одночасно зростає і складність розв'язання завдань забезпечення їхньої гарантованої працездатності. Прийняття рішень щодо планування заходів із забезпечення необхідного рівня працездатності таких систем базується насамперед на результатах аналізу та оцінки характеристик їх надійності на всіх етапах життєвого циклу (розробки, виробництва та експлуатації). Формування індивідуальних статистичних вибірок даних про надійність конкретних зразків технічних систем з урахуванням зазначених підходів потребує тривалого часу.

У зв'язку з цим останніми роками стали розвиватися методи аналізу надійності технічних систем, що базуються на розробці та дослідженні математичних моделей їх функціонування. Такі моделі дозволяють із достатньою точністю оцінювати вплив змін у надійності технічних систем та відповідати заданим вимогам ефективності оптимального співвідношення між різними властивостями, а також формувати структуру системи технічного обслуговування та ремонту, що забезпечує гарантовану їх експлуатацію [2, с. 35].

Військово-історична реальність та її значення в умовах сьогодення. В. Д. Шалюкова наголошує, що військово-історичну реальність не можна зводити до минулої військової практики. Військові події, що відбулися, можуть надавати вплив на наступні події та практично утримуватися у вигляді реальних наслідків. Реальність сучасна та історична розрізняються ступенем своєї повноти. Події військового минулого мають у собі різний ступінь реальності, що виражається в характері та силі їх впливу на сучасне суспільне життя та військову справу. Військово-історична реальність включає матеріальну (військову практику) та духовну діяльність людей у військовій галузі. Військова практика діалектично суперечлива, має об'єктивну та суб'єктивну сторони, як суперечливі військово-історичні події, факти, процеси. Кожна військово-історична подія має свої конкретні, тільки їй властиві сторони. Категорія «військово-історична реальність невіддільна від поняття «історичний час». Висвітлення подій воєнної історії вимагає знаходження відправного пункту, який би служив «точкою відліку». У військовій історії час має різну ступінь щільності для тих чи інших подій, як і періодів усередині однієї події [3, с. 151]. Радянська епоха упродовж семи десятиліть, коли в управлінні державними справами основний акцент зміщувався у сторону силового протистояння, формувала ідеологію «свій» «чужий». Холодна війна у досягненні військового паритету з протилежними військово-політичним союзом сприяла накопиченню новітнього озброєння, що суттєво залежить від збільшення ВВП та національного доходу держави. Як влучно зазначає П. І. Артюх, головними завданнями військової політики держави у сучасних умовах є запобігання ядерній війні, будь-яким війнам між народами, збереження і зміцнення миру, припинення гонки озброєнь, скорочення їх на основі рівної безпеки країн; виконання міжнародних зобов'язань відповідно до міжнародних договорів [4, с. 41–42].

Історична ретроспектива військової політики та її значення в нинішніх умовах. П. І. Артюх наголошує, що у духовному житті радянського союзу панувала ідеологія конфронтаційної свідомості: світ поділився на ворожі табори. При цьому малося на увазі, що в цьому непримиренному про-

тиборстві перемогу здобуде соціалістичний табір. Реалії другої половини ХХ століття змусили по-іншому подивитися на багато процесів. Капіталізм не зник із світової арени, а, навпаки, створив нові технології, підвищив продуктивність праці, здійснив багато соціальних програм. Водночас реальні досягнення соціалізму – перемога у другій світовій війні, статус СРСР як другої наддержави світу, успіхи в космосі та ін. – почали знижуватися.

Жорстко централізована адміністративно-командна модель соціалізму виявилася нездатною освоїти інтенсивну систему господарювання, забезпечити стерпний рівень життя. На зазначені тенденції наклали свій відбиток глобальні проблеми. Вступ людства в ядерний вік поставило під загрозу саме існування роду людського. Загроза можливої ядерної катастрофи доповнилася екологічною кризою, «демографічним вибухом», поширенням СНІДу та іншими загальносвітовими проблемами.

Сукупність названих обставин зажадала докорінного повороту в образі думок і дій, змін у ідеологічному обґрунтуванні військової політики кожної держави. Керівники держав поступово усвідомили, що на зміну конфронтаційній моделі біполярного світу, непримиренного протиборства антагоністичних сил, систем, таборів поступово приходять моделі складної єдності багатополярного світу.

За кожним народом визнається право і свобода вибору соціального ладу, способу життя, політична система. Цей вибір здійснюється демократично, на правовій, конституційній основі, а не шляхом експорту революції та контрреволюції чи іншим шляхом військового та економічного тиску.

Однак у реальному світі відбувається велика кількість насильств у найрізноманітніших формах. Що ж до історичної перспективи, то ідея ненасильницького світу може і має бути дороговказом для формування нового типу міжнародних відносин. Але насправді відбуваються процеси, які важко пов'язати із цією перспективою. Якщо раніше декларувалося, що у «холодній війні» не може бути ні переможців, ні переможених, то зараз держави гегемони дедалі більше претендують на свою зверхність. Щоправда, більшість все ж переконані, що у ядерній війні не може бути переможця.

Виграти неможливо ані ядерну війну, ані гонку озброєнь. У марафоні гонки озброєнь, сторони, що змагалися, зайшли в глухий кут. Гори ядерної зброї / еквівалентної 60 млрд. т. тринітротолуола / здатні багаторазово знищити все живе на Землі. Ось чому першим і основним орієнтиром військової політики провідних країн стала установка на запобігання ядерної війни, на припинення гонки ядерних озброєнь та їх поетапне скорочення аж до повної ліквідації. Але роззброєння та нинішнє одностороннє скорочення окремими країнами свого військового потенціалу далеко не одне й те саме. Якщо колишня Радянська Армія

втрачає колишню боєздатність, то збройні сили США нарощують свою міць. Якщо Варшавський Договір розпався, а НАТО продовжує зміцнюватися. Більше того, колишні члени Варшавського Договору – Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія – вже встановили та розвивають різні форми військового співробітництва з НАТО в цілому та окремими її членами. Це до певної міри стосується і країн Балтії. Геостратегічне значення матиме і розпад Югославії. Як далекосяжні плани у зв'язку з утворенням незалежних держав Середньої Азії та Казахстану в НАТО особливе місце відводиться Туреччині.

Військова політика держав формується у складній міжнародній обстановці. Тільки ґрутуючись на військовій доктрині, що носить оборонний характер, вона може визначити такий склад збройних сил, таку їх стратегічну дислокацію, такі способи воєнних дій, які змусять зважати на цю силу і в той же час не загострюватимуть, а стабілізуватимуть військово-політичну обстановку в регіонах та у світі, сприятимуть зростанню довіри між сторонами, зміцнювати світ. Забезпечення військової безпеки держави, захист її суверенітету, недоторканності кордонів, відсіч будь-якої агресії – у цьому одна з головних призначень військової політики, що створюються збройними силами будь-якої держави. При виробленні військової політики слід враховувати, що не виключено зигзагів у політиці тих чи інших держав, військово-політичні провокації у зв'язку з посиленням внутрішніх протиріч.

Саме тому нині США, європейські країни НАТО та багато східноєвропейських держав вже уточнили свої військово-стратегічні установки у взаємозв'язку з міжнародними, що змінилися умовами, стосовно яких розпочато перебудову військової системи блоку. Дії незалежних держав на світовій арені регулюються Статутом ООН, рішеннями Ради Безпеки, різними договірними зобов'язаннями. Отже, нова обстановка у світі вимагає буквально від усіх держав осмислити і наново розробити зміст воєнної політики [4, с. 41].

Російська військова ідеологія у переплетінні з божественними цінностями, в умовах вироблення стратегій українського державно-політичного життя. В одному із джерел наголошується: «Достопамятная отечественная война 1812 года есть знамение великой Божией благодати к России, которую милосердие Всевышнего избрало орудием спасения страждущего человечества. Ею явил Он чудеса всемогущества, благости и правды. Ею союз целой Европы против России в шестьсот тысяч человек двадцати языков, сокрушен и сделан орудием для наказания Франции...» [5]. Виходячи з цього, нам, українцям, слід перейняти глибокі релігійні ідеї, коріння християнства з Андріївських часів, Аскольда і Діра, починаючи

від Антонія та Феодосія Києво-Печерських, Ольги та Володимира, Ярослава Мудрого і багатьох праведників Афону. Українська ідеологія повинна вироблятися на ціннісній основі із запозиченням кращих напрацювань та надбань європейської та світової цивілізації. Водночас, для того, щоб краще знати тактику і стратегію ворога, необхідно добре його вивчити на ментальному, духовно-сутнісному рівнях. І наукова спільнота тут відіграє неабияку роль, подібно як кібервійська здійснюють оборону нашої держави у кіберпросторі, так і наукова спільнота повинна щоденно освоювати наукові простори (в тому числі і російські) з необхідністю відповідного кримінологічного аналізу сприйняттого для нашої країни матеріалу. Звідси, багато ідей потребують окремого наукового аналізу з метою вибудовування стратегій відповідної поведінки, мисленнєвих процесів тощо.

На думку більшості росіян, завдяки інформаційній пропаганді, особлива місія Росії щодо здійснення російської військової ідеології сьогодні, полягає у спасінні людського роду, всього світу від безладу і хаосу, содомських і гоморських гріхів, і вона сьогодні превалює головною шпальтою на телеканалах, в головах як чиновницького апарату, так і простого люду. Її «могутність» накладає особливий відпечаток саме на ідеологічному рівні, на людях, територіях, де зараз проживає російський народ, який суттєво змінив ставлення до колись дружелюбної України. Виникає запитання: як знайти шляхи виходу з цієї ситуації з позицій розроблення військової кримінології у досягненні довгоочікуваного миру?

Розвиток військової кримінології крізь призму духовно-ціннісної складової. В нинішніх умовах повномасштабної агресії РФ проти України історичний досвід є неабияк важливим в організації національно-державного і військового життя, що загалом сприятиме збереженню державотворчих традицій нашого народу та слугуватиме зміцненню власної самосвідомості військово-службовців українських збройних формувань [6, с. 160]. Водночас, перебування України у стані нинішнього гострого збройного конфлікту змішаної, багатовимірної, соціокультурної, суспільно-політичної етіології ставить на порядок денний питання про створення належних, науково обґрунтованих передумов підготовленості до входження нашої країни у фазу переходу, постконфліктного транзиту до мирного життя. У цьому аспекті цілком зрозумілими та виправданими уявляються як державні ініціативи (передусім, з боку Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій, його законопроектної активності), так і (більшою мірою) ініціативи громадянського суспільства, осередки якого, як свідчить практика, виявляються мобільнішими, адаптивнішими, чутливішими за органи публічного адмініструван-

ня до соціальних запитів [7, с. 124]. Перехідний період характеризується численними конфліктогенними, криміногенними ризиками, пов'язаними як із загрозами реставрації колишніх параметрів соціального розвитку, що призвели до конфлікту та/або утвердження недемократичного політичного режиму, розгортанням механізмів симуляції, імітації реформ, неефективністю допомоги жертвам конфлікту, репресій, сприянням уникненню відповідальності за правопорушення, так і з криміналізацією новітніх політичних, економічних, квазіправових інститутів, створенням нових передумов для нарощування соціальної напруженості, ворожнечі, агресивної фронтірності. Така специфіка перехідного періоду дала змогу окремим дослідникам говорити про інверсію та парадоксальність успішності (неуспішності) відповідної державної політики [8].

Стосовно методик здійснення наукових досліджень у галузі кримінального права та кримінології. Розроблення проблеми імунітету (вакцини) у кримінальному праві та кримінології до всього чужорідного є досить важливою, вельми цікавою та оригінальною для наукових досліджень, особливо коли йдеться про багатоаспектність складових елементів галузі. З іншого боку, гонитва за оригінальністю наукових ідей та поглядів передбачає постійний моніторинг найрізноманітніших сфер людської діяльності у бажанні відкриттів, формування авторського стилю мислення, самотності в досягненні істини. Також йдеться про «вакцину» від ересей, заради того, щоб не зрадити національним інтересам, власній історії, що передбачає відстоювання традиціоналізму істинності основних постулатів православної віри, заради вироблення оригінальних ідей, коли вже втрачаються межі лаконічності та викристалізовується позиція щодо систематизації та узагальнення найрізноманітнішого матеріалу, який має значення для наукових досліджень у результаті того, коли автор «горить» тією чи іншою ідеєю. Водночас, штучне нагромадження наукового матеріалу є зайвими елементами, які за своєю сутністю фактично нічого не несуть чи, навпаки, негативним чином впливають на розвиток тієї чи іншої галузі в осягненні її всебічності та універсальності.

Про те, що кримінологія є міждисциплінарною наукою, наголошується у більшості західних джерел. Однак на рівні побутових наукових інтересів та пошуків вітчизняних кримінологів досі відповідна методика не увійшла до повсякденного вжитку, оскільки більшість вчених залишається усталеною у власних поглядах стосовно догматизації кримінології. Слід усвідомити, що кримінологічна наука загалом має соціолого-філософську спрямованість, прагне до максимального узагальнення, яка торує відповідний шлях з метою збагачення кримінально-правової сфери новими знан-

нями та накопичує найрізноманітніші оригінальні ідеї, які можуть бути осмисленими з позицій кримінолога з подальшою можливістю криміналізації чи декриміналізації суспільних відносин на рівні врегульованості у Законі про кримінальну відповідальність. З іншого боку, у такому разі, подібно як філософія права для теоретико-правової науки, кримінологія є зацікавлюючою (ініціюючою у здійсненні нових наукових досліджень) для молоді, нової когорти науковців, які не завжди можуть визначитись із науковим шляхом та обрати сферою своїх інтересів саме кримінально-правовий блок через відповідну складність у вивченні кримінального права, особливо коли йдеться про труднощі кримінально-правової кваліфікації. Безперечно, що перечитати великий масив кримінально-правового матеріалу не завжди представляється можливим. Так, сьогодні, для прикладу, лише Бібліотека імені Вернадського налічує понад 10 тис. наукових статей, присвячених кримінально-правовому, криміналістичному, кримінологічному блокам. Однак відповідні завдання слід постійно ставити перед собою, подібно, коли йдеться про дослідження, здійснювані науково-дослідними лабораторіями, адже великий масив законопроектної бази надходить для наукового аналізу до навчальних закладів щоденно.

Висновки. Чи всякі відносини здатні витримати навантаження спокусою? Саме випробування загартовують нас у стресостійкості. Як же обійти гострі кути конфлікту, коли це не завжди є можливим. Існує багато методик, які містяться у різноманітних текстах і кожна з них має раціональне зерно. Однак, на наш погляд, як себе правильно повинна вести людина, найкраще такі принципи і пріоритети закладені у 9 Заповідях Блаженств (Мф 5:3-11), які скоріше йдуть другорядним пріоритетами поведінки людини після Десяти Заповідей Божих.

За Вікіпедією:

- блаженны нищие духом (греч. πτωχοὶ τῷ πνεύματι), ибо их есть Царство Небесное (ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν);
- блаженны плачущие (πενθοῦντες – скорбящие), ибо они утешатся;
- блаженны кроткие (πραεῖς), ибо они наследуют землю;
- блаженны алчущие и жаждущие правды (δικαιοσύνην – праведности), ибо они насытятся;
- блаженны милостивые (ἐλεήμονες), ибо они помилованы будут;
- блаженны чистые сердцем (καθαροὶ τῇ καρδίᾳ), ибо они Бога узрят;
- блаженны миротворцы (εἰρηνοτοοί, в ранних славянских текстах – смиряющиеся, ибо они будут наречены сынами Божиими);
- блаженны изгнанные за правду (δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, букв. «подвергшиеся преследо-

ваниям из-за праведности», «изгнании правды ради»), ибо их есть Царство Небесное;

- блаженны вы, когда будут поносить вас и гнать и всячески неправедно злословить за Меня. Радуйтесь и веселитесь, ибо велика ваша награда на небесах: так гнали и пророков, бывших прежде вас [9].

Водночас виникає запитання: чому людські відносини заходять у глухий кут, чому близькі люди, у разі частого перетину межі дозволеного, стають агресивними один до одного? Чи варто все ж таки застосувати принцип Таліона «зуб за зуб, око за око», щоб не дати розвинути агресії, негативу, злоби і ненависті і присікти зло на корені? Чи, може, людські немочі покривати молитвою та багатьма благочестивими станами і власним прикладом довести, що віра чи просто слова, без діл – мертві? Бо ж повчати, напоумлювати інших – легко, а на власному прикладі показати, як слід жити на Землі, – є вищим покликанням.

Духовно-ціннісний вимір багатьох рівнів методології кримінологічного дослідження військової кримінології засновується на універсалізмі соціально-духовних зв'язків і родинних коренів, системності історії у результаті гріховності циклів, коли за несправедливість, цинізм та зверхність обов'язково слідує відплата. Усі ці смисли так чи інакше усувають діалектичні протиріччя у спрямованості до рівноваги. Їхнє застосування забезпечить можливість формування уявлення про взаємозалежність концептів великої та малої гріховності, що й визначить подальший інноваційний перехід України на нові щаблі ведення високодуховного життя. Відомими є вислови: «На війні атеїстів немає», «Як тривога, то до Бога», але найкраще, мабуть, смисл військової кримінології в аспекті подальшого розроблення духовно-ціннісної концепції праворозуміння висвітлений у таких поетичних рядках: «Никто не смеется над Богом в больнице, никто не смеется над ним на ВОЙНЕ, там Вера в душе начинает искрестя, и чаще молитвы звучат в тишине»...

Оперування цими підходами сприятиме визначенню окремих наукових специфікацій методології наукового дослідження, соціального конструювання істинних смислів соціальних відносин феноменологічності шляху наукових досліджень, що й визначить потенціал кримінологічної науки в описі та поясненні змісту криміногенних станів, в основі яких лежать смислові навантаження гріховного та праведного з подальшим виведенням вказаного на рівні правового регулювання. Загалом розроблення військової кримінології передбачає комплексність процесів та механізмів з подолання соціальних криз і конфліктів, враховуючи історичну спадщину багатьох поколінь, починаючи від створення світу, коли у старозавітній історії священного писання добре висвітлені вказані

процеси, а головне – наслідки згадуваної нами гріховності і праведності, співставлення законницького та високодуховного життя з метою не дати розвинутися та утвердитися злу у загальносвітових масштабах, на засадах основної ідеї, евангельського служіння людині як найвищій соціальної цінності, яка створена за образом та подобою Божою і повинна відповідати бажаному стану праведності та святості життя.

Література

1. Епифанов В. В., Ткачук Н. А., Назаренко С. А., Писарская Н. В., Марусенко С. И. Эволюция разработок ученых и выпускников ХПИ в области военных гусеничных и колесных машин в 20 веке (обзорная статья). *Вісник Національного технічного університету «ХПИ». Серія : Машинознавство та САПР.* 2020. № 2. С. 30–50.
2. Шишанов М. О., Веретнов А. О., Трегубенко С. С., Шаповал А. Н. Методические рекомендации по выбору показателей надежности при проектировании военной автомобильной техники. *Озброєння та військова техніка.* 2020. № 1. С. 35–42.
3. Шалюкова В. Д. Проблема военно-исторической реальности. *Вісник Національного авіаційного університету. Філософія. Культурологія.* 2010. № 1. С. 148–152.
4. Артюх П. И. Сущность и структура военной политики государства. *Вісник СевНТУ. Сер. : Політологія.* 2013. Вип. 145. С. 39–43.
5. ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 59, арк. 97 зв. 98.
6. Губський С. Діяльність адмірала А. Покровського у розбудові українського флоту у Криму та на Півдні України у 1917–1918 рр. (До 160-річчя з дня народження). *Українознавство.* 2022. № 2. С. 143–163.
7. Орлов Ю. В., Дундич Л. В. Кримінологічні засади перехідного правосуддя для України: зони криміногенних ризиків. *Право і Безпека.* 2022. № 1. С. 124–132.
8. Balasco L. M. The Transitions of Transitional Justice: Mapping the Waves from Promise to Practice. *Journal of Human Rights.* 2013. Vol. 12, Iss. 2. Pp. 198–216. DOI: <https://doi.org/10.1080/14754835.2013.784858>.
9. Заповіді блаженства. Википедія. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4%D0%B8_%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0

УДК 343.21
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.16>

О. В. Ус
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-9035-822X*

КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правового регулювання, його змісту та структури, системи наукових поглядів, способів розуміння та тлумачення у правовій літературі. З'ясовано сутність та структуру кримінально-правового регулювання як виду правового та соціального регулювання, інструмент (засіб) кримінально-правового регулювання як впорядкування суспільних відносин шляхом їх регулювання та охорони та способи здійснення кримінально-правового регулювання.

Доведено, що кримінально-правове регулювання становить передбачення кримінально значимого діяння (поведінки) у кримінальному законі (кримінально-правовій нормі) з метою впорядкування суспільних відносин.

Обґрунтовано, що кримінально-правове регулювання: є видом правового регулювання і володіє притаманними йому властивостями з урахуванням специфіки, обумовленої завданнями і функціями, предметом і методом кримінального права; характеризується впорядкуванням суспільних відносин за допомогою кримінально-правових засобів (норм та інститутів кримінального права); поширюється на заздалегідь не визначену кількість тотожних випадків; має нормативний характер і полягає у створенні законодавчої моделі заборон вчинення відповідних діянь (основний спосіб регулювання) та дозволянь (допоміжний спосіб регулювання); адресується неперсоніфікованому колу осіб; здійснюється, як правило, протягом тривалого часу – з моменту набуття конкретною кримінально-правовою нормою чинності і до моменту втрати нею чинності; являє соціально-політичну оцінку відповідної категорії діянь, надаючи їм кримінально-правового значення; має превентивний характер, водночас може носити й заохочувальний характер у разі допоміжного (додаткового) способу такого регулювання; є юридичною підставою застосування кримінально-правового впливу (в тому числі й кваліфікації) до особи, яка вчинила кримінально значиме діяння.

Досліджено розмежування кримінально-правового регулювання та кримінально-правового впливу, в тому числі кваліфікації кримінально значимих діянь та заходів кримінально-правового впливу.

Ключові слова: правове регулювання, кримінально-правове регулювання, кваліфікація в кримінальному праві, кримінально-правовий вплив, кримінально-правова норма.

Us O. V. THE CONCEPT OF CRIMINAL LAW REGULATION

The article is devoted to the study of criminal law regulation, its content and structure, the system of scientific views, methods of understanding and interpretation in legal literature. The essence and structure of criminal law regulation as a type of legal and social regulation, the tool (means) of criminal law regulation as the ordering of social relations by means of their regulation and protection, and ways of implementing criminal law regulation are clarified.

It has been proven that criminal law regulation is the provision of a criminally significant act (behavior) in the criminal law (criminal law norm) with the aim of regulating social relations.

It is substantiated that criminal law regulation: is a type of legal regulation and has its inherent properties, taking into account the specificity determined by the tasks and functions, subject and method of criminal law; is characterized by the regulation of social relations with the help of criminal legal means (norms and institutions of criminal law); applies to an unspecified number of identical cases; has a regulatory nature and consists in creating a legislative model of prohibitions of the relevant acts (main method of regulation) and permits (auxiliary method of regulation); addressed to an impersonal circle of persons; is carried out, as a rule, over a long period of time – from the moment a specific criminal law norm enters into force and until the moment it loses its validity; represents a socio-political assessment of the relevant category of actions, giving them a criminal-legal significance; has a preventive nature, at the same time it can have an encouraging nature in the case of an auxiliary (additional) method of such regulation; is a legal basis for the application of criminal-legal influence (including qualifications) to a person who has committed a criminally significant act.

The distinction between criminal-legal regulation and criminal-legal influence, including the qualifications of criminally significant acts and measures of criminal-legal influence, has been studied.

Key words: legal regulation, criminal law regulation, qualification in criminal law, criminal law influence, criminal law norm.

Гармонійне існування та розвиток суспільства потребує встановлення державою належних правил, виконання яких гарантує та забезпечує стабільність і впорядкованість суспільних відносин, утвердження справедливості, створення адекватних та ефективних умов для дії та розвитку соціальної, економічної, духовної сфер життя, безпеку, правопорядок, свободу та спокій у суспільстві.

Кримінальне право як галузь права покликана виконувати відповідні завдання та має певні функції. Кримінальний закон складається з кримінально-правових норм та інститутів, які мають різну правову природу, зміст, цілі, підстави й механізм застосування, кримінально-правове значення тощо. Водночас об'єднувальним фактором таких норм та інститутів є завдання,

що поставлені перед кримінальним законодавством – правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням (ч. 1 ст. 1 КК).

Виконання завдань та реалізація функцій кримінального права обумовлені кримінально-правовим регулюванням як одним із фундаментальних понять (категорій) кримінального права. Водночас єдності позицій щодо розуміння кримінально-правового регулювання, його сутності, змісту, структури, меж, механізму тощо в науці кримінального права не досягнуто. Дискусії, що ведуться з приводу окресленої проблематики, потребують наукового осмислення й аналізу, породжують необхідність розробки рекомендацій щодо удосконалення кримінального закону й практики його застосування.

Кримінально-правове регулювання є видом правового регулювання, яке, у свою чергу, є різновидом соціального регулювання. У теорії права соціальне регулювання розглядається як *впорядкування* людської діяльності в суспільстві шляхом опрацювання й суспільного схвалення правил поведінки [1, с. 516]; правове регулювання визначається як *впорядкування* суспільних відносин за допомогою юридичних засобів (норм права, нормативно-правових актів, актів застосування права, актів реалізації прав та обов'язків тощо) [1, с. 516]; здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів *упорядкування* суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [2, с. 489].

У літературі з теорії права висловлено два основних підходи щодо розуміння правового регулювання і його співвідношення з правовим впливом. Так, окремі науковці до правового регулювання відносять усі види, форми та засоби *впливу* права на свідомість і поведінку людини. Інші дослідники (приміром, М. Ф. Орзіх [3, с. 56]) спростовують таку позицію й акцентують увагу на необхідності розмежування понять «правове регулювання» та «правовий вплив».

Слід зазначити, що, розглядаючи правове регулювання доволі широко, – як будь-який прояв права (його існування та застосування взагалі), науковці вимушені виділяти різні аспекти регулювання, його форми, стадії тощо (приміром, розглядати правове регулювання у двох аспектах, рівнях або у бінарній єдності), а також змушені знаходити відповідь на питання, що саме поєднує між собою такі різні й за об'єктом, і за суб'єктивним складом, структурою, межами тощо стадії регулювання чи його аспекти, а також завдяки чому ці процеси (явища) взагалі належать до правово-

го регулювання. Оскільки виникає закономірне питання – чому примусове застосування до особи будь-яких заходів впливу (приміром, заходів кримінально-правового впливу) свідчить про правове регулювання, а не про застосування правових норм, здійснення правового впливу тощо?

Так, О. Ф. Скакун виокремлює два види механізму правового регулювання: а) простий і б) складний. Простий процес правового регулювання припускає використання лише одного державно-владного акта – нормативно-правового. Індивідуалізацію прав і обов'язків здійснюють самі суб'єкти, до яких цей акт звернений. Складний процес правового регулювання передбачає наявність двох актів державно-владного характеру, один із яких – нормативно-правовий, а другий – акт застосування норм права (індивідуальний акт). При цьому стадії правового регулювання залежать від правової поведінки суб'єкта – правомірної чи неправомірної [2, с. 504].

Крім того, в літературі з теорії права правове регулювання поділяють на види залежно від «обсягу» суспільних відносин, на які воно поширюється, а саме: а) нормативне (загальне), що покликане забезпечити єдиний порядок і стабільність регулювання, та б) індивідуальне регулювання, що забезпечує врахування конкретної обстановки, своєрідність певної юридичної ситуації [2, с. 496]. Водночас ці два види правового регулювання різняться не лише «обсягом» суспільних відносин, але й об'єктом такого регулювання, суб'єктивним складом, моментом виникнення та припинення, підставою, структурою й механізмом здійснення тощо.

Дослідження наукової літератури з теорії права дає можливість стверджувати про відсутність єдності позицій щодо розуміння окремих питань проблематики правового регулювання, окрім визнання, що правове регулювання як різновид соціального регулювання полягає в упорядкуванні суспільних відносин за допомогою правил, що відтворені у правових нормах.

Якщо в теорії права дискусійним залишається питання щодо обсягу поняття правового регулювання, то у кримінально-правовій доктрині на перше місце виходить саме полеміка щодо об'єкта та предмета правового регулювання (поведінка людей, суспільні відносини, кримінально-правові відносини тощо).

Окремі науковці зазначають, що кримінальне право регулює суспільні відносини, а саме кримінально-правові відносини, які виникають (складаються) між державою та особою у зв'язку із вчиненням такою особою кримінального правопорушення та покладенням на неї відповідальності (покарання та інших заходів кримінально-правового впливу). Так, на думку Ю. В. Бауліна, кримінальне право регулює суспільні відносини між державою й особами,

які вчиняють злочини (кримінально-правові суспільні відносини), а кримінально-правове регулювання характеризується як урегульована кримінальним правом діяльність держави щодо застосування кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчиняють злочини, об'єктом кримінально-правового регулювання є кримінально-правові суспільні відносини, що виникають між державою й особами, які вчиняють злочини [4, с. 24-25]. Таким чином, на думку Ю. В. Бауліна, кримінально-правове регулювання виникає з моменту вчинення кримінального правопорушення, тобто існує лише у разі вчинення кримінального правопорушення, і полягає у застосуванні заходів кримінально-правового характеру. О. В. Наден зазначає, що кримінальне право не регулює жодних інших суспільних відносин, крім тих, які складаються між державою та особами, що вчиняють кримінальні правопорушення, з приводу покладення на останніх кримінальної відповідальності або звільнення від неї [5, с. 17, 19]. Схожу позицію висловлюють Ю. А. Пономаренко [6, с. 151] на інші науковці.

Звернувши увагу на доцільність розглядати кримінально-правове регулювання як у широкому, так і у вузькому значеннях, Н. О. Гуторова зробила акцент на оцінці кримінально-правового регулювання як впорядкування суспільних відносин правовими засобами, зазначивши, що регулювання кримінально-правових відносин – це впорядкування за допомогою норм кримінального права і сукупності правових засобів суспільних відносин між особою, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння, і державою з приводу застосування кримінальної відповідальності та (або) інших заходів кримінально-правового характеру [7, с. 107].

У науковій літературі висловлена позиція, згідно з якою кримінальне право регулює два види (дві самостійні групи) суспільних відносин: а) суспільні відносини, забезпечення охорони яких регламентоване кримінальним законом (ч. 1 ст. 1 КК), тобто відносини у зв'язку з утриманням особи від вчинення суспільно небезпечних діянь, тобто попереджувальні суспільні відносини, що виникають між державою і особами, які не вчиняють кримінальне правопорушення, та б) суспільні відносини, а саме кримінально-правові суспільні відносини, що виникають між державою і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Розвиваючи такий підхід, О. В. Наден зазначає, що кримінально-правове регулювання здійснюється на двох рівнях: а) нормативному (законотворчому, правотворчому) та б) індивідуальному (правозастосовчому), тобто включає як законотворення, так і правозастосування [5, с. 243]. Вважаємо, що процес законотворення є окремою діяльністю дер-

жави в особі відповідних уповноважених органів, який не можна визнати кримінально-правовим регулюванням, оскільки останнє виникає лише у разі набрання чинності кримінально-правовою нормою (кримінальним законом), проте в жодному разі не під час законодавчої процедури.

В. М. Киричко також пропонує розрізняти два аспекти кримінально-правового регулювання: по-перше, це регулювання суспільних відносин кримінально-правовими нормами після того, як вони набрали чинності; по-друге, регулювання відносин, що виникають у зв'язку із фактичним вчиненням суспільно небезпечних діянь, передбачених КК [8, с. 193–194]. Не заперечуючи в цілому основну ідею такого підходу, зазначимо, що він базується на широкому розумінні кримінально-правового регулювання як власне існування кримінально-правових норм та їх застосування у разі вчинення кримінального правопорушення, в результаті чого й потребує виокремлення аспектів (видів, стадій) кримінально-правового регулювання.

Окрема група дослідників вважає, що об'єктом кримінально-правового регулювання є не лише суспільні відносини, які пов'язані з утриманням осіб від вчинення кримінального правопорушення, чи відносини, що виникають унаслідок вчинення кримінального правопорушення, але й суспільні відносини, що складаються при вчиненні діянь, які не є кримінально протиправними через неосудність особи, недосягнення нею віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, наявність обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння [7, с. 107; 9, с. 65–66; 10, с. 249].

Доцільно відмітити, що в теорії права висловлена позиція, відповідно до якої сфера правового регулювання є тією сферою соціального простору, де існують суспільні відносини, що можуть врегулюватися правом, тобто можуть пройти через волю і свідомість людей (не можна регулювати дії, вчинені в стані неосудності або фізичного примусу) [2, с. 492]. У кримінально-правовій літературі цей підхід розвинув Ю. А. Пономаренко, який зазначає, що якщо виходити з неототожнення кримінального права та кримінального закону й розуміння того, що окремі приписи першого містять норми іншої галузевої належності, то слід дійти висновку, що не належать до предмета кримінально-правового регулювання ті відносини, які регулюються нормами інших галузей права, що в силу різних причин містяться у кримінальному законі. Тому не регулюються кримінальним правом суспільні відносини, що складаються у зв'язку із вчиненням діянь, які унаслідок різних причин (неосудність, недосягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тощо) не є злочинами [6, с. 150].

Поділяючи в цілому загальноприйнятий підхід щодо неототожнення системи права та системи законодавства, галузі права та галузі законодавства, кримінального права та кримінального закону (законодавства), які у філософському розумінні співвідносяться як зміст та форма, звернемо увагу на декілька моментів, які, на наш погляд, доцільно враховувати в межах предмета цього дослідження: а) кримінальний закон (законодавство) є вираженням кримінального права. Водночас, оскільки до системи кримінально-правового регулювання на сьогодні не віднесені неправові (не унормовані) регулятори, приміром, звичаї, принцип аналогії, судовий прецедент тощо, то для дослідження власне кримінально-правового регулювання можна говорити про збіг кримінального права та кримінального законодавства; б) в основі кримінального права як галузі права лежить КК, який становить кримінальне законодавство. Інші ж нормативно-правові акти не є джерелом (як мінімум, основним) кримінального права. Навпаки, в інших матеріальних галузях права наявна протилежна ситуація, оскільки їх джерелом визнається сукупність нормативно-правових актів різного виду (характеру) та юридичної сили; в) при дослідженні кримінально-правового регулювання основний акцент доцільно робити на тому, що регулювання здійснюється шляхом встановлення відповідних правил поведінки, які передбачені кримінально-правовими нормами. Відсутність галузевої правової норми виключає наявність галузі права. Право як галузь без норми права існувати не може.

Проведене дослідження дає можливість стверджувати про відсутність єдності позицій щодо проблематики кримінально-правового регулювання в доктрині кримінального права і про його аналіз в контексті об'єкта та предмета регулювання. Для з'ясування сутності та змісту кримінально-правового регулювання доцільно встановити, що саме регулює право, в тому числі й кримінальне. Що є інструментом (засобом) кримінально-правового регулювання? За допомогою чого або у який спосіб здійснюється кримінально-правове регулювання?

М. Й. Коржанський стверджував, що «право взагалі, кримінальне право у тому числі, є інструментом суспільного регулювання. Воно придатне лише для регулювання суспільних відносин. Ні для чого іншого право не придатне» [11, с. 19–20]. Як зазначає Н. О. Гуторова, метою регулювання кримінально-правових відносин є охорона найважливіших соціальних цінностей від суспільно небезпечних посягань шляхом скорочення останніх до мінімального рівня, а способами досягнення цієї мети – попередження вчинення злочинів

шляхом застосування заходів кримінально-правового характеру [7, с. 109].

Термін «регулювання» походить від латинського слова *regulo* – правило і означає підпорядковувати певному правилу, порядку, упорядковувати [12]. Лексичне значення поняття «регулювання» свідчить про те, що це дія (діяльність), процес, існування правил. Тобто встановлення державою відповідних правил співжиття та їх існування, чинність, передбаченість у нормативно-правовому акті визначає регулювання суспільних відносин за допомогою цих правил – правових норм. Таким чином, правове регулювання завжди відбувається за наявності (на підставі) певної правової норми. Норма права – обов'язкове, формально визначене, цілісне, логічно завершене правило поведінки загального характеру, що відповідає визнаній у суспільстві мірі свободи, рівності та справедливості, закріплюється у джерелі права, передбачає можливість застосування примусу з метою регулювання та охорони суспільних відносин [1, с. 333]. Тобто саме норма права є інструментом (засобом) правового регулювання як впорядкування суспільних відносин шляхом їх регулювання та охорони.

На підставі дослідження наукової літератури з теорії права та з урахуванням ознак правового регулювання, вироблених у теорії права [1, с. 518], враховуючи завдання та функції, предмет і метод кримінального права, висловимо позицію щодо основних характеристик (ознак, властивостей) кримінально-правового регулювання:

1) є видом правового регулювання і характеризується притаманними йому ознаками з урахуванням специфіки, обумовленої завданнями і функціями, предметом і методом кримінального права;

2) характеризується впорядкуванням суспільних відносин за допомогою кримінально-правових засобів (норм та інститутів кримінального права). Тобто воно полягає саме в упорядкуванні суспільних відносин, а не у їх відновленні чи відшкодуванні спричиненої шкоди тощо;

3) поширюється на заздалегідь не визначену кількість тотожних випадків (має абстрактний характер);

4) має нормативний характер і полягає у створенні законодавчої моделі заборон вчинення відповідних діянь. Основним способом кримінально-правового регулювання є передбачення у кримінально-правових нормах заборон. Керуючись відповідними критеріями (параметрами), законодавець встановлює кримінально-правову охорону певних суспільних відносин, урегульованих іншими галузями права, шляхом передбачення кримінально-правових заборон. Такі кримінально-правові заборони на етапі їх передбачення в КК законодавець встановлює шляхом опису найбільш істотних юридично значимих ознак у дис-

позиції кримінально-правової норми як окремого складу кримінального правопорушення. Досліджуючи особливості кримінально-правових заборон як регуляторів суспільних відносин, В. М. Киричко стверджує, що вони мають зміст, відмінний від інших правових заборон, і в такому значенні виступають самостійним правовим регулятором суспільних відносин. Наявність у КК відповідних заборон означає, що фізичні особи повинні їх дотримуватись при виборі варіантів своєї поведінки, виходячи зі змісту таких заборон [8, с. 197].

Водночас слід зауважити, що кримінально-правове регулювання передбачає не лише заборони, але й дозволяння, які є допоміжним способом такого регулювання. На відміну від основного способу кримінально-правового регулювання (заборони), допоміжний спосіб (дозволяння) не має самостійного значення, а використовується разом із основним способом (додатково до основного) для посилення та забезпечення (оптимізації) його дії;

5) адресується неперсоніфікованому колу осіб. Воно не має суб'єктного складу, здійснюється без участі конкретних суб'єктів, і, за загальним правилом, не пов'язане з правомірною чи протиправною поведінкою осіб. Його існування обумовлене чинністю кримінального закону у часі, просторі та за колом осіб;

6) здійснюється, як правило, протягом тривалого часу – з моменту набуття конкретною кримінально-правовою нормою чинності і до моменту втрати нею чинності. Існування кримінально-правової норми, її чинність і є кримінально-правовим регулюванням;

7) цей вид регулювання являє не кримінально-правову оцінку вчиненого, а соціально-політичну оцінку відповідної категорії діянь, надаючи їм кримінально-правового значення;

8) за загальним правилом, має превентивний характер (попереджує про неприпустимість порушень приписів (заборон), що містяться у кримінально-правових нормах). Водночас може мати й заохочувальний характер у разі допоміжного (додаткового) способу такого регулювання;

9) є юридичною підставою застосування кримінально-правового впливу до осіб, які вчинили кримінально значиме діяння, в тому числі є юридичною підставою кримінально-правової оцінки (кваліфікації) вчиненого.

Формування нормативно-правової підстави, юридичної бази, тобто створення і передбачення кримінально-правових норм та відображення правових принципів у кримінальному законі, обрання із систематизованих способів, методів та типів правового регулювання тих, що є найбільш придатними, доцільними для ефективного кримінально-правового регулювання суспільних відносин, і є кримінально-правовим регулюванням.

Проведене дослідження не вирішує усієї проблематики кримінально-правового регулювання, проте дає можливість визначити концептуальні положення *кримінально-правового регулювання*, що являє передбачення кримінально значимого діяння (поведінки) у кримінальному законі (кримінально-правовій нормі) з метою впорядкування суспільних відносин.

Як уже зазначалося, в теорії права передбаченість правової норми у нормативно-правовому акті називається простим правовим регулюванням суспільних відносин. І лише коли правило, передбачене правовою нормою, порушується (не виконується), то виникає складне правове регулювання, оскільки до простого додається ще й індивідуальне правове регулювання, що формалізується в індивідуальному акті застосування норм права.

Що стосується кримінально-правового регулювання, то вважаємо за доцільне висловити з цього приводу такі міркування:

1. Кримінальне право як галузь публічного права здійснює правове регулювання публічних відносин (є видом публічного правового регулювання), що зумовлює його специфіку.

2. Кримінально-правове регулювання полягає у передбаченні в кримінальному законі кримінально значимого діяння (кримінального правопорушення; діяння, що не є кримінально протиправним, проте має кримінально-правове значення; посткримінальної поведінки особи) і кримінально-правових наслідків у разі його вчинення.

3. Вчинення такого діяння викликає відповідну реакцію держави – діяльність, що характеризується примусовим характером і полягає у кримінально-правовому впливі на особу, яка вчинила кримінально значиме діяння, оскільки без кримінально-правового впливу в такому разі не будуть досягнуті завдання кримінального права.

Дотримання приписів кримінально-правових норм (кримінально-правових заборон) свідчить про правомірну поведінку осіб та ефективність кримінально-правового регулювання. Порушення кримінально-правових заборон свідчить про протиправну поведінку, що викликає відповідну реакцію держави – кримінально-правовий вплив і виникнення правозастосовних відносин забезпечувального та відновлювального характеру. Вчинення кримінально значимого діяння вимагає його кримінально-правової оцінки (кваліфікації) та застосування заходів кримінально-правового впливу. Тобто якщо кримінально-правову норму було порушено, то вже здійснюється не кримінально-правове регулювання, а кримінально-правовий вплив.

Вважаємо недоцільним розглядати кримінально-правове регулювання як складову кримінально-правового впливу [6, с. 150], або ото-

тожнювати кримінально-правове регулювання та кримінально-правовий вплив, або розглядати кримінально-правовий вплив як додатковий вид (відповідний аспект) кримінально-правового регулювання (ускладнюючий елемент кримінально-правового регулювання), що має індивідуалізований характер, оскільки: а) кримінально-правове регулювання існує незалежно від порушень заборон, що містяться у кримінально-правових нормах, воно існує поки існує кримінально-правова норма, що передбачає заборону (склад кримінального правопорушення) або дозволення (приміром, добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні); б) кримінально-правове регулювання має превентивний характер, тоді як діяльність як реакція на вчинення кримінально значимого діяння (кримінально-правовий вплив) має відновлювальний характер (відновлення соціальної справедливості та недопущення в подальшому вчинення таких діянь); в) кримінально-правове регулювання має типізований деперсоніфікований характер, тоді як кримінально-правовий вплив має конкретизований, індивідуалізований, персоніфікований характер та визначений суб'єктний склад; г) кримінально-правове регулювання суспільних відносин здійснюється лише нормативно-правовим актом – кримінальним законом. Правозастосовчий акт, що приймається на підставі та в порядку, передбаченому нормативно-правовим актом, свідчить про наявність реакції держави на порушення встановлених нею правил (кримінально-правових норм) і полягає вже не у регулюванні суспільних відносин, а у кримінально-правовому впливі на особу, яка вчинила кримінально значиме діяння; д) кримінально-правове регулювання здійснюється в межах нормативно забороняючих відносин, тоді як кримінально-правовий вплив відбувається в межах правозастосовних відносин; е) кримінальне право регулює суспільні відносини притаманними йому засобами – кримінально-правовими нормами і продовжує їх регулювати й після порушення кримінально-правової норми. Кримінально-правовий вплив відновлює суспільні відносини притаманними йому засобами – шляхом кримінально-правової оцінки вчиненого (кваліфікації) та застосування заходів кримінально-правового впливу; є) основним способом кримінально-правового регулювання є встановлення заборони – утримання від вчинення суспільно небезпечного діяння під загрозою застосування кримінально-правового впливу, на відміну від основного способу кримінально-правового впливу, яким є встановлення обмежень прав і свобод. Кримінально-правовий вплив здійснюється на підставі кримінально-правових норм, тобто кримінально-правове регулювання

є юридичною підставою кримінально-правового впливу, в тому числі й кримінально-правової оцінки (кваліфікації) вчиненого¹.

Підсумовуючи слід зазначити, що кримінально-правове регулювання становить передбачення кримінально значимого діяння (поведінки) у кримінальному законі (кримінально-правовій нормі) з метою впорядкування суспільних відносин. Кримінально-правове регулювання характеризується сукупністю ознак (властивостей), що зумовлені завданнями і функціями, предметом і методом кримінального права та визначають його сутність та структуру, інструмент (засіб) кримінально-правового регулювання, способи його здійснення та місце в системі кримінального права (кримінального законодавства), є юридичною підставою застосування кримінально-правового впливу (в тому числі й кваліфікації) до особи, яка вчинила кримінально значиме діяння.

Література

1. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 3 : Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2017. 952 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права. Харків : Консум, 2001. 656 с.
3. Орзих М. Ф. Право и личность. Киев – Одесса : Вища школа, 1977. 143 с.
4. Баулін Ю. В. Кримінально-правове регулювання: основні проблеми. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 23-28.
5. Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія. Харків : Право, 2012. 272 с.
6. Пономаренко Ю. А. Що і як регулює кримінальне право? *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 149-153.
7. Гуторова Н. О. Регулювання кримінально-правових відносин: поняття, мета, способи та їх ефективність. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 106-110.
8. Киричко В. М. Про особливості кримінально-правових заборон та їх значення для регулювання суспільних відносин і застосування Кримінального кодексу України. *Кримінально-правове регулювання та забезпечення його ефективності* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 18–19 жовт. 2018 р. / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2018. С. 193–197.

¹ Більш докладніше див. : [13, с. 69-102].

9. Шапченко С. Д. Механізм кримінально-правового регулювання в правовій системі України: поняття та структура. *Вісн. Київ. нац. ун-ту. Юрид. науки*. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2000. Вип. 40. С. 63–67.

10. Бабаніна В. В. Предмет кримінально-правового регулювання як концептуальна основа механізму створення та реалізації кримінального законодавства. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 249-254.

11. Коржанський М. Й. Кримінальне право і законодавство України. Частина загальна : курс лекцій. Київ : Атіка, 2001. 432 с.

12. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvannja> (дата звернення: 01.10.2022).

13. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України : монографія. Харків : Право, 2020. 704 с.

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.17>

О. С. Розумовський

адвокат, аспірант

Харківського національного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0002-0906-564X

О. О. Кочура

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики

та експертології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

orcid.org/0000-0003-0638-2911

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ, ПОВ'ЯЗАНОГО З ПОРУШЕННЯМ СТ. 6 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД (1950 Р.) В АСПЕКТІ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ ЗА НОВОВІЯВЛЕНИМИ АБО ВИКЛЮЧНИМИ ОБСТАВИНАМИ

У даній статті авторами розглянуто питання співвідношення норм і принципів міжнародного права, прав людини та її основоположних свобод, щодо реалізації рішень Європейського суду з прав людини при застосуванні інституту перегляду судових рішень у кримінальному провадженні за нововиявленими або виключними обставинами у відповідності до положень Глави 34 Кримінального процесуального кодексу України, яка закріплює процесуальний порядок, підстави та правила здійснення кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Наведені шляхи подачі заяви про перегляд судового рішення до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про існування таких обставин або до Верховного Суду для її розгляду у складі Великої Палати Верховного суду у разі встановлення порушення прав людини та основоположних свобод міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною. Авторами досліджені положення міжнародних актів у сфері захисту прав людини та чинного національного законодавства України, зокрема: Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року, рішень Європейського суду з прав людини, Конституції України, Рішень Верховного Суду, Рішень Великої Палати Верховного Суду, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України та інші, що стосуються кримінальної процесуальної форми перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, як окремої стадії кримінального процесу. Наголошується на існуванні низки матеріальних та процесуальних норм, які потребують вдосконалення та узгодження з метою уникнення можливих труднощів у практичній діяльності сторонами кримінального процесу та наступної плутанини під час розгляду кримінального провадження у судовій інстанції. Пропонуються варіанти вирішення окремих процесуальних питань шляхом внесення змін Верховною Радою України, у зв'язку з недосконалістю чинного кримінального процесуального законодавства України, а також відсутністю стабільної та послідовної судової практики у цій площині.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, Суд, практика ЄСПЛ, Конвенція, Кримінальне процесуальне законодавство України, Конституція України, Рішення Верховного Суду, Рішення Великої Палати Верховного Суду, провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Razumovskyi A. S., Kochura A. A. PROTECTION OF HUMAN RIGHTS RELATED TO THE VIOLATION OF ART. 6 OF THE CONVENTION ON THE PROTECTION OF HUMAN RIGHTS AND FUNDAMENTAL FREEDOMS (1950) IN THE ASPECT OF REVIEWING COURT DECISIONS IN NEWLY DISCOVERED OR EXCEPTIONAL CIRCUMSTANCES

In this article, the authors considered the issue of the correlation between the norms and principles of international law, human rights and its fundamental freedoms, regarding the implementation of the decisions of the European Court of Human Rights when applying the institution of review of court decisions in criminal proceedings under newly discovered or exceptional circumstances in accordance with the provisions of Chapter 34 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which establishes the procedural order, grounds and rules for carrying out criminal proceedings under newly discovered or exceptional circumstances. The ways of submitting an application for review of a court decision to the court of that instance, which first made a mistake due to ignorance of the existence of such circumstances, or to the Supreme Court for consideration by the Grand Chamber of the Supreme Court in the event of a violation of human rights and fundamental freedoms by an international judicial institution, jurisdiction which is recognized by Ukraine.

The authors researched the provisions of international acts in the field of human rights protection and the current national legislation of Ukraine, in particular: the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 4, 1950, decisions of the European Court of Human Rights, the Constitution of Ukraine, Decisions of the Supreme Court, Decisions of the Grand Chamber of the Supreme Court, the Criminal Procedure Code of Ukraine, Criminal Code of Ukraine and others relating to the criminal procedural form of review of court decisions under newly discovered or exceptional circumstances, as a separate stage of the criminal procedure.

It is emphasized that there are a number of material and procedural norms that need improvement and coordination in order to avoid possible difficulties in the practical activities of the parties to the criminal process and subsequent confusion during the consideration of criminal proceedings in court. Variants of solving certain procedural issues are offered by introducing changes by the Verkhovna Rada of Ukraine, due to the imperfection of the current criminal procedural legislation of Ukraine, as well as the lack of stable and consistent judicial practice in this area.

Key words: European Court of Human Rights, Court, ECHR practice, Convention, Criminal procedural legislation of Ukraine, Constitution of Ukraine, Decision of the Supreme Court, Decision of the Grand Chamber of the Supreme Court, proceedings under newly discovered or exceptional circumstances.

Постановка проблеми. Неодноразово зазначалося, що головною метою кримінального процесуального провадження в Україні є повністю законне, обґрунтоване та справедливе судові рішення, тобто, цілком непохитне і стабільне, бо ухвалення судовою інстанцією припиняє будь-які матеріальні і процесуальні правовідносини внаслідок категоричного вирішення судом кримінально-правового конфлікту між учасниками судового процесу, оскільки у демократичному суспільстві жодне неправосудне судові рішення незалежно від того, набрало рішення законної сили чи ні, не має права на існування, а допущені під час ухвалення судових рішень помилки можуть бути виправлені шляхом скасування чи зміни таких рішень. Що, на нашу думку, є ідеал, а тому, як і будь-яка ідеальна модель суспільної та судової практики, в дійсності є не зовсім досяжним. Й це пов'язано з тим, що якою б цілком досконалою не була б організація судової системи в Україні, якими би повними та зрозумілими не були законодавчо закріплені гарантії винесення будь-якою судовою інстанцією правосудних судових рішень – у практичному правосудді під час розгляду справ, на жаль, існують об'єктивні і суб'єктивні причини допущення судом помилок, котрі не можуть бути абсолютно виключені під час ухвалення судових вироків, ухвал суду та ухвал слідчих суддів у кримінальних провадженнях.

Слід зазначити, що інститут перегляду судових рішень, які вступили в законну силу, за нововиявленими або виключними обставинами існує вже давно. Під різними назвами («Відновлення справ у зв'язку з нововиявленими обставинами» [1, с. 545], «Перегляд судових рішень в порядку виключного провадження» [2], «Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами» [3] він передбачався і застосовувався протягом всього 51-річного терміну чинності (з 01.04.1961 року і до 19.11.2012 року) Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року (далі за текстом – КПК України 1960 року). Чинним Кримінальним процесуальним кодексом України, прийнятим Верховною Радою України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI (далі за текстом – КПК України),

даний інститут був передбачений та включений у главу 34 «Провадження за нововиявленими обставинами» [4]. Але, назву цієї глави змінено та доповнено Законом України № 2147-VIII від 03.10.2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» і на теперішній час вона визначена як «Провадження за нововиявленими або виключними обставинами» (надалі за текстом – ЗУ № 2147-VIII від 03.10.2017 р.) [5].

На теперішній час, суттєво було змінено порядок ініціювання та власне перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами порівняно з тим, що встановлювався КПК України 1960 року. Разом з тим, при більш детальному дослідженні положень чинного КПК України та ЗУ № 2147-VIII від 03.10.2017 р. можна визначити, що, окрім позитивних моментів, є також в наявності й прорахунки та колізії, які певною мірою перешкоджають ефективному перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Ми вважаємо, що існує необхідність подальшого удосконалення зазначеного вище інституту у чинному кримінальному процесуальному законодавстві України, як реалізації права на справедливий суд гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року.

Стан опрацювання. Питання інституту перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами не є новиною в кримінальному процесуальному судочинстві України. Про це свідчать численні публікації як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед них такі, як: В. М. Беднарська, Ю. О. Фідря, В. С. Балакшин, Н. П. Ольшанська, М. М. Ковтун, В. О. Давидов, В. Є. Баскакова, Я. Є. Філев, О. М. Дроздов, Г. З. Анашкін, В. М. Блинов, Н. Р. Бобченко, М. П. Ведищев, М. О. Громов, Т. Л. Оксюк, І. Б. Михайловська, Н. П. Сиза та ін. Однак, на теперішній час досі залишається недослідженою значна частина проблемних питань, що виникають під час практичної реалізації та застосування

норм чинного КПК України в частині перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами. Крім цього, вважаємо, що до цього питання не було приділено належної уваги у дисертаційних дослідженнях, а тому, це питання не втратило актуальності на теперішній час.

Метою статті є визначення та аналіз чинних нормативно-правих актів та законодавчих нормативних положень України у сфері захисту прав людини та її основоположних свобод, під час перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами, що є гарантією реалізації права на справедливий суд гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року.

Виклад основного матеріалу. Реформування кримінального процесуального законодавства України зумовило необхідність здійснення наукового аналізу чинних процесуальних норм та правових інститутів, а також стадій кримінального процесу, що зазнали суттєвих змін. До таких належить одна із форм перегляду судових рішень, зокрема, кримінальне провадження за нововиявленими або виключними обставинами.

Перегляд судових рішень спрямований на забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, виявлення й виправлення судових помилок, що призвели до винесення незаконних, повністю необґрунтованих та несправедливих судових рішень, є важливою гарантією реалізації права на справедливий суд гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року.

Відповідно до положень ч. 1 ст. 459 КПК України [4] судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами. Перегляд судових рішень вимагає дотримання, крім основних засад кримінального провадження, також і принципу «*res judicata*», тобто принципу остаточності рішення. Так, у доповіді Венеційської комісії «Верховенство права» вказується на те, що остаточні рішення судів національної системи не повинні бути предметом оскарження. При цьому, юридична визначеність вимагає, щоб остаточні рішення судів були виконані. Системи, де існує можливість скасовувати остаточні рішення, не базуючись при цьому на безспірних підставах публічного інтересу, та які допускають невизначеність у часі, несумісні з принципом юридичної визначеності. Насамкінець, судові рішення мають бути ефективно виконані і не повинно існувати можливості (окрім надзвичайно виняткових випадків) переглядати остаточне судові рішення (дотримання принципу «*res judicata*») [6, с. 179, 180]. Тобто, цей принцип наголошує, що жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду

просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватись для виправлення судових помилок та недоліків судочинства, а не для здійснення нового судового розгляду. Даний принцип був застосований у рішеннях Європейського суду з прав людини у справах: заява № 28342/95 «Брумареску проти Румунії» (п.п. 60-61) [7]; заява № 52854/99 «Рябих проти Росії» (п.п. 51-52) [8]; заява № 3236/03 «Пономарьов проти України» (п. 40) [9]; заява № 32053/13 «Устименко проти України» (п. 46) [10].

В той же час, перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами не повинен суперечити принципу «*non bis in idem*». Оскільки, у разі підтвердження судом наявності нових обставин попереднє рішення у справі скасовується, а замість нього ухвалюється інше – з урахуванням нових обставин.

Ми вже зазначали, що із набранням 20 листопада 2012 року чинності КПК України та внесенням у нього відповідних змін ЗУ № 2147-VIII від 03.10.2017 р., було суттєво змінено порядок ініціювання та власне перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами порівняно з тим, що встановлювався КПК України 1960 року, але на жаль навіть після реформування іще залишаються суттєві недоліки.

Так, не можливо не погодитись із О. М. Дроздовим, який у колективній монографії звертає увагу на те, що чітко не визначено можливість перегляду судових рішень у зв'язку з ухваленням Конституційним Судом України рішень щодо офіційного тлумачення Конституції України, які теж є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені (ст. 151-2 Конституції України та ст. 84 ЗУ «Про Конституційний Суд України»). Вищевказане надає підстави за для висновку про те, що питання з'ясування юридичної природи правових позицій Конституційного Суду України, як, наприклад, так би мовити остаточного результату офіційного тлумачення, є неоднозначним та теперішнього часу не вирішеним; знову поза увагою законодавця залишилися питання перегляду судових рішень у межах провадження за нововиявленими або виключними обставинами в разі встановлення органом міжнародної організації, юрисдикція якого визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (ст. 55 Конституції України). Таким органом, наприклад, відповідно до Пакту про громадянські та політичні права є Комітет з прав людини [11, с. 877 878].

Не менш цікавим, є дослідження Н. Р. Бобечко, який дослідивши новели кримінального процесуального законодавства України щодо провадження за нововиявленими або виключними

обставинами дійшов до висновку, що методологічно повно і точно на теперішній час не вдалося врегулювати процесуальну діяльність на такому етапі, що, безперечно, ускладнюватиме застосування положень Глави 34 КПК України на практиці сторонами та учасниками кримінального провадження. В першу чергу, мова йде про те, що законодавець, нарешті, об'єднав в одну групу споріднені підстави – встановлення Конституційним Судом України неконституційності, конституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи (п. 1 ч. 3 ст. 459 КПК України) та встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом (п. 2 ч. 3 ст. 459 КПК України) [12, с. 25], хоча важко погодитись з тим, що ці підстави є спорідненими. Проте, повністю підтримуємо визначення Н. Р. Бобечко щодо віднесення до цієї групи обставин, підставу, яка за своєю правовою природою завжди була та продовжує залишатись нововиявленою – встановлення вини судді у вчиненні злочину або зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження, внаслідок якого було ухвалено судові рішення (п. 3 ч. 3 ст. 459 КПК України) [12, с. 26-27]. Крім то цим науковцем зазначено, що не вільний від хиб і зміст обставин, передбачених пп. 1, 3 ч. 3 ст. 459 КПК України та є питання і щодо способу встановлення групи нововиявлених обставин, викладених у п. 1 ч. 2 ст. 459 КПК України [12, с. 28-31], що ми підтримуємо.

При дослідженні питання щодо виділення законодавцем такої виключної підстави, як встановлена Конституційним Судом України неконституційність, конституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи виникають певні зауваження. Так, розширення спочатку за рахунок цієї підстави переліку нововиявлених обставин, а в наступному віднесення законодавцем її до виключних підстав перегляду судових рішень, виявляється не зовсім логічним. Так, відповідно до ч. 5 ст. 459 КПК України вказано, що перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами у разі прийняття нових законів, інших нормативно-правових актів, якими скасовані закони та інші нормативно-правові акти, що діяли на час здійснення провадження, не допускається, а в науковій літературі вітчизняні, та і зарубіжні дослідники з цього приводу слушно підкреслюють, що в іншому разі це суперечило би правилу про заборону зворотної дії закону, і кожне судові рішення перебувало би під загрозою скасування кожного разу, коли приймається новий закон, то чому це допускається при перегляді за виключними обставинами, при визнанні зако-

ну таким, що не відповідає Конституції України (неконституційним), тобто визнається таким, що втратив чинність. Тому уявляється, що таке рішення Конституційного Суду України може бути підставою, якщо воно існувало на момент судового розгляду, але суд не взяв цього до уваги, тобто можна, наприклад, вести мову про виявлення суттєвих недоліків у попередньому судовому розгляді [13].

В окремих випадках, які слушно зазначають О. П. Кучинська, О. В. Щиголь, перегляд судових рішень за виключними обставинами на підставі рішень ЄСПЛ (на прикладі рішення «Петухов проти України») викликає ряд проблем та не дозволяє повною мірою (або не дозволяє взагалі) захистити права засуджених осіб, що зумовлено недосконалістю чинного законодавства, а також відсутністю стабільної та послідовної судової практики в цій площині [14, с. 254-260], що ми підтримуємо.

Крім того, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 08 липня 2020 року у справі № 1-42/2004 (провадження № 13-87зв019) зазначено, що в судовому засіданні була розглянута кримінальна справа за заявою Петухова В. С. про перегляд судових рішень, постановлених щодо нього, з підстав встановлення рішенням Європейського суду з прав людини від 12 березня 2019 року (заява № 41216/13) у справі «Петухов проти України № 2» порушення Україною вимог ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод через відсутність належної медичної допомоги, доступної заявнику, під час тримання його під вартою, а також у зв'язку з тим, що покарання заявника у виді довічного позбавлення волі є таким, яке неможливо скоротити. Так, в цілому п.п. 77 80 у Велика Палата дійшла до таких висновків: а) довічне позбавлення волі як пропорційний та справедливий вид покарання за скоєння найтяжчих злочинів не суперечить ідеї людської гідності, яка лежить в основі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, та не являє собою порушення її статті 3; б) лише нескорочуване довічне позбавлення волі є порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; в) відсутнє порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в тому випадку, коли існує нормативно визначений на національному рівні та практично ефективний механізм перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі; г) механізм перегляду покарання у виді довічного позбавлення волі дозволяє національним органам оцінити зміни поведінки довічно ув'язненого і констатувати прогрес, який не виправдовує триваюче утримання в ізоляції.

За визначенням Європейського суду з прав людини, в чинному національному законодавстві України, існує суттєва законодавча прогалина,

що стосується врегулювання можливості звільнення осіб, засуджених до довічного позбавлення волі. Однак, вдосконалення нормативно-правових актів шляхом прийняття законів, внесення до них змін і доповнень є прерогативою законодавчої гілки влади і не належить до повноважень суду будь-якої інстанції. Адже, варто розрізняти повноваження щодо нормотворення, які належать саме законодавчому органу, та повноваження щодо правозастосування, що реалізуються судовими органами в процесі здійснення правосуддя. Нагадаємо, що єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, повноваженнями якого охоплюється внесення змін до чинного законодавства України, в тому числі і на виконання рішень міжнародної судової установи відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року № 3477-IV.

З урахуванням тієї обставини, що на момент розгляду Великою Палатою Верховного Суду необхідних змін до національного законодавства на виконання рішення Європейського суду з прав людини «Петухов проти України № 2» законодавчим органом не внесено, порядок та умови перегляду призначеного покарання у виді довічного позбавлення волі нормативно не визначені, Верховний Суд позбавлений можливості розглянути питання про перегляд призначеного покарання Петухову В.С. у виді довічного позбавлення волі, як про це просить заявник. Отже, заява Петухова В.С. про перегляд вироку у зв'язку з встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом залишена була без задоволення [15].

Дана позиція Великої Палати Верховного Суду встановила, що на момент розгляду Великою Палатою Верховного Суду необхідних змін до національного законодавства на виконання рішення Європейського суду з прав людини «Петухов проти України № 2» законодавчим органом – Верховною Радою України не внесено. І хоча і є рішення «Петухов проти України № 2» винесене міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом, але заява про перегляд судового рішення за виключними обставинами не може бути задоволена, оскільки відсутні законодавчі зміни.

Таким чином, провадження з перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами відіграє важливу роль у забезпеченні справедливості судочинства, але потребує подальшого вдосконалення, внесенням необхідних змін Верховною Радою України та практики його застосування у вказаних напрямках, враховуючи особливе значення міжнародно-правових стандартів

та практики Європейського суду з прав людини.

Висновки. Положення глави 34 Кримінального процесуального кодексу України закріплюють процесуальний порядок, підстави та правила здійснення кримінального провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Але, слід зазначити, що перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами може створювати певні проблеми та не дозволяти повною мірою захистити права засуджених осіб або реалізувати право на справедливий суд гарантований ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Все це пов'язано із недосконалістю чинного кримінального процесуального законодавства України, а також відсутністю стабільної та послідовної судової практики у цій площині. У зв'язку з цим вважаємо, що більш детальне дослідження цього питання надасть змогу законодавцю створити належні процесуальні гарантії, забезпечити належний захист порушених прав засуджених осіб, а також зможе стати передумовою для реформування чинного національного законодавства в частині повноважень судів при розгляді справ за нововиявленими або виключними обставинами.

Література

1. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1997. № 7-8. 624 с.;
2. Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України: Закон України від 21 червня 2001 року № 2533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2533-14#Text> (дата звернення: 23.10.2022).
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 245-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17/ed20100707#Text> (дата звернення: 23.10.2022).
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Прийнятий Верховною Радою України 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text> (дата звернення: 23.10.2022).
5. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України № 2147-VIII від 03.10.2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 23.10.2022).
6. Доповідь, схвалена Венеційською Комісією Ради Європи на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року) «Верховенство права». *Право України*. 2011. № 10. С. 179, 180.
7. CASE OF BRUM RESCU v. ROMANIA (Application no. 28342/95): Judgment European Court of Human Rights, 28 October 1999. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58337> (дата звернення: 23.10.2022).
8. CASE OF RYABYKH v. RUSSIA (Application no. 52854/99) Judgment European Court of Human Rights, 24 July 2003. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-61261> (дата звернення: 23.10.2022).

9. CASE OF PONOMARYOV v. UKRAINE (Application no. 3236/03) Judgment European Court of Human Rights, 3 April 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-85683> (дата звернення: 23.10.2022).

10. CASE OF USTIMENKO v. UKRAINE (Application no. 32053/13) Judgment European Court of Human Rights, 29 October 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-158143> (дата звернення: 23.10.2022).

11. Дроздов О. М. Провадження за нововиявленими або виключними обставинами в кримінальному судочинстві за європейськими стандартами. Кримінальний процесуальний кодекс 2012 року: ідеологія та практика правозастосування: колективна монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 860-888.

12. Бобечко Н. Р. Новели кримінально-процесуального законодавства України в контексті забезпечення єдності судової практики. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право».*

2018. № 1(17). С. 21-41. URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2018/n1/18bnrysp.pdf> (дата звернення: 23.10.2022).

13. Нор В., Бобечко Н. Порядок провадження за нововиявленими або виключними обставинами у кримінальному судочинстві України: проблеми правового регулювання і правозастосування. *Право України.* 2018. № 8. С. 150-172.

14. Кучинська О., Щиголь О. Забезпечення права засудженого на справедливий суд в аспекті перегляду рішень за виключними обставинами на прикладі рішення ЄСПЛ «Петухов проти України». *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 4. С. 254-260. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/4/49.pdf> (дата звернення: 23.10.2022).

15. Постанова Великої Палати Верховного суду від 08 липня 2020 р., справа № 1-42/2004 (провадження № 13-87зво19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90411145> (дата звернення: 23.10.2022).

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.18>

Н. А. Аббасова

ад'юнкта

Військової академії Збройних Сил Азербайджану

orcid.org/0000-0002-2485-388X

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ АЗЕРБАЙДЖАНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ У СУЧАСНИЙ ПЕРІОД

Правова система, що є складне соціальне явище, постійно розвивається і змінюється під впливом процесів диференціації та інтеграції. У статті послідовно перераховані етапи історії розвитку правової системи Азербайджанської Республіки та простежується процес створення нових галузей права, на основі аналізу конкретних джерел права кожного історичного етапу. Звернуто увагу на співвідношення класичної (традиційної) та похідної галузей права, що входять у правову систему Азербайджану в даний період, виявлено тенденції розвитку елементів, які раніше були юридичним інститутом чи юридичною одиницею, ставати самостійною галуззю права. При вивченні правової системи будь-якої країни слід уникати універсальних узагальнень та проводити культурно-історичну конкретизацію відповідної країни. При цьому надмірне використання загальних та глобальних понять може призвести до серйозних помилок та негативних наслідків на практиці. Це з тим, що у національному самосвідомості відхід національно-культурних витоків неприйнятний під час проведення правових реформ, і такі реформи не підтримуються у суспільстві. Не слід забувати, що феномен права – це абстрактна логічна система, а й культура, заснована на загальноприйнятих у суспільстві критеріях справедливості і гуманізму. При вивченні особливостей історії розвитку азербайджанської правової системи слід мати на увазі, що наша вітчизняна юридична наука не має в своєму розпорядженні достатніх відомостей про етногенез і архетипи права в Азербайджані. Можна зустріти дослідницькі роботи, що охоплюють конкретний історичний період та присвячені якомусь конкретному структурному елементу правової системи. Однак, на жаль, етапи розвитку правової системи Азербайджану не вивчені як єдина система, взаємопов'язана і відповідно до історичної послідовності. Сьогодні актуальним є вивчення таких питань, як генезис азербайджанського права, специфіка його форм та інститутів, історія правової думки азербайджанського народу.

Ключові слова: правова система Азербайджану, історія права Азербайджану, розвиток правової системи, сучасна правова система, нові галузі права, медичне право, поліцейське право, комплексні галузі.

Abbasova N. A. FORMATION OF THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN IN THE MODERN PERIOD

The legal system, which is a complex social phenomenon, constantly develops and changes under the influence of processes of differentiation and integration. The article sequentially lists the stages of the history of the development of the legal system of the Republic of Azerbaijan and traces the process of creating new branches of law, based on an analysis of the specific sources of law of each historical stage. Attention is drawn to the correlation between the classical (traditional) and derivative branches of law that are part of the legal system of Azerbaijan at the present time, and trends in the development of elements that used to be a legal institution or legal unit, to become an independent branch of law, are revealed. When studying the legal system of any country, universal generalizations should be avoided and a cultural and historical specification of the corresponding country should be carried out. At the same time, excessive use of general and global concepts can lead to serious errors and negative consequences in practice. This is due to the fact that in national self-consciousness, a departure from national-cultural sources is unacceptable when carrying out legal reforms, and such reforms are not supported in society. It should not be forgotten that the phenomenon of law is not only an abstract logical system, but also a culture based on the criteria of justice and humanism generally accepted in society. When studying the features of the history of the development of the Azerbaijani legal system, it should be borne in mind that our domestic legal science does not have sufficient information about the ethnogenesis and archetypes of law in Azerbaijan. You can find research papers covering a specific historical period and devoted to any specific structural element of the legal system. However, unfortunately, the stages of development of the legal system of Azerbaijan have not been studied in the form of a single system, interconnected and in accordance with the historical sequence. Today, it is important to study such issues as the genesis of Azerbaijani law, the specifics of its forms and institutions, the history of the legal thought of the Azerbaijani people.

Key words: legal system of Azerbaijan, history of law in Azerbaijan, development of the legal system, modern legal system, new branches of law, medical law, police law, complex branches.

Вступ. Законодавство та державний механізм кожної країни формуються та діють на основі її унікального історико-культурного розвитку.

Безумовно, географічне положення країни, етапи історичного розвитку, національні, релігійні, культурні та інші особливості є важливими чин-

никами формування правової думки та правової культури, а також правової системи держави. Грецьке слово «система», що означає «союз» або «складання частин», означає ціле, що складається з взаємопов'язаних і взаємодіючих частин. Стосовно права поняття системи означає об'єднання окремих частин права в єдине ціле. Іншими словами, правова система є складним, постійно розвивається соціальним явищем, що встановлює закони суспільного життя в нормативній формі. У доктрині національного права Азербайджану правова система трактується як внутрішня структура, заснована на логічному єдності та взаємній гармонії правових норм, що характеризується розподілом права на відносно самостійні частини [1, 222].

Питання історії права предмет дослідження багатьох представників правової науки, зокрема й у Азербайджані. Причиною цього є необхідність формування спеціальних курсів з історії та теорії права при підготовці майбутніх юристів, так і розвиток системи права в рамках правової держави. Серед провідних фахівців у галузі історії права слід назвати М. Мелікову [2], Х. Ісмаїлова [3], Р. Алекперова та С. Салімова [4]. Багато розробок, пов'язаних із окремими галузями права, де обов'язково є звернення до історично витоків. Це праці Е. Алієва [5], А. Асадова [6], С. Гасанова [7], А. Мустафазаде, З. Асланова [8] та інших. Ми розглянули проблему у вигляді огляду наявних позицій та думок.

Метою цього дослідження є аналіз підходів до проблеми історії правової думки в Азербайджані, виявлення невирішених питань у формуванні загального концептуального підходу в обґрунтуванні та подальшому розвитку історії права як окремої галузі юридичної науки.

Методика проведення дослідження. Методика дослідження пов'язана з аналізом підходів у сучасних дослідженнях з історії та теорії права на основі концептуальних досягнень правової науки. До аналізу залучено працю вчених як радянського, так і пострадянського простору, у тому числі й вітчизняних.

Результати досліджень.

Правова система чи система права?

Деякі теоретики використовують терміни «правова система» та «система права» для опису двох різних підходів до правової системи у вузькому та широкому значенні. У вузькому сенсі правова система визначається інституціоналізованою структурою і включає міжелементну взаємозалежність, взаємоспіввідношення та міждисциплінарну структуру. У найширшому сенсі правова система є складною категорією, що включає, крім інституціоналізованої структури, та інші компоненти правового життя суспільства, що відбивають правову організацію нашого суспільства та держави загалом. У цьому сенсі правова

система, поряд із самим правом, охоплює правове мислення, правову культуру, правову освіту, правовідносини, правопорядок, правові традиції та інші важливі складові.

Слід зазначити, що питання про те, з яких елементів складається правова система, досі є предметом дискусій у науковій літературі. Якщо розглядати юридичну доктрину в хронологічному порядку, можна побачити, що ставлення до структурної структури категорії правової системи змінювалися з часом. Наприклад, 1979 р. проф. Ю.А. Тихомиров зазначав, що поняття правової системи включає у собі законодавство та інші джерела права, мети і принципи регулювання, і навіть системні відносини [9, с. 33]. На думку автора, йдеться:

- про праворозуміння, правосвідомість, ідеї, теорії та образи права;
- про проектування права, про прогнозування, програми та стратегії, плани розвитку законодавства та правового забезпечення;
- про правотворчість, про регламентовані стадії розробки проектів законів та інших правових актів, їх обговорення, прийняття та набрання чинності;
- про правозастосування, включаючи канали управлінської та судової діяльності, практику соціальних установ та бізнес-структур, динаміку ставлення громадян до права;
- про контрольню оціночний механізм, що включає правовий моніторинг та аналіз інформації про дію норм та інститутів, їх ефективність, аналіз колізійних ситуацій та суперечок, виявлення відхилень від правових моделей та їх корекцію [10, с. 15-22].

У підручнику «Теорія загального права» С. С. Алексєєва, що відноситься до порівняно пізнішого історичного періоду, ми бачимо, що поряд з правом, його джерелами, а також актами застосування норм права, правовідносини та права людини та свободи входять до категорії правової системи [11, с.87-88]. У 1987 р. Н.І. Матузов у своїй монографії «Правова система та особистість» зазначав, що правова система суспільства утворена такими елементами:

- 1) право як сукупність норм, створених та охоронюваних державою;
- 2) законодавство (нормативні акти) як форма вияву правових норм;
- 3) правові інститути, що реалізують правову політику держави;
- 4) судова практика та інша юридична практика;
- 5) механізм правового регулювання;
- 6) процес реалізації права (включаючи акти застосування та тлумачення);
- 7) права, свободи та обов'язки громадян (право в суб'єктивному сенсі);

- 8) правовідносини;
- 9) законність та правопорядок;
- 10) правова ідеологія;
- 11) суб'єкти права;
- 12) системні відносини, що забезпечують єдність, повноту та стійкість правової системи;
- 13) інші юридичні явища, що створюють «інфраструктуру» правової системи (юридична відповідальність, правосуб'єктність, правовий статус та ін) [12, с.25].

Структурні елементи правової системи у сучасній юридичній літературі не конкретизовано. Наприклад, П. Рабинович зазначає, що «структура правової системи означає об'єктивне вивчення внутрішньої організації права конкретної держави» [13, с.298]. З іншого боку, проф. В.М. Синюков досить широко трактує зміст правової системи та відносить до правової системи такі елементи:

- законодавча система;
- структура правоохоронних органів та організацій;
- регіональна та місцева правова інфраструктура;
- Система контролю та інспекції;
- система профілактики правопорушень та соціального контролю;
- система правової інформатизації та правової комунікації;
- Організація правової реабілітації правопорушників;
- Інфраструктура прав людини;
- альтернативні форми вирішення спорів;
- система правової освіти, система підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;
- «мозкові центри» генези, створення та захисту правової ідеології;
- принципи панівного правового мислення;
- Система релігійно-правового регулювання;
- методи легалізації соціальних фактів [14, с.198].

Однак М. І. Байтін виступає проти такого розширювального тлумачення системи права, стверджуючи, що воно «створює гіпертрофовану широку картину системи права, взаємовпливу правових подій на події історико-політичні, соціокультурні, національно-релігійні, життя суспільства та держави, призводить до стирання кордонів між правовими та неправовими подіями» [15, 28-39]. Всупереч позиції М.І. Байті, слід зазначити, що подібна «плутанина» призводить до відходу від суто позитивістської позиції у вивченні такої складної категорії, як правова система, та перетворенню її на предмет дослідження у соціальних науках загалом.

Вітчизняні автори Ф. Мехтієв та Е. Гулієв вважають, що різницю між «правовою системою» і «системою права» створено штучно в російській юридичній літературі, і цей поділ не має практичного значення. У свою чергу, автори підкрес-

люють, що поняття правової системи складається не тільки з правових норм, але й організаційних, соціокультурних явищ, пов'язаних з реальністю, і включає три групи правових явищ у правовій системі:

1) правові норми, установи та напрями (нормативна сторона) – сукупність правових норм, що визначаються, або санкціонованих державою, що охороняються його примусовою силою суспільних цінностей;

2) сукупність юридичних інститутів та результати їх діяльності (організаційні сторони та юридична практика) – сукупність законодавчих, виконавчих, судових та правоохоронних органів держави, а також юридичних осіб та організацій, що надають різні види юридичних послуг населенню, їх діяльність та досвід, що виник у зв'язку з цим;

3) сукупність панівних у суспільстві правових поглядів, уявлень, ідей (правова культура), сукупність думок, уявлень, думок і почуттів суспільства загалом, і навіть різних соціальних груп, верств, окремих осіб, теоретичні підходи до системи правових і правових інститутів суспільстві [8, с. 121].

Ще одним моментом плутанини в юридичній літературі є вживання, поряд з поняттями правової системи, як правова система третього поняття – поняття правового сімейства. Іноді звана сімейством правових систем, ця категорія сприймається як сукупність національних правових систем. У юридичній літературі можна знайти численні типологічні угруповання національних правових систем, і іноді кажуть, що «кількість класифікацій правових сімейств дорівнює кількості компаративістів» [2, с. 104].

За загальноприйнятою у доктрині світового права класифікації виділяють такі правові сімейства:

- 1) романо-німецька;
- 2) англо-саксонська (загальне право);
- 3) сімейство релігійно-канонічного права;
- 4) сімейство соціалістичного права;
- 5) сімейне право, засноване на звичайному праві.

У юридичній літературі існує кілька різних позицій щодо того, до якого правового сімейства належить правова система Азербайджану. Наприклад, професор В.М. Синюков зазначає, що слов'янське правове сімейство включає російське право (Росія та її суб'єкти), західно- та східнослов'янське право (Україна, Білорусія, Болгарія, Чехія, Словаччина, Сербія, Чорногорія, Боснія та Герцеговина, Хорватія, Македонія, Румунія, Молдова, Греція, Угорщина), євразійське право (Казахстан, Узбекистан, Таджикистан, Туркменістан) та закавказьке право (Грузія, Вірменія, Азербайджан, Південна Осетія, Абхазія) [14, с. 190]. Поділ слов'янського права такі структурні частини зумовлено переважно очевид-

ними культурними відмінностями між неслов'янськими державами. Навіть території у складі Росії, такі як Татарстан та Башкортостан, традиційно відносяться до греко-візантійсько-слов'янського типу. Причина, через яку азербайджанська правова система належить до слов'янського правового сімейства та закавказької галузі права, полягає в тому, що Азербайджан довгий час був частиною Російської імперії, а згодом – СРСР.

Етапи розвитку правової системи Азербайджану

Як відомо, у доісламських давньоазербайджанських державах (рабовласництво та ранній феодалізм) як регулятори суспільних відносин використовувалися звичаї, релігійні норми, а також царські та шахські укази. Джерела права, що належать до цього періоду, дають відомості про існування таких сфер, як право власності, зобов'язальне право, право на шлюб, право на позов і кримінальне право з чітко регламентованою кримінально-виконавчою системою [4, 31].

З приєднанням Азербайджану до Халіфату у VII столітті у цій сфері встановилася гегемонія ісламської правової системи та суспільні відносини регулювалися ісламським правом. Як основні джерела ісламського права, що мало досить досконалу систему, використовувалися Коран, Сунна, кіяс, іджма', фетви і адат (звичаї). У рамках громадянського права, що займає особливе місце в ісламському праві і має чіткі та продумані норми, стали виділятися дві підгалузі – речове право та договірне право. Спадкові відносини було виведено зі сфери сімейного правничий та стали самостійним предметом права. Цей історичний період характеризувався наявністю галузі кримінального права, що передбачає як світські, і майбутні (божественні) покарання, і навіть суд, керований нормами юриспруденції.

До початку XIX століття в Азербайджані продовжувало панувати ісламське право, а релігійні джерела, як і раніше, вважалися основним джерелом права. Навіть після встановлення Російської імперії в Азербайджані невизнання ісламського права може розглядатися як неповага та придушення національних звичаїв та традицій (справа була суворо виключена з юрисдикції шаріатських судів) [3, с. 334].

У XVIII–XIX століттях внаслідок впливу європейського імперіалізму на мусульманські суспільства вестернізація правових систем мусульманських країн, а також розвиток вчення класичної юриспруденції ісламської стали сповільнюватися. Правові системи мусульманських товариств, що знаходилися безпосередньо під колоніальним пануванням, зазнали характерних трансформацій у дотуку до правової культури колоніальної держави. Аналогічна ситуація спостерігалася й у Азербайджані. Внаслідок послідовних адміні-

стративних (судових) і судових реформ, що проводяться Російською імперією в XIX столітті, позиції мусульманського права ослабли, а релігійне право було витіснене світським правом. Виникнення нових суспільних відносин у суспільстві спричинило появу нових правових норм та галузей права.

У вказаний час майже всі галузі права, що існували в правовій системі Російської імперії, були представлені і в системі Азербайджану. У правовій системі Азербайджану сформувалися нові галузі права, яких раніше не існувало, як адміністративне право, аграрне право, страхове право. Звісно, суспільні відносини, пов'язані з предметом регулювання цих сфер, були новими. У минулому ці відносини регулювалися нормами інших галузей права, але значні суспільно-політичні зміни у суспільстві, і навіть адміністративно-правові реформи створили необхідність детальнішого, вдосконаленого регулювання цих відносин, у результаті відповідні галузі права стали самостійними. Поряд із новими галузями права значно вдосконалювалися класичні галузі права, такі як майнове право, кримінальне право, судова практика.

Проголошення державної незалежності в 1918 дозволило провести радикальні реформи в соціальній структурі, державному устрої та правовій системі Азербайджану. Ухвалення законодавчим органом Азербайджанської Демократичної Республіки актів, що охоплюють більшість сфер життя суспільства, продемонструвало намір нової незалежної держави провести масштабні реформи у цивільній, кримінальній, адміністративно-процесуальній та, головне, конституційній сферах. Основними джерелами права у період існування Азербайджанської Демократичної Республіки є ухвали Національної Ради, закони парламенту, законодавчі акти Кабінету Міністрів. У той самий час слід зазначити, що, постанови і розпорядження, прийняті під час правління Бакинського Ради та царської Росії, використовувалися як джерело права, адаптований до нових умов. Головною особливістю, яка відрізняла правову систему Азербайджанської Демократичної Республіки від колишніх правових систем, було надання виборчого права всім громадянам (як чоловічої, так і жіночої статі). Розвиток виборчого права у суспільстві призвело до створення достатньо підготовленого для свого часу виборчого законодавства, що регламентує найдрібніші деталі.

Ще одним нововведенням у правовій системі Азербайджанської Демократичної Республіки стало створення митних органів незалежної держави та правове регулювання їхньої діяльності. Згідно з постановою від 10 серпня 1918 року, що забезпечила функціонування митної системи в період Азербайджанської Демократичної Республіки, насамперед було створено митниці у найбільш затребуваних місцях та з необхідним

числом службовців, а також відповідні організаційні структури. Згодом ухвалення численних рішень у парламенті з питань митної справи призвело до виділення митного права в окрему сферу. Прийняття численних нормативних актів у сфері судочинства (особливо у зв'язку з діяльністю військових судів) у період призвело до розвитку відповідних галузей права.

З прийняттям першої Конституції 1921 року було визначено новий напрямок розвитку правової системи Азербайджану, і почався новий етап розвитку. Основні положення різних галузей права безпосередньо закріплювалися у Конституції, чітко визначалися межі (предмет регулювання) регульованих ними суспільних відносин. Власність на землю в Азербайджані, як і інші суспільні відносини, пов'язані із землею, переважно регулювалися аграрним законодавством. Виникнення нового типу суспільних відносин, пов'язаних із землеволодінням, спонукало Радянську владу прийняти нові акти. Ухвалення в 1935 році нового Типового статуту сільськогосподарської артілі дозволило поглибити відносини зі структурою колгоспів, а також доповнити правову систему новою галуззю права – земельним та колгоспним правом.

Слід зазначити, що джерела радянського права Азербайджані характеризувалися повною світською. Сучасні кодифіковані акти також вперше трапляються саме в рамках радянської правотворчості. Як відомо, до застосування радянського законодавства інститут кодифікації ісламського права, який панував на території Азербайджану, було привнесено з інших мусульманських країн. Загалом у Радянському Азербайджані кодифіковані акти, тобто. кодекси були прийняті в більшості областей правової системи - цивільного права, сімейного права, трудового права, кримінального права, кримінально-процесуального права, цивільного процесуального права.

Друга світова війна, що почалася, зажадала створення суворого законодавства з використанням усіх законних методів і засобів для зміцнення як фронту, так і тилу. Галузями, що найбільш змінилися за роки війни, були спадкове право, трудове право, колгоспне право, сімейне право, кримінальне право та процесуальне право.

У повоєнні роки, поряд із традиційними джерелами права, до переліку джерел азербайджанського права були включені також і рішення Пленуму Верховного суду. Ще одним нововведенням в азербайджанській правовій системі у роки стало виділення права соціального забезпечення у самостійну галузь права. Також із прийняттям у 1973–1979 роках Водного кодексу, Земельного кодексу та Лісового кодексу виникла необхідність визнання екологічного права окремою галуззю права, що регулює відносини, що виникають

у зв'язку з об'єктами, тобто усі відносини в галузі взаємодії природи та суспільства [6, с. 40].

З ухваленням 31 серпня 1991 року «Декларації про відновлення державної незалежності Азербайджанської Республіки» було зроблено важливий правовий крок щодо відновлення багатовікових традицій державності азербайджанського народу. Прийняття «Конституційного акта державної незалежності Азербайджанської Республіки» 18 жовтня 1991 р., який вважається стратегічним документом для держави, стало першим кроком у формуванні правової бази незалежної республіки. Цей Закон, поряд із встановленням основ державного устрою, політичного устрою та економічного розвитку незалежної Азербайджанської Республіки, сформував законодавчу базу для підготовки Конституції, що відповідає новим вимогам та ставить нові цілі.

Прийняття першої Конституції незалежної Азербайджанської держави на референдумі 12 листопада 1995 ознаменувало початок нового етапу у розвитку правової системи. Конституція 1995 р. передбачала приватну власність, Конституційний суд, місцеве самоврядування (муніципалітети) та інші нові інститути, чужі радянському праву, наголошуючи на необхідності радикальної реформи правової системи. Послідовні судово-правові реформи, зокрема, «Про заходи щодо здійснення судової реформи» (1 грудня 1998 р.), «Про модернізацію судової системи» (19 січня 2006 р.), Укази Президента Азербайджанської Республіки «Про поглиблення реформ у судовій системі» (3 квітня 2019 р.), а також інші численні законодавчі акти повністю змінили та покращили рівень функціонування судової системи Азербайджану та якість її роботи.

Обговорення результатів. Як видно з короткого історичного екскурсу, правова система країни розвивається досить динамічно та активно реагує на зміни соціальної структури суспільства та державного устрою. Чинна правова система Азербайджану продовжує свою еволюцію, інакше виникнуть гострі протиріччя між регульованими законом суспільними відносинами та законом, що є інструментом регулювання, внаслідок чого закон втратить свою функцію, що регулює.

На основі аналізу багатьох досліджень за національною правовою системою Азербайджану можна відзначити, що в останній час правова система Азербайджану включає наступні галузі права: конституційне право, цивільне право, кримінальне право, кримінально-виконавче право, адміністративне право, аграрне право, фінансове право, екологічне право, господарське (підприємницьке) право, міграційне право, трудове право, право соціального забезпечення, сімейне право, житлове право, міжнародне загальне право, міжнародне право, цивільно-процесуальне право, кримінально-

процесуальне право, адміністративно-процесуальне право. Слід зазначити, що це перелік перестав бути вичерпним, оскільки складових елементів правової системи характерні як процеси інтеграції, і процеси диференціації. В цілому бурхливий розвиток суспільних відносин в окремих сферах суспільного життя призводить до відділення юридичних галузей або інститутів від тієї галузі права, в якій вони вирости і стали новою самостійною галуззю права.

Останнім часом дослідники доктрини права в Азербайджані активно розробляють теоретичні засади нових галузей права. Однією з нових областей права є медичне право. Існування цієї галузі як самостійної обговорювалося на конференції «Медичне право як нова галузь азербайджанської правової науки», організованій Інститутом права та прав людини Національної академії наук Азербайджану 21 лютого 2018 року. Виступаючи на конференції, доктор юридичних наук, професор Айтен Мустафазаде зауважила, що «медичне право охоплює все, від закону ембріона до права трупа» і говорила про необхідність викладання медичного права в Азербайджанському медичному університеті та інших юридичних вишах і навіть про заснування ступеня магістра медичного права у вищих навчальних закладах. Як видно, наукове співтовариство вже розглядає медичне право як нову галузь науки та дискутує про порядок його регулювання (медичне право, що формується у процесі становлення, функціонування та розвитку сфери охорони здоров'я, а також у процесі регулювання медичної діяльності, охорони здоров'я громадян, надання медичної допомоги, організації лікувально-діагностичного процесу, здійснення лікувально-профілактичних заходів та санітарно-епідеміологічних заходів, медичного обслуговування, санаторно-курортного лікування, і є сукупністю правових норм, що регулюють зазначені відносини) [8, с. 14].

Ще недавно було запропоновано виділити ембріональне право як новий правовий інститут у рамках медичного права. Основна відмінність ембріонального права з інших галузей права у тому, що у ембріональних правовідносинах суб'єкт, т. е. зародок, неспроможна захищати свої права, як суб'єкт. Внаслідок розвитку ембріональної правової системи права майбутньої дитини будуть гарантовані ще у внутрішньоутробному періоді [16].

Починаючи з 1990-х років термін європейське право почав активно використовуватися в міждержавній практиці європейських країн, міжнародно-правовій системі, а також у юриспруденції. Європейське право, яке трактується по-різному, розуміється в доктрині азербайджанського пра-

ва як «система правових норм, що регулюють суспільні відносини, що сформувалися в ході інтеграційного процесу в рамках європейських організацій» [17].

Лікар юридичних наук Е.А. Алієв представляє поліцейське право як новостворену галузь права та пропонує називати його «поліцейським правом», як сукупності правових норм, що регулюють діяльність держави у сфері охорони громадського порядку, забезпечення громадської безпеки та боротьби зі злочинністю [18, с. 12]. Таких прикладів можна навести достатню кількість. Так, господарське право є «сукупністю правових норм, що регулюють суспільні відносини в галузі економіки» [5, с. 8], корпоративне право – це «сукупність складних правових норм, що регулюють майнові, особисті немайнові, організаційні, управлінські елементи [8, с. 30], інформаційне право трактується як «комплексна область права, що регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку з виробництвом, обробкою та споживанням інформації» [19, с. 15].

Вважається, що у багатьох випадках визнання самостійності правового поля потрібен системний акт, т. е. кодекс. Однак, це серйозна помилка. Насамперед слід зазначити, що ставлення між областю правничий та склепінням норм, які стосуються цій галузі права, аналогічно відношенню між областю правничий та областю законодавства, тобто. Існують зовнішні форми вираження (формально джерела права). З іншого боку, твердження про те, що «якщо є правове поле, то має бути і однойменний кодекс», є невірним. У правовій системі можна зустріти «галузі права без кодексу», а також «кодекси без галузі права». Наприклад, наявність в Азербайджанській Республіці Кодексу торговельного морського судноплавства не є підтвердженням створення самостійної, однойменної юридичної особи. Або відсутність однойменного кодифікаційного акта у сфері фінансового права, що є самостійною галуззю права, не обмежує предмет регулювання цієї галузі права. Можна навести інші аналогічні приклади [20].

Висновки. Загалом основу правового регулювання складає сукупність загальноправових актів, які приймаються органами державної влади у встановленій формі та в установленому порядку, інакше кажучи, система законодавства. Під час обговорення органічного зв'язку правової системи держави та системи законодавства слід мати на увазі, що до змісту законодавчого акта можуть входити правові норми, що належать до кількох різних галузей права. Таким чином, правова система та система законодавства – це дві різні сторони однієї й тієї самої сутності, образно кажучи, як дві сторони однієї медалі.

Литература

1. Məlikova M.F. Hüquq nəzəriyyəsi. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş üçüncü nəşr. Bakı: Elm və Təhsil, 2019. 448 s.
2. Qılıçov İ., Məmmədov İ. Hüququn mənbələri. Bakı : Araz nəşriyyatı, 2006. 306 s.
3. İsmayılov X. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı : Nurlan, 2006. 720 s.
4. Əkbərov R., Səlimov S. Azərbaycanın dövlət və hüquq tarixi. Bakı : "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2003. 488 s.
5. Əliyev E.Ə. Azərbaycan Respublikasının iqtisadi hüququ: ümumi müddəalar. Monoqrafiya. Bakı : "Günəş" nəşriyyat poliqrafiya müəssisəsi, 2017. 252 s.
6. Əsədov A.Ə., Axundzadə L.T., Quliyeva Z.N. Ekologiya hüququ. Dərslük. Bakı: Adiloğlu, 2007. 512 s.
7. Həsənov S.S. Korporativ hüquq. Dərs vəsaiti. Bakı : Elm və təhsil, 2018. 327 s.
8. Mehdiyev F., Quliyev E. Hüquq nəzəriyyəsi. Bakı, "Gənclik" nəşriyyatı, 2017, 432 səh. 121 s.
9. Тихомиров Ю.А. Правовая система развитого социализма. *Сов. государство и право*. 1979, № 7, с. 33.
10. Тихомиров Ю.А. Циклы правового развития. *Журнал российского права*. № 10, 2008.
11. Алексеев С.С. Общая теория права: курс в 2 Т. М. : Юрид. Лит. Т. 1. 1981. 361 с.; с. 87-88
12. Матузов Н.И. Правовая система и личность. Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 294 с.
13. Рабинович П.М. Основы общей теории права и государства: Учебн. пособие. Изд. 7-е, с изм. Харьков: Консум, 2005. 317 с.
14. Синюков В.Н. Российская правовая система. Ведение в общую теорию. М.: Норма, 2010. 198 с.
15. Байтин М.И., Петров Д.Е. Система права: к продолжению дискуссии. *Государство и право*. 2003. № 1.
16. Əliyev E.Ə. İnsan hüquqları. Dərslük. Bakı : Hüquq ədəbiyyatı, 2013. 506 s.
17. Avropa hüququ. Dərslük. E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Yenidən işlənmiş və əlavə edilmiş ikinci nəşr. Bakı : Kooperasiya nəşriyyatı, 2019. 764 s.
18. Əliyev E.Ə. Polis hüququ. Dərslük. Bakı : "Günəş-B", 2017. 552 s.
19. Əliyev E., Rzayeva G., İbrahimova A., Məhərrəmov B., Məmmədrzalı Ş. İnformasiya hüququ. Dərslük. Bakı : Nurlar nəşriyyatı, 2019. 448 s.
20. Mustafazadə A., Aslanov Z. Tibb hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı : Elm və Təhsil, 2017. 204 s.

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v4.2022.19>

С. Я. Кавин
аспірант кафедри європейського права
факультету міжнародних відносин
Львівського національного університету імені Івана Франка
orcid.org/0000-0002-6189-3848

ДО ПИТАННЯ ПОНЯТТЯ «ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ» В НАЦІОНАЛЬНОМУ ТА МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Стаття присвячена дослідженню основних наукових підходів до визначення поняття «інформаційної безпеки», також представлено огляд наукових юридичних досліджень в яких аналізуються підходи щодо розуміння змісту поняття «інформаційна безпека» як правового явища, що є важливим фактором в системі забезпечення безпечного розвитку інформаційного суспільства й держави. В цьому контексті проаналізовано багатоплановість поняття «інформаційна безпека», оскільки багатоаспектність розуміння цього поняття ускладнює процес створення відповідного уніфікованого правового та нормативного підґрунтя. А розробка законодавчої бази інформаційної безпеки будь-якої держави є необхідною мірою і важливою складовою в системі захисту інформаційного простору під час визначення соціально-економічних та політичних напрямків її розвитку. Зокрема підкреслюється, що інформаційна безпека формується як комплексне завдання, яке створює баланс між потребою в інформації та необхідністю ефективного використання наявного інформаційного ресурсу. На основі проведеного наукового дослідження сформовано узагальнене визначення категорії «інформаційна безпека» як соціального явища та правового чинника суспільних інформаційних відносин. Зокрема підкреслено, що інформаційна безпека – це стан суспільних відносин при яких забезпечується повноцінне і ефективне функціонування інформаційної системи на основі реалізації комплексу організаційних та правових заходів щодо захисту від зовнішніх інформаційних загроз. Передбачено правові норми за допомогою яких забезпечувався б захист інформаційного простору, виходячи з основних принципів міжнародного права, які володіють вищою імперативною юридичною силою. Також виділено поняття інформаційної безпеки з позиції реляціоналістського підходу, оскільки в цьому випадку обумовлюється сприйняття інформаційної безпеки як виду суспільних правовідносин, що виникають в інформаційній сфері на основі актів інформаційного законодавства.

Ключові слова: міжнародна інформаційна безпека, інформаційні правовідносини, інформаційний простір, інформаційне законодавство, інформаційний ресурс.

Kavyn S. Y. ON THE ISSUE OF THE CONCEPT OF «INFORMATION SECURITY» IN NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW

The article is dedicated to the study of the main scientific approaches to the definition of the concept of “information security”. Also there is presented an analysis of an overview of scientific legal studies in which approaches to understanding the meaning of the concept of «information security» as a legal phenomenon, which is an important factor in the system of ensuring the safe development of the information society and the state. In this context, the multifaceted nature of the concept of «information security» is analyzed, since the multifaceted understanding of this concept complicates the process of creating an appropriate unified legal and regulatory basis. Specifically, the development of the legislative framework of the information security of any state is a necessary measure and an important component in the system of protection of the information space during the determination of socio-economic and political directions of its development. In particular, it is emphasized that information security is formed as a complex task that creates a balance between the necessity for information and the necessity for effective use of the available information resource. On the basis of the conducted scientific research, a generalized definition of the category “information security” was formed as a social phenomenon and a legal factor of public information relations. In particular, it was pointed out that information security is a state of social relations in which the full and effective functioning of the information system is ensured based on the implementation of a set of organizational and legal measures to protect against external information threats. Legal norms are foreseen which ensure the protection of the information space, based on the basic principles of international law, which have the highest imperative legal force. The concept of information security from the standpoint of the relational approach is also highlighted, since in this case the perception of information security is determined as a type of social legal relations arising in the information sphere on the basis of acts of information legislation.

Key words: international information security, information legal relations, information space, information legislation, information resource.

Постановка проблеми. Забезпечення інформаційної безпеки на рівні держав, розпочинається із визначення правових засад регулювання відносин між усіма суб'єктами, тобто тих основ та головних принципів, на яких ґрунтується регулювання державою суспільних відносин. Незважаючи на велику кількість досліджень в науково-дослідному просторі котрі присвяче-

ні найрізноманітнішим аспектам інформаційної безпеки, ще досі існують розбіжності та прогалини щодо розуміння такої правової категорії як «інформаційна безпека». Відповідно, це затримує розвиток системи забезпечення інформаційної безпеки та цим самим створює фундамент для підриву системи безпеки в умовах інформаційної агресії та його правових засад.

Результати аналізу наукових публікацій:

Проблемі визначення основоположного поняття «інформаційна безпека», присвячені роботи зарубіжних теоретиків – Д. Белла, С. Тоффлера, Т. Стоун'єра, А. Турена, У. Дайзарда, М. Кастельса, Й. Масуди та ін. Правові й організаційні основи захисту інформації розкриваються в дослідженнях українських вчених Б. Аверянова, О. Баранова, О. Копиленка, Б. Кормича, В. Погорілка, Г. Почепцова та ін.

Проблематика, пов'язана із визначенням дефініції інформаційної безпеки, була предметом наукових досліджень вітчизняних та іноземних авторів. Зокрема, вітчизняні дослідники, які присвятили свої роботи представленій тематичі – І. Арістова, К. Беляков, О. Довгань, О. Дзьобань, О. Золотар, Р. Калюжний, О. Качан, В. Ключко, Б. Кормич, С. Магда, А. Марущак, О. Мартин, А. Мащенко, О. Олійник, Є. Скулиш, О. Соснін, М. Требін, Н. Тульба, В. Цимбалюк та ін. Серед іноземних дослідників слід відмітити Хоффман Л. Дж., Alkhudhayr F., Alfarraj S., Aljameeli B., Elkhdiri S., Yakhutlov U. M., Wenqi X., Huiting G., Suyu W., Mukundan N. R., Prakash Sai L., Chellappa Ramnath K., Paul A. Pavlou. Цікавими є роботи Lundgren, B., [35] Möller, N., [35] Gupta, A., [36] Kolkowska, E., [37] Hedström, K., [37] Karlsson, F., [37] Parker, D. B., [38] von Solms, B. [39] Разом з тим, багатоаспектність розуміння поняття інформаційної безпеки, а відповідно міждисциплінарність дослідження проблем пов'язаних з цим, не дозволяє спрямувати всі зусилля на створення належного правового та нормативного підґрунтя досліджуваного феномену. Відповідно вказана проблематика потребує дальшого розвитку.

Мета – оцінка основних підходів до визначення категорії «інформаційна безпека» в теорії права та правових засад її забезпечення на основі огляду юридичних джерел в яких аналізується інформаційна безпека як політико-правове та правовий чинник суспільних інформаційних відносин.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, відзначимо що термін «інформаційна безпека», знайшов свій юридичний вираз на законодавчому рівні в Концепції Національної програми інформатизації (затверджена Законом України від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР /із змінами внесеними згідно із Законами № 3421-IV від 09.02.2006, № 3610-VI від 07.07.2011, № 406-VII від 04.07.2013, № 440-IX від 14.01.2020, № 720-IX від 17.06.2020, № 1089-IX від 16.12.2020/). Відповідно до цього нормативно-правового акту інформаційна безпека – це комплекс нормативних документів з усіх аспектів використання засобів обчислювальної техніки для оброблення та зберігання інформації обмеженого доступу; комплекс державних стандартів із документуван-

ня, супроводження, використання, сертифікаційних випробувань програмних засобів захисту інформації; банк засобів діагностики, локалізації і профілактики комп'ютерних вірусів, нові технології захисту інформації з використанням спектральних методів, високонадійні криптографічні методи захисту інформації тощо [1].

Наукове закріплення дефініції «інформаційна безпека» безпосередньо пов'язане з осмисленням суті глобальної диджиталізації й вивчення змісту процесу формування інформаційного суспільства.

Одне із перших визначень поняття інформаційної безпеки було сформульоване Л. Дж. Хоффманом, зокрема він вважав, що інформаційна безпека – це стан інформації, у якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації [29, с. 34].

Сприйняття інформаційної безпеки як стану інформації або стану захищеності цієї інформації є найбільш поширеним з-поміж інших підходів до сутності досліджуваного феномену. Так, на думку Б. А. Кормича, інформаційна безпека – це стан захищеності встановлених законодавством норм та параметрів інформаційних процесів та відносин, що забезпечує необхідні умови існування держави, людини та суспільства як суб'єктів цих процесів та відносин [12, с. 109].

Поняття інформаційної безпеки як стану, знайшло своє відображення також у чинній Стратегії інформаційної безпеки (затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021), відповідно до якої інформаційна безпека України – складова частина національної безпеки України, стан захищеності державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу, інших життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави [2].

Дані визначення поняття інформаційної безпеки сформульовані з позиції статусного підходу.

З позиції ж концептуального підходу, інформаційна безпека сприймається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері від зовнішніх та внутрішніх загроз [9, с. 223].

Тут важливо відмітити: якщо статусний підхід обмежується констатацією певного становища інформаційної безпеки, то концептуальний підхід передбачає диференційний підхід до визначення інформаційної безпеки, сутність якого полягає у визначенні її рівнів у певних суб'єктів та у певні проміжки часу.

У межах концептуального підходу, дослідження інформаційної безпеки акцентоване на можливості соціальних та інформаційних систем ефективно функціонувати в умовах активізації зовнішніх та внутрішніх загроз. В цьому контек-

сті, К. Захаренко визначає інформаційну безпеку як спроможність системи протистояти випадковим або навмисним внутрішнім і зовнішнім загрозам [8, с. 212].

Досить поширеним є підхід, за якого досліджуване явище розуміється як суспільні (соціальні) відносини. Так, Р. Калюжний та В. Цимбалюк вважають, що інформаційна безпека – це вид суспільних інформаційних правовідносин щодо створення, підтримки, охорони та захисту бажаних для людини, суспільства і держави безпечних умов життєдіяльності; суспільних правовідносин, пов'язаних із створенням, розповсюдженням, зберіганням та використанням інформації [10, с. 110]. О. Крюков в цьому форматі, формулює визначення інформаційної безпеки як суспільних правовідносин щодо процесу організації створення, підтримки, охорони та захисту необхідних для особи (людини чи юридичної особи, установи, підприємства, організації), суспільства і держави безпечних умов їх життєдіяльності; суспільних правовідносин, пов'язаних з організацією технологій створення, розповсюдження, зберігання та використанням інформації (відомостей, даних, знань) для забезпечення функціонування і розвитку інформаційних ресурсів людини, суспільства, держави [16, с. 3].

Варто зауважити, що обидва визначення мають надзвичайно широкий характер, відносячи до складу інформаційної безпеки явища, які скоріше охоплюються категорією «інформаційна діяльність». Разом з тим, розуміння інформаційної безпеки саме як відносин уточнює предмет правового регулювання, полегшуючи завдання як науковця, так і нормотворця.

Важливим є формулювання поняття інформаційної безпеки як об'єкта злочинного посягання, зокрема – це врегульований нормами права порядок суспільних відносин у частині реалізації інформаційної потреби фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави, проти якого спрямоване суспільно небезпечне діяння [17, с. 359].

В цьому контексті можна відмітити, що визначення поняття інформаційної безпеки з позиції юридичного реалізму обумовлює сприйняття інформаційної безпеки як виду суспільних правовідносин, що виникають в інформаційній сфері на основі актів інформаційного законодавства з метою приведення об'єктів інформаційної безпеки у бажаний для держави і суспільства стан.

Досить цікавим є інструментальний підхід, щодо визначення феномену інформаційної безпеки, зокрема, інформаційна безпека сприймається як сукупність засобів забезпечення інформаційного суверенітету України, захисте інформаційної сфери від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Ця безпека має включати ефективну протидію сукупності інформаційних загроз [25, с. 63].

З позиції протекціоністського підходу, який є досить розповсюдженим серед іноземних науковців, інформаційна безпека ототожнюється із захистом. Зокрема, в дослідженнях Alkhudhayr F., Alfarraj S., Aljameeli B., Elkhdiri S., інформаційна безпека визначається як захист інформації, системи та апаратного забезпечення, які використовують, зберігають і передають інформацію, для забезпечення цілісності, конфіденційності та доступності даних, а також захищені операційні процедури [30]. В наукових дослідженнях Yakhutlov U. M., Wenqi X., Huiting G., Suyu W. Інформаційна безпека визначається як ступінь захисту, інтеграції та доступності інформації та засобів її обробки [32, с. 108].

Такої ж позиції щодо визначення інформаційної безпеки дотримуються і деякі українські вчені, зокрема О. Дзьобан та Є. Мануйлов зазначають, що, інформаційна безпека – це і захист інформації, і захист від інформації [7, с. 50].

Відповідно на основі існуючих формулювань стосовно інформаційної безпеки, можна зазначити, що представлений підхід до сутності інформаційної безпеки обумовлює сприйняття останньої як захисту інформації (інформаційних ресурсів, систем, засобів забезпечення) та захисту суспільства від деструктивних інформаційних впливів.

В наукових дослідженнях Mukundan N. R., Prakash Sai L. слід відмітити наявність підходу, за якого інформаційна безпека визначається як збереження конфіденційності, цілісності та доступності інформації; а також інших її властивостей, таких, як автентичність, підзвітність, невідомість [33, с. 1]. В цьому контексті, О. Литвиненка трактує інформаційну безпеку, як єдність трьох елементів: забезпечення захисту інформації; забезпечення захисту й контролю національного інформаційного простору; забезпечення належного рівня інформаційної достатності [19].

Дуже важливим в розумінні інформаційної безпеки є процесуальний підхід, згідно з яким інформаційна безпека представляється, як процес або сукупність процесів, які виникають і протікають в інформаційних та соціальних системах і призначені для досягнення цілей публічного управління в інформаційній сфері. В цьому контексті О. Шумейко зазначає, що інформаційна безпека – це одна з характеристик інформаційної системи, тобто інформаційна система на певний момент часу володіє деяким станом (рівнем) захищеності, а захист інформації – це процес, який повинен виконуватися неперервно на всьому протязі життєвого циклу інформаційної системи [27, с. 2].

В роботах деяких дослідників інформаційна безпека ототожнюється з комплексом дій з інформаційними системами, зокрема, польські дослідники, поняття інформаційної безпеки визначають як сукупність дій, методів і процедур, здійсню-

ваних уповноваженими особами і спрямованих на забезпечення цілісності збирання, зберігання та обробки інформаційних ресурсів шляхом їх захисту від небажаного, несанкціонованого поширення, модифікації або знищення [34].

Зосередження уваги на внутрішньому суб'єктивному сприйнятті інформаційної безпеки, формує наступне поняття інформаційної безпеки, яке до речі досить часто зустрічається в дослідженнях науковців, а саме: «відчутна інформаційна безпека», яка визначається як суб'єктивна ймовірність, з якою споживачі інформації вважають, що їхня особиста інформація не буде переглядатися, зберігатися або змінюватися неналежними сторонами під час транспортування або зберігання у спосіб, що відповідає їхнім впевненим очікуванням [31].

Цілий ряд фахівців у галузі інформаційного права наголошують на багатоплановості поняття «інформаційна безпека», зокрема підкреслюється, що «інформаційна безпека і, головне, її забезпечення формується як комплексне завдання, яке створює баланс між потребою в інформації великого різноманіття суб'єктів та необхідністю розумно використовувати наявний інформаційний ресурс під девізом «не зашкодь» [14, с. 97]. Відповідно, багатоаспектність розуміння поняття інформаційної безпеки, а відповідно міждисциплінарність дослідження проблем пов'язаних з цим, ускладнює процесне створення належного правового та нормативного підґрунтя досліджуваного феномену. А розробка законодавчої бази інформаційної безпеки будь-якої держави є необхідною мірою, що задовольняє найпершу потребу в захисті інформації під час визначення соціально-економічних та політичних напрямків її розвитку.

В цьому плані особливо слід відмітити дисертаційне дослідження українського правознавця Б. Кормича «Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України» [13], метою якого стало проведення комплексного аналізу організаційно-правових основ політики інформаційної безпеки України. Ним охарактеризовано динаміку процесу створення системи інформаційної безпеки, з'ясовано причини відставання інституалізації й розвитку інформаційних правовідносин у цій сфері, визначено правові методи підвищення ефективності функціонування такої системи, запропоновано модель правового захисту інформаційної безпеки. Б. Кормич вважається одним з найбільш впливових дослідників правового напрямку дослідження інформаційної безпеки у вітчизняній юридичній літературі. Саме він сформулював і уточнив правовий зміст основних понять і категорій інформаційної безпеки як складової частини національної безпеки, створив класифікацію об'єктно-суб'єктного складу й напрямків інформаційної безпеки, придатну

для застосування в нормативно-правових актах. Ним визначені особливості формування інформаційного права та правової бази інформаційної безпеки на сучасному етапі, зокрема в Україні. Особливої уваги заслуговує здійснений порівняльно-правовий аналіз повноважень державних органів у сфері інформаційної безпеки та аналіз співвідношення національного законодавства у сфері інформаційної безпеки з міжнародно-правовими нормами і стандартами, а також узагальнений сучасний досвід правотворчої та правозахисної практики щодо захисту інформаційної безпеки як важливої функції держави.

Ще одним фундаментальним дослідженням у вітчизняній юридичній науці можна вважати дисертаційне дослідження Ю. Максименка «Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки» [24], в якому визначені теоретичні та правові основи забезпечення інформаційної безпеки України і здійснено системний огляд українських та закордонних науково-практичних джерел щодо наукової розробки теми. Окреслено напрямки співробітництва Європейського Союзу й України в інформаційній сфері, охарактеризовано стан нормативно-правового забезпечення інформаційної безпеки України та визначено головні проблеми в цій сфері. Особливої уваги заслуговують пропозиції з удосконалення національного законодавства щодо регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки України.

Цікавим є також наукове дослідження О. Олійника. У дисертаційній роботі «Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України» [26], ним виявлені й систематизовані проблеми захисту інформації як складової частини (підсистеми) інформаційної безпеки України, обґрунтовані правові і організаційні основи удосконалення цієї діяльності.

Як показує аналіз наукової літератури, присвяченої питанню інформаційної безпеки, більшість фахівців сходяться на думці, що інформаційна безпека – це складова частина національної безпеки та представляє собою :

стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави, за якого зводиться до мінімуму нанесення шкоди через не повність, несвоєчасність та недостовірність інформації або негативного інформаційного впливу через негативні наслідки функціонування інформаційних технологій, а також через несанкціоноване поширення інформації (Л. Харченко, В. Ліпкан, О. Логінов [28, с. 47], А. Баранов [3, с. 72], В. Богущ, О. Юдін [4, с. 39], І. Чиж та ін.);

стан захищеності інформаційного середовища/простору, який забезпечує його формування, використання і розвиток в інтересах громадян, організацій, держави (В. Богущ, Юдін [4, с. 39], Ю. Бондар [5, с. 21] та ін.).

Зточки зору більшості науковців, інформаційна безпека являє собою здатність системи протистояти випадковим чи навмисним внутрішнім та зовнішнім загрозам – здатність забезпечити захист суб'єктів від негативного інформаційного впливу, тобто вона насамперед пов'язується з діяльністю держави, оскільки в більшості випадків йдеться про певні несанкціоновані дії з інформацією.

Цікава позиція О. В. Литвиненка, який, провівши аналіз емпіричного матеріалу та наукових праць, дійшов висновку, що інформаційна безпека – захист інформації; захист і контроль національного інформаційного простору; забезпечення належного рівня інформаційної достатності [18, с. 10].

Деяке інше визначення даного терміну дає Б. Кормич: «...інформаційна безпека – це захищеність встановлених законом правил, за якими відбуваються інформаційні процеси в державі, що забезпечують гарантовані Конституцією умови існування і розвитку людини, всього суспільства і держави» [15].

Логічною є позиція В. Логінова, який зазначає, що інформаційну безпеку не можна розглядати лише як окремий стан – вона має враховувати майбутнє. Отже, її слід розглядати крізь органічну єдність ознак, таких як стан, властивість, управління загрозами та небезпеками, за допомогою якого забезпечується обрання оптимального шляху їх усунення і мінімізації впливу негативних наслідків [21, с. 7].

Для визначення поняття інформаційної безпеки часто використовуються поняття «інформаційний простір держави», «національний інформаційний простір», «інформаційне середовище». В цьому контексті можна відмітити наступне: О. В. Литвиненко визначає національний інформаційний простір як сукупність інформаційних потоків як національного, так і іноземного походження, які доступні з території держави [20, с. 6]. О. В. Карпенко вказує, що інформаційний простір – середовище в якому і завдяки якому, виробляється, існує, циркулює, обертається інформація [11, с. 240-241]. На аналогічних позиціях стоїть і О. М. Городецька: «...Інформаційний простір (інфосфера) – сфера людської діяльності, яка зв'язана із створенням, перетворенням і споживанням інформації» [6, с. 101]. Є. А. Макаренко дає таке визначення інформаційного простору: «...підсистема середовища буття людини, яка забезпечує життєдіяльність будь-якої іншої системи в тому числі системи міжнародних інформаційних відносин» [23, с. 285].

Отже, узагальнюючи підходи науковців щодо визначення поняття інформаційного простору, даний об'єкт можна визначити як середовище, пов'язане із створенням, перетворенням, розповсюдженням і споживанням інформації і яке

забезпечує життєдіяльність будь-якої іншої системи. Разом з тим національний інформаційний простір можна визначити як інформаційний простір, в будь-якій точці якого з території держави доступні інформація та інформаційні потоки як національного, так й іноземного походження

У науковій праці Є. А. Макаренко, М. М. Рижикова, М. А. Ожеван, В. І. Головченко, В. П. Гондюла «Міжнародна інформаційна безпека: сучасні виклики та загрози» [22], яка вийшла у світ 2006 р., наведено визначення міжнародної інформаційної безпеки як взаємодії акторів міжнародних відносин з операцій підтримання сталого миру на основі захисту міжнародної інфосфери, глобальної інфраструктури та суспільної свідомості світової спільноти від реальних і потенціальних інформаційних загроз. Відповідно, з точки зору юриспруденції, міжнародна інформаційна безпека визначається як стан та умови захищеності міжнародного інформаційного середовища, які забезпечують його формування, використання та розвиток в інтересах акторів міжнародних відносин, включених в це інформаційне середовище, за яких підтримується сталий мир на основі захисту міжнародної інфосфери, глобальної інфраструктури та суспільної свідомості світової спільноти від інформаційних загроз, і, отже, не допускається (чи мінімізується) завдання шкоди їхнім інтересам через незаконні дії з інформаційними ресурсами та через негативний інформаційний вплив та негативні наслідки функціонування інформаційних технологій.

Деякі науковці ототожнюють поняття «інформаційна безпека» та «безпека інформації», що є не дуже коректним, оскільки інформаційна безпека забезпечує безпеку інформації, яка являє собою стан захищеності інформації від внутрішніх та зовнішніх загроз, тобто захист від впливів, які порушують її (інформації) статус.

Висновки. Інформаційна безпека є важливою сферою забезпечення національної безпеки, яка характеризує стан захищеності національних інтересів в інформаційній просторі від зовнішніх та внутрішніх загроз у формі несанкціонованого вторгнення в інформаційні системи та атак на критично важливі інфраструктури. Це сукупність правових заходів що забезпечують збереження і цілісність інформації та нормативно-правовий порядок доступу до неї.

З урахуванням глобального проникнення інформаційних технологій у найважливіші сфери життя суспільства, нашої державі необхідно передбачити комплекс правових норм за допомогою яких ефективно забезпечувався б захист інформаційного простору, насамперед враховуючи відповідні міжнародно-правові механізми у даній сфері. Так наприклад необхідне максимально широке застосування норм міжнародного

права щодо повноважень в інформаційній сфері; еквівалентності вимог до забезпечення інформаційної безпеки критичної інфраструктури; правомірності одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації; превентивності й адекватності заходів щодо запобігання та захисту від зовнішніх несанкціонованих інформаційних вторгнень і нейтралізація внутрішніх інформаційних загроз, тощо.

Література

1. Концепція Національної програми інформатизації: схвалено Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР.
2. Стратегія інформаційної безпеки: затверджена Указом Президента України від 28 грудня 2021 року № 685/2021.
3. Баранов А. Інформаційний суверенітет чи інформаційна безпека. *Національна безпека і оборона*. 2001. № 1. С. 7076.
4. Богущ В.М., Юдін О.К. Інформаційна безпека держави. К. : МКПрес, 2005. 432 с.
5. Бондар Ю.В. Національний інформаційний простір новітньої України: Становлення та функціонування у процесі політичної трансформації суспільства. К. : МАУП, 2007. 184 с.
6. Городецька О.М. Міжнародна інформація : Навч. посіб. для вищих навч. закл. К. : МЛПІ, 2001. 164 с.
7. Дзьобань О. П. Мануйлов Є. М. Інформаційна безпека: екзистенційні аспекти і мережеві практики. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2017. № 2 (33). С. 42-54.
8. Захаренко К. Основні суб'єкти та інститути інформаційної безпеки. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Серія Філософія*. 2017. № 48 (1). С. 212-219.
9. Форос А. В. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. *Правова держава*. 2019. №2. С.222-226.
10. Калюжний Р.А., Цимбалюк В.С. Координація діяльності органів влади у боротьбі з організованою кіберзлочинністю. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2002. № 6. С. 105-111.
11. Карпенко О.В. Інформаційна політика та безпека: Підручник. К. : НораДрук, 2006. 320 с.
12. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. Одеса, 2004. 427 с.
13. Кормич Б.А. Організаційно-правові основи політики інформаційної безпеки України : автореф. дис. ... док. юрид. наук. спеціальність 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», Харків, 2004. 42 с.
14. Кормич Б.А. Інформаційна безпека : Організаційно-правові основи : Навч. посіб. К. : Кондор, 2004. 384 с.
15. Кормич Б.А. Поняття та правовий зміст категорії «інформаційна безпека». *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Т. 3. Одеса : Юридична література, 2004. С. 545-55.
16. Крюков О.І. Інформаційна безпека держави в умовах глобалізації. *Державне будівництво*. 2007. № 2.
17. Ландіна А. В. Інформаційна безпека як об'єкт злочину. *Правова держава*. 2016. № 27. С. 354-361.
18. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки у пострадянських країнах (на прикладі України та Росії) : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.04. К., 1997. 18 с.
19. Литвиненко О.В. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки в пострадянських країнах (на прикладі України та Росії) : автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 1997. 18 с.
20. Литвиненко О.В., Бінько І.Ф., Потіха В.М. Інформаційний простір як чинник забезпечення національних інтересів України : Монографія. К.: ІМВ КУ ім. Т. Шевченка, 1998. 247с.
21. Логінов О.В. Адміністративноправове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національна академія внутрішніх справ України. К., 2005. 22 с.
22. Макаренко Є. А., Рижиков М. М., Ожеван М. А., Головченко В. І., Гондюл В. П. Міжнародна інформаційна безпека: Сучасні виклики та загрози. К. : Центр вільної преси, 2006. 916 с.
23. Макаренко Є.А. Інформаційна політика Європейського Союзу. К. : 2000. 288 с.
24. Максименко Ю.Є. Теоретико-правові засади забезпечення інформаційної безпеки : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. спеціальність 12.00.01 «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень», Київ, 2007. 2 с.
25. Наливайко Л.Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60–65.
26. Олійник О.В. Організаційно-правові засади захисту інформаційних ресурсів України : автореф. дис. ... канд. політ. наук. спеціальність 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», К., 2006. 22 с.
27. Шумейко О.О. Інформаційна безпека : навч. посіб. Дніпро : Дніпровський державний технічний університет, 2019. 155 с.
28. Харченко Л. С., Ліпкан В. А., Логінов О. В. Інформаційна безпека України: Глосарій / Р.А. Калюжний (заг. ред.). К. : Текст, 2004. 135 с.
29. Хоффман Л. Дж. Современные методы защиты информации / пер. с англ. Москва : Советское радио, 1980. 57 с.
30. Alkhudhayr F., Alfarraj S., Aljameeli B., Elkhdiri S. Information security : A review of information security issues and techniques. In 2019 2nd International Conference on Computer Applications & Information Security (ICCAIS). Pp. 1-6.
31. Chellappa Ramnath K., Paul A. Pavlou. Perceived information security, financial liability and consumer trust in electronic commerce transactions. *Logistics Information*.
32. Kirillova E. A., Yakhutlov U. M., Wenqi X., Huiting G., Suyu W. Information Security in the Management of Personnel in a Modern Organization. In 2020 International Conference Quality Management, Transport and Information Security, Information Technologies, pp. 107-109.
33. Mukundan N. R., Prakash Sai L. Perceived information security of internal users in Indian IT services industry. *Information Technology and Management*. 2014. № 15 (1). Pp.1-8.
34. Potejko P. Information security in: Wojtaszczyk, K., Materska-Sosnowska, A. (ed.), State security, ASPRA-JR publishing house, 2009. Warsaw, 194 p.
35. Lundgren, B., Möller, N. Defining Information Security. *Sci Eng Ethics* 25, 419–441 (2019).

36. Gupta, A. (2015). Definitions. In: E. N. Zalta (Ed.), *The Stanford encyclopedia of philosophy* (Summer 2015 ed.).

37. Kolkowska, E., Hedström, K., & Karlsson, F. (2012). Analyzing information security goals. In M. Gupta, J. Walp, & R. Sharman (Eds.), *Threats, countermeasures, and advances in applied information security* (pp. 91–110). Hershey: IGI Global.

38. Parker, D. B. (2009). Towards a new framework for information security. In S. Bosworth, M. E. Kabay, & E. Whyne (Eds.), *Computer security handbook* (5th ed.). Hoboken, NJ: Wiley.

39. von Solms, B. (2001a). Information security – A multidimensional discipline. *Computers & Security*, 20, 504–508.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ*С. Б. Карвацька, Р. В. Іванюк*

Права людини та правосуддя: нові дискусії до питання природи та взаємозв'язку 3

І. М. Коваль

Морально-етичні настанови Г. С. Сковороди (до 300-річчя від дня народження) 8

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

О. В. Стогова

Деволуція у Великобританії: результати реформи 13

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО;
МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО*А. С. Абдель Фатах, М. О. Юнацький*Науково-технічна інформація як об'єкт цивільних правовідносин:
законодавчий та доктринальний підхід..... 17*Д. А. Біленець, К. А. Возняковська*Суб'єкти господарювання в зонах митного контролю під час військового стану:
актуальні проблеми 23АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС;
ФІНАНСОВЕ ПРАВО; ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО*Л. Р. Біла-Тіунова*Особливості проходження публічної служби в Державній інспекції
архітектури та містобудування України..... 28*Н. В. Бльок*

До питання про правову допомогу внутрішньо переміщеним особам 32

*О. С. Дяковський*Позасудовий та судовий спосіб захисту персональних даних
як інструменти відновлення порушених прав 37*В. П. Мороз, О. А. Сидоров*Роль департаменту стратегічних розслідувань Національної поліції України
у забезпеченні економічної безпеки держави 41*І. Д. Пастух*

Звільнення від відповідальності при малозначності адміністративного проступку 46

*В. В. Савіцька*До питання відповідальності за порушення правил користування попереджувальними
сигналами при початку руху чи зміні його напрямку автомобілем..... 51*Н. М. Удалова, В. І. Гранкіна*Заходи та повноваження національної поліції
щодо здійснення профілактики правопорушень,
що посягають на громадський порядок та громадську безпеку 55*М. С. Уткіна, О. С. Бондаренко*

Щодо адміністративно-правових засад діяльності ІР-суду 60

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

О. М. Гумін	
Образ особи – кримінально-правові та морально-психологічні наслідки	64
І. В. Кріцак	
Військова кримінологія в історичній ретроспективі та її подальший розвиток з позицій реалій нинішнього дня	69
О. В. Ус	
Концепція кримінально-правового регулювання.....	75

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА;
СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

О. С. Розумовський, О. О. Кочура	
Захист прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в аспекті перегляду судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами	82

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Н. А. Аббасова	
Формування правової системи Азербайджанської Республіки у сучасний період	88
С. Я. Кавин	
До питання поняття «інформаційної безпеки» в національному та міжнародному праві	95

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW; HISTORY AND POLITICAL AND LEGAL DOCTRINES

Karvatska S. B., Ivanuik R. V.

Human rights and justice: new discussions on the issue of nature and interrelationship 3

Koval I. M.

Moral and ethical guidelines of H. S. Skovoroda
(to the 300th anniversary of the birthday)..... 8

CONSTITUTIONAL LAW; MUNICIPAL LAW

Stohova O. V.

Devolution in Great Britain: results of the reform 13

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Abdel Fatah A. S., Yunatskyi M. O.

Scientific and technical information as an object of civil legal relations:
legislative and doctrine approach 17

Bilenets D. A., Voznyakovska K. A.

Business entities in customs control zones during martial law: current problems 23

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW; INFORMATION LAW

Bila-Tiunova L. R.

Features of public service in the State inspection of architecture
and urban planning of Ukraine..... 28

Blok N. V.

On the question of legal assistance internally displaced persons..... 32

Diakovskiy O. S.

Extra-judicial and judicial methods of personal data protection
as tools for the restoration of violated rights..... 37

Moroz V. P., Sydorov O. A.

The department of strategic investigations of the National police of Ukraine
in ensuring the economic security of the state..... 41

Pastukh I. D.

Exemption from responsibility for minor administrative offenses 46

Savitska V. V.

On the issue of responsibility for violation of the rules of use of warning
signals when starting traffic or changing its direction with a vehicle..... 51

Udalova N. M., Hrankina V. I.

Measures and authorities of the national police regarding crime prevention,
that affect public order and public safety 55

Utkina M. S., Bondarenko O. S.

To the administrative and legal foundations of the IP-court activity 60

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

<i>Humin O. M.</i>	
Personal insult – criminal-legal and moral-psychological consequences.....	64
<i>Kritsak I. V.</i>	
Military criminology in historical retrospect and its further development from the position of the realities of the present day.....	69
<i>Us O. V.</i>	
The concept of criminal law regulation.....	75

CRIMINAL PROCEDURE AND FORENSIC SCIENCE; FORENSIC ANALYSIS; OPERATIVE INVESTIGATIVE ACTIVITY

<i>Razumovskiy A. S., Kochura A. A.</i>	
Protection of human rights related to the violation of Art. 6 of the Convention on the protection of human rights and fundamental freedoms (1950) in the aspect of reviewing court decisions in newly discovered or exceptional circumstances.....	82

INTERNATIONAL LAW

<i>Abbasova N. A.</i>	
Formation of the legal system of the Republic of Azerbaijan in the modern period	88
<i>Kavyn S. Y.</i>	
On the issue of the concept of «information security» in national and international law	95

JURIS EUROPENSIS SCIENTIA

науковий журнал

Випуск 4/2022

Виходить шість разів на рік

Українською, російською та англійською мовами

Коректор – Я. Вишнякова
Комп'ютерна верстка – С. Калабухова

Підписано до друку 28.11.2022 р. Формат 60x84/8. Обл.-вид. арк. 11,99, ум. друк. арк. 12,32.
Папір офсетний. Цифровий друк. Наклад 100 примірників. Замовлення № 1222/504.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.)
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1.
Тел. +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua